

KAREL ÇAPEK

SEÇİLMİŞ ƏSƏRLƏRİ

M.F.Əbdiyev adına
Azərbaycan Milli
Kutubxanası

“ŞƏRQ-QƏRB”
BAKI-2006

Bu kitab "Karel Çapek. Ana" ("Revolyusiya və kultura" jurnalı, 1939, №8) və "Karel Çapek. İtmiş məktub" (Bakı, Uşaqgəncnəşr, 1960) nəşrləri əsasında təkrar nəşrə hazırlanmışdır

Tərtib edən və
ön sözün müəllifi:

Elçin Mehri

891.8'6352-dc22

AZE

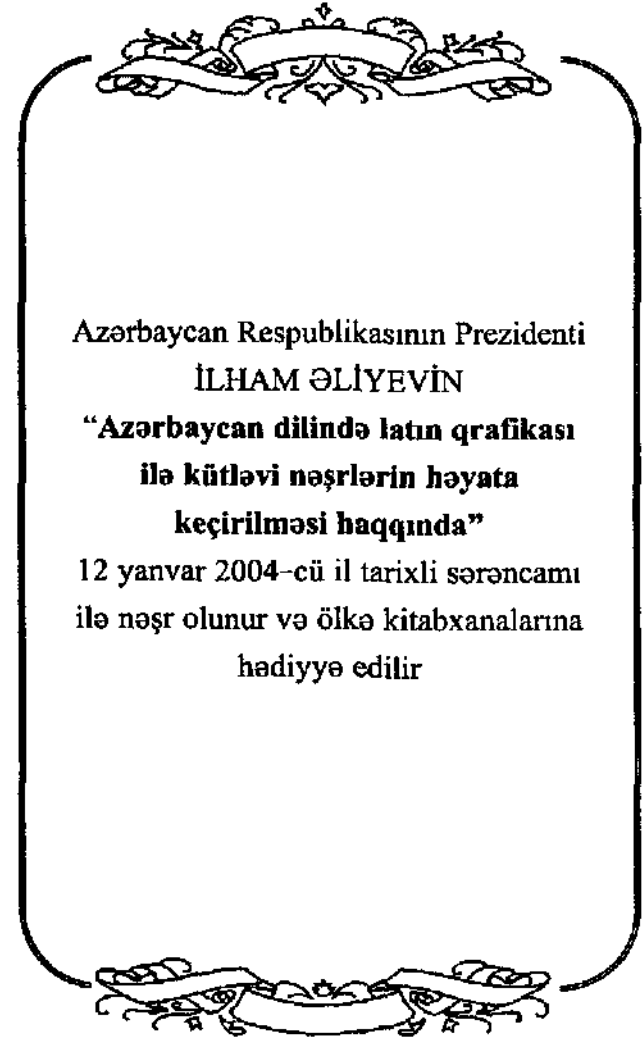
Karel Çapek. Seçilmiş əsərləri. Bakı, "Şərq-Qərb", 2006, 160 səh.

Tanınmış çex yazıçısı, sosial fantastikanın inkişafına əhəmiyyətli təsir göstərən Karel Çapekin yaradıcılığında yol qeydləri, hekayələr, utopik povestləri və pyesləri üstünlük təşkil edir. Bu topluya daxil edilən seçmə əsərlərdə militarizm, faşizm, irqçilik nəzəriyyəsi pislənilir, meşşanlıq, məmurlar, hakimlər dolğun boyalarla ifşa edilir və kəskin satira atəşinə tutulur.

ISBN10 9952-34-074-5

ISBN13 978-9952-34-074-7

© "ŞƏRQ-QƏRB", 2006

ÖN SÖZ

Vaxtilə çex ədəbiyyatının dünya miqyasında təmsil olunmamasının əsas səbəbi kimi Çexiya ərazisinin kiçik olmasının bəhanə gətirənlərə K.Çapek cavab olaraq demişdi ki, Sofoklun yazıb-yaratdığı Afina dövlətinin ərazisi indiki Plzenin ərazisindən o qədər də böyük deyildi.

Lakin XX əsrdə çex xalqı dünya ədəbiyyatı xəzinəsinə Yaroslav Haşek, Karel Çapek və Milan Kundera kimi 3 ölməz inci bəxş etdi. Biz sizə bunlardan biri – K.Çapek haqqında bəhs edəcəyik.

Karel Çapek nəinki çex, eləcə də dünya ədəbiyyatının ən böyük satirik yazıçılarından biridir. O, eyni zamanda görkəmli fantast, ictimai-siyasi roman və pyeslərin yaradıcısıdır.

K.Çapek 9 yanvar 1890-cı ildə Çexiyanın şimal-şərqində ycrleşən Malye Svatonıyevitse şəhərində həkim ailəsində anadan olmuşdur. O, Sorbonna və Praqa universitetlərində oxuduğu zaman ədəbi fəaliyyətə başlamışdır. Həmin dövrdə gənc K.Çapek anarxist ruhlu gənclər arasında dolaşır, həyata fəal təsir göstərməyə çalışırdı. O, həyatı, insanları, təbiəti sevirdi. Fəlsəfə təhsili alan Çapek irticaya qarşı müqavimətin mümkünlüyünə inanırdı.

XX əsrin 20-ci illərində K.Çapek Avropa ölkələrinə səyahətə çıxmış, bu səyahətin nəticəsində "İtaliyadan məktublar (1923)", "İngiltərədən məktublar" (1924), "İspaniyaya səyahət", "Hollandiya mənzərələri", "Şimala səyahət" və başqa yol qeydlərini çap etdirmişdir.

K.Çapek ölkənin gündəlik həyatında yaxında iştirak etmək üçün jurnalistlik fəaliyyəti ilə də məşğul olurdu. Ümumiyyətlə o, 1921-ci ildən ömrünün sonuna kimi mötəbər ədəbi orqan olan "Lidovy noviny"də ("Xalq qəzeti") əməkdaşlıq etmişdir. Burada onun məqalə, очерк, felyetonları vaxtaşırı olaraq dərc olunurdu. Onun rəsmi bir yazıçı kimi tanınmasında Çexoslovakiya prezidenti T.Masariklə dostluğu mühüm rol oynamışdır.

K.Çapekin yaradıcılığı həm yumorist, həm satirik, həm fəlsəfi, həm də psixoloji ruhlu əsərlərdən ibarətdir.

Qardaşı Jozef Çapeklə (1887-1945) birgə yazdığı ilk yumor eskalarda obrazların gülməli və yaramaz cəhətləri bir-birini əvəz edir. Yazıçının qeyri-adi səpkili felyetonları daha çox satirik ruhda yazılmışdır. K.Çapekin ilk iri həcmli əsəri "Quldur" komediyası oldu. Milli teatrda tamaşaya qoyulan bu əsər müəllifinə böyük şöhrət qazandırdı.

Texnikanın idarə olunmaz inkişafı görünməmiş ağır nəticələrə gətirib çıxaraçağı K.Çapeki daim düşündürdüydən, o özünün bir sıra mühüm əsərlərini, o cümlədən "R.U.R." (1920), "Krakatit" (1924), "Salamandrlarla müharibə" və s. məhz bu mövzuya həsr etmişdir. Yazıçı hər vaxtla mənoviyyatsızlığa, biganəliyə qarşı mübarizə aparırdı. Bu məqsədlə o, cəmiyyətin sonrakı inkişafını özündə ehtiva edən utopik səpkili əsərlər yazırdı.

K.Çapekə dünya şöhrəti gətirən onun robotlar haqqında yazdığı "R.U.R." utopik dramı oldu. İnsanabənzər varlıqlar olan robotlar hər hansı bir işin öhdəsindən insandan yaxşı gəlirdilər. Bu səbəbdən də onların kütləvi istehsalı ön plana çıxır. Robotları kəşf edən alim Rossum (əsrin adı da buradan götürülüb – "Rossumun Universal Robotları") onların ehtiyac və həyəcədən uzaq olduğunu əsas gətirərək insandan xeyli dərəcədə sərfəli olduğunu bildirir. Lakin etiraf edir ki, bu insanabənzər mexanizmlər bəşəriyyət üçün olduqca təhlükəlidir. Yazıçı çıxış yolunu tərəqqinin mümkün qədər gecikdirilməsində görür. Pyes yazıçının "Bəşəriyyət məhv olmayacaq!" nidası ilə qurtarır. Bu isə K.Çapekin idrakın daha çox sərvət əldə etmək hərisliyinə qalib gələcəyi ümidindən xəbər verirdi.

"Absolyut fabriki" (1922) adlı digər fantastik əsərində 20 ildən sonrakı hadisələr ön plana çəkilir. 1943-cü ildə mühəndis Marek atomu hissələrə ayırmaqla nəhayətsiz enerji – "absolyut" əldə etmişdir. Bu kəşfi alan sahibkar Bondi ən ucuz yanacaq işlədən karbürətorların fabrikinə açır.

Onillik fasilədən sonra K.Çapek yenidən roman janrına qayıdır və bu dəfə "Hordubal" (1933), "Meteor" (1934), "Adi həyat" (1934) adlı əsərlərdən ibarət trilogiya yazır. Trilogiyanın fəlsəfi əsası insanların dünyanı dərkinin subyektiv olması ilə izah olunur. Yazıçının fikrincə, hər kəsin öz həqiqəti var.

"Hordubal" əsəri zakarpatyalı kəndli Juray Hordubalın ölümü ilə bağlı məhkəmə materiallarını özündə ehtiva edir.

"Meteor" əsərində avtomobil qəzasına düşmüş naməlum insanın tarixçəsini bərpa etmək təşəbbüsündən bəhs edilir.

"Adi həyat"da isə insan məninin tədqiqi davam etdirilir. K.Çapekin bu trilogiyası, digər trilogiyalardan fərqli olaraq, cyni sjujetin vəhdəti deyil, eyni ideyanın davamı kimi düşünülmüşdür.

İkinci dünya müharibəsindən əvvəl Karel Çapek özünün bir sıra əsərlərində imperializmi, militarizmi, faşist ideologiyasını ifşa etmişdir. Yazıçı daim bəşəriyyəti çulğayan fəlakətləri dəf etmək uğrunda mübarizə aparmış, insanları ayıq-sayıq olmağa çağırmışdır. Antifaşist hərəkatına qoşulan yazıçının "Salamandrlarla müharibə" (1936), "Ağ xəstəlik" (1937), "Ana" (1938) əsərləri məhz bu səpkidə yazılmışdır.

Onun “Qəsd”, “Professor Roussun eksperimenti”, “Aktyor Bendanm yoxa çıxması” və başqa hekayələrində kapitalizm cəmiyyətinin ikiüzlülüğü, meşşanlıq, məmurlar, nazirlər, hakimlər keskin satira atəşinə tutulur. Bu əsərlərdə insana dərin məhəbbət, cəmiyyətin çirkinliyinə, cybəcərliyinə qarşı sonsuz nifrət və qəzəb hissi vardır.

Faşistlər Çexiyanın Sudet vilayətini hədəfə alarkən K.Çapek özünün məşhur “Ana” dramını yazır. Tezliklə bu əsər faşizmə qarşı mübarizə rəmzinə çevrilir. Müharibə əleyhinə yazılmış “Ana” pyesi insanın Vətən və bəşəriyyət qarşısında olan borcuna həsr olunmuşdur.

Qısa müddətdə bu əsər bir çox dünya xalqlarının dillərinə çevrilir. Marahıdır ki, Azərbaycan dilinə tərcümə olunan ilk çex ədəbi nümunəsi də məhz “Ana” pyesi olur. 1939-cu ildə Əvəz Sadıq tərəfindən dilimizə çevrilən bu əsər həm də tamaşaya qoyulan ilk çex əsəridir.

Lakin biabırçı Münhen sövdələşməsi yazıçının mübarizə əzmini qırır və o artıq dərək edir ki, nasistlər ona aman verməyəcək. Doğrudan da 1939-cu ilin əvvəlində Praqaya daxil olan faşistlər Karel Çapeki həbs etmək istəyirlər. Lakin onlara bildirirlər ki, böyük yazıçı 25 dekabr 1938-ci ildə vəfat etmişdir. Yazıçının dəfni böyük antifaşist nümayişinə çevrilir.

Ölümündən qabaq K.Çapek 29 çex yazıçısı ilə birlikdə dünyanın müteərəqqi qüvvələrini antifaşist hərəkatına cəlb etməyə çalışmışdır. Həmin bəyannamə öz əksini o zaman Azərbaycanda “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzetində də tapmışdı.

PROFESSOR ROUSSUN EKSPERİMENTİ

İştirak edənlərin içərisində daxili işlər və ədliyyə nazirləri, polis idarəsi rəisi, bir neçə parlament deputatı və yüksək rütbəli məmur, görkəmli hüquqşünaslar, alimlər və əlbəttə, mətbuat nümayəndələri – axı onlarsız bir iş ola bilməz – var idi.

– Centlmenlər! – deyə Harvard universitetinin professoru, nəslən çex olan məşhur amerikalı Rouss sözə başladı. – Sizə... e-e... göstərəcəyim eksperiment bir sıra elmi həmkarlarımla və məndən əvvəlki alimlərin tədqiqatlarına əsaslanır. Beləliklə, *indeed*¹, mənim təcrübəm yeni kəşf deyildir. O... e-e... *really*²..., necə deyirlər, saqqallı yenilikdir. – Bu müqayisənin çex dilində necə səsləndiyini yadına salan professorun eyni açıldı. – Əslinə baxsanız, mən ancaq bəzi nəzəri kəşflərin əməli surətdə tətbiq edilməsi üsulunu işləyib hazırlamışam. Burada iştirak edən əhli-xibrə işçilərindən xahiş edirəm, mənim *experiences*³ özlərinin əməli kriteriyaları nöqtəy-nəzərindən yanaşsınlar. *Well*⁴.

Beləliklə, mənim üsulum aşağıdakılardan ibarətdir: mən bir söz deyirəm, siz isə dərhal bu vaxt ağılınıza gələn sözü deməlisiniz; bu, mənasız, *nonsens*, boş söz olsa da, deməlisiniz. Axırda mən sözlərinizə əsasən deyəcəyəm ki, ağılınızdakı nədir, nə barədə fikirləşirsiniz və nəyi gizlədirsiniz. Başa düşürsünüzmü? Nəzəri izahatı bir tərəfə buraxıram və sizə assosiasiyalı təfəkkürdən, ləngimiş reflekslərdən, təlqindən və sairədən danışmayacağam. Qısaca deyirəm: təcrübə zamanı siz iradənizdən və şüurunuzdan tamamilə əl çəkirsiniz. Bu, sizin şüursuz assosiasiyalarınıza geniş yer verir və onun da sayəsində mən... e-e... *Well, what's on the bottom of your mind...*

– Sizin şüurunuzun dərinliklərinə, – deyə kimse onun köməyinə gəldi.

¹ Doğrusu (*ing.*)

² Əslində (*ing.*)

³ Təcrübələrimə (*ing.*)

⁴ Yaxşı (*ing.*)

– Bəli, məhz şüurunuzun dərinliklərinə yol tapa bilərəm, – deyə Rouss razılıqla təsdiq etdi. – Siz heç bir *control* olmadan həmin an ağılınıza gələn hər şeyi *automatically*¹ deməlisiniz. Mənim vəzifəm sizin təsəvvürünüzü təhlil etmək olacaqdır. *That's all*². Öz təcrübəmi əvvəlcə cinayət... e-e... bir cinayətkar üzərində, sonra isə iştirak edənlərdən biri üzərində aparacağam. *Well*, indi polis idarəsi rəisi buraya gətirilmiş cinayətkarı xarakterizə edəcəkdir. Buyurun, cənab rəis.

Polis idarəsi rəisi ayağa qalxdı.

– Cənablar, sizin indi görəcəyiniz adam Zabeqlitsdə evi olan çilingər Çenek Suxanekdir. İki həftə bundan əvvəl yoxa çıxmış taksi şoferi İozef Çepelkanın öldürülməsini ondan gördüyümüz üçün bir həftədir ki, həbsə alınmışdır. Şübhələnməkdən ötrü aşağıdakı əsaslarımız vardır: yoxa çıxmış Çepelkanın maşını həbs edilmiş Suxanekin anbarında tapılmışdır. Maşının qabaq təkəri və şofer oturacağıının altı adam qanına batmışdır. Məhbus inadla deyir ki, taksi şoferi olmaq istədiyinə görə maşını Çepelkadan altı minə almışdır. Müəyyən edilmişdir: yoxa çıxmış Çepelka doğrudan da deyirmiş ki, öz peşəsindən əl çəkmək, maşını satmaq və bir yerdə şofer işləmək fikrindədir. Lakin onu indiyədək heç yerdə tapmayıblar. Başqa heç bir məlumat olmadığına görə məhbus Suxanek Pankratsdakı müttəhimlər həbsxanasına göndərməlidir... Lakin mən icazə almışam ki, bizim məşhur həmvətənimiz professor Rouss onun üzərində öz təcrübəsini aparsın. Beləliklə, əgər cənab professor lütf edib...

– *Well!* – deyə dəftərçəsinə səylə qeydlər edən professor dilləndi. – Xahiş edirəm ki, onu buraxın, gəlsin.

Polis idarəsi rəisinin işarəsilə polis nəfəri qaraqabaq adam olan Çenek Suxaneki içəri gətirdi. Onun sifətindən oxunurdu: “Hamınız cəhənnəm olub gedin, mənə boş əllə tuta bilməzsiz”. Açıq görünürdü ki, Suxanek öz sözünün üstündə durmağı qəti qərara almışdır.

Professor Ç.D.Rouss ciddi halda:

– Yaxın gəlin, – dedi. – Mən sizi istintaq etməyəcəyəm. Mən ancaq söz deyəcəyəm, siz də cavabında ağılınıza gələn ilk sözü deməlisiniz. Anladınız mı? Diqqət! Stəkan.

– Zibil! – deyə Suxanek dilləndi.

Polis idarəsinin rəisi o saat işə qarışdı:

– Bura baxın, Suxanek! Əgər düz-əməlli cavab verməseniz, mən ömr edərəm sizi istintaqa apararlar, bütün gecəni orada qalarsınız. Aydın dır? Yadınızda saxlayın. Hə, başdan başlayaq.

– Stəkan, – deyə professor Rouss təkrar etdi.

– Pivə, – deyə Suxanek mızıldandı.

Məşhur alim:

– Bax, bu başqa məsələ, – dedi. – İndi düzdür.

Suxanek şübhə ilə ona baxdı. Bu oyun tələ-zad olmaya?

– Küçə, – deyə professor davam etdi.

Suxanek həvəssiz cavab verdi:

– Arabalar.

– Tez demək lazımdır. Ev.

– Tarla.

– Tokar dəzgahı.

– Bürünc.

– Çox yaxşı.

Görünür, Suxanekin bu cür oyuna heç bir etirazı yox idi.

– Ana.

– Xala.

– İt.

– Dam.

– Əsgər.

– Topçu.

Sözlər getdikcə daha sürətlə deyilirdi. Bu, Suxaneki əyləndirdi. Kart oyununa oxşayır, adamın yadına nələr düşür!

– Yol, – deyə Ç.D.Rouss cəld söz atdı.

– Şose.

– Praqa.

– Beroun.

– Gizlətmək.

– Basdırmaq.

– Təmizləmək.

– Ləkə.

– Əsgər.

– Kise.

– Bel.

¹ Avtomatik surətdə (ing.)

² Vəssalam (ing.)

– Bağ.
– Xəndək.
– Hasar.
– Meyit.
Suxanek susdu.
– Meyit! – deyə professor inadla təkrar etdi. – Siz meyiti hasarın dibində basdırmısınız. Eləmi?
– Mən belə söz deməmişəm, – deyə Suxanek səsləndi.
Rouss qətiyyətlə təkrar etdi:
– Siz onu öz bağınızda, hasarın dibində basdırmısınız. Siz Berouna gedən yolda Çepelkanı öldürmüşsünüz və maşındakı qanı kisə ilə silmişiniz. Hər şey aydındır.
– Yalandır! – deyə Suxanek qışqırdı. – Mən taksini Çepelkadan almışam. Üstümə şər atmağa qoymaram!
Rouss:
– Susun, – dedi. – Xahiş edirəm, polis işçilərini meyiti axtarmağa göndərəsiniz. Qalan şeylər mənim işim deyil. Cənablar, fikir verin: bütün təcrübə on yeddi dəqiqə apardı. Bu, çox tez oldu, çünki iş çox sadədir. Adətən bir saata yaxın vaxt tələb olunur. İndi xahiş edirəm, burada oturanlardan biri gəlsin. Təcrübəni təkrar edəcəyəm. O, xeyli çəkəcəkdir. Axı məni onun *secret*, buna nə deyirlər?
– Sırr, – deyə salondakılardan kimsə cavab verdi.
Bizim görkəmli həmvətənimiz sevindi:
– Sırr. Bilirəm bunlar eyni şeylərdir. Təcrübə, yoxlanılan adamın öz xarakterini, keçmişini və ən gizli *ideas*...
– Fikirlərini, – deyə yerdən səsləndilər.
– *Well*, fikirlərini açanadək çox vaxt aparacaqdır. Beləliklə, cənablar, təcrübədə kim iştirak etmək istəyir?
Sakitlik çökdü. Kimsə hırıldadı, amma heç kəs tərpənmədi.
– Buyurun, – deyə professor Rouss təkrar etdi. – Təcrübə ağrı vermir ki...
Daxili işlər naziri ədliyyə nazirinə pıçıldadı:
– Gedin kolleqa.
– Partiyamızın nümayəndəsi kimi sən get, – deyə deputatlar bir-birini itələyirdilər.
Bir məmur başqa nazirlikdə işləyən həmkarını həvəsləndirirdi:
– Siz departament direktorusunuz, ona görə də siz getməlisiniz.

Pərtlik hiss olunmağa başlayırdı. Salondakılardan heç biri ayağa qalxmırdı.

– Buyurun, cənablar, – deyə amerikan alimi üçüncü dəfə təkrar etdi. – Məncə siz ən müqəddəs fikirlərinizin bilinəcəyindən qorxursunuz?

Daxili işlər naziri arxa cərgədəkilərə tərəf dönüb hirsle pıçıldadı:
– Hə, biriniz tərpənin də.

Dalda kimsə astadan boğazını arıtlayıb ayağa qalxdı. Bu, həyəcandan hülqumu tərpənən arıq, yaşlı bir adam idi.

– Mən... h-m-m... – deyə o, utana-utana dilləndi, – əgər heç kəs gəlmirsə, mən gələ...

Amerikalı onun sözünü kəsdi:

– Yaxın gəlin. Burada əyləşin. Ağılınıza gələn ilk sözü deyın. Fikrə getmək, düşünmək olmaz, *mechanically*¹, şüursuz surətdə deyın. Aydınlandırmı?

Çox hörmətli şəxslərin ona baxdıqlarından, görünür utanan həmin adam:

– Bəli, – deyə tələsik cavab verdi. Sonra o boğazını arıtdı və kamal attestatı imtahanı verən gimnaziya şagirdi kimi qorxa-qorxa gözlərini döydü.

– Palıd, – deyə professor söz atdı.

Üzərində təcrübə aparılan adam pıçıldadı:

– Qüdrətli.

– Necə? – deyə professor başa düşməyirmiş kimi soruşdu.

Həmin adam utana-utana izah etdi:

– Meşə nəhəngi.

– Aha, belə... Küçə.

– Küçə... Təntənəli şəkildə bəzədilmiş küçə.

– Siz nəyi nəzərdə tutursunuz?

– Hər hansı bir bayram, yaxud dəfn mərasimini.

– A! Onda sadəcə olaraq “bayram” demək lazım idi. Mümkin qədər bir söz.

– Baş üstə...

– Hə, ticarət.

– Tərəqqi edən. Ticarətimizin böhranı. Şöhrət tacirləri.

– Hm... İdarə.

¹ Mexaniki surətdə (ing.)

- İcazə verin soruşum: hansı idarə?
- Nə fərqi var? Bir söz deyın. Tez!
- Əgər siz lütf edib “idarələr” desəydiniz...
- *Well*, idarələr.
- Müvafiq! – deyə həmin adam sevinclə səsləndi.
- Çəkiç.
- ...və kəlbətin. Kəlbətinlə söz çıxarmaq. Zavallının kəlləsi kəlbətinlə partladılmışdı.
- *Curious*¹, – deyə alim mızıldandı. – Qan!
- Qan kimi qırmızı. Günahsız axıdılan qan. Qanla yazılmış tarix.
- Od!
- Odlə və qılıncla. Cəsur yangınsöndürən. Alovlu nitq. *Mene tekel*.

Professor pərt halda:

- Qərībə hadisədir, – dedi. – Bir də təkrar edək. Bura baxın, siz ancaq ağılınıza gələn şeyin adını çəkməlisiniz. Mənim sözlərimi eşidərkən dodaqlarınızın *automatically* dediyi sözü bildirin. *Go on*². Əl.
  - Qardaşcasına kömək əli. Bayraq tutan əl. Möhkəm düyünlənmiş yumruq. Əyri əli. Əl-ələ vurmaq.
  - Göz.
  - Fəmidanın bağlı gözləri. Gözdə tir. Həqiqəti görmək. Şahid. Gözdən pərdə asmaq. Günahsız çocuq baxışı. Göz bəbəyi kimi qorumaq.
  - Bu qədər çox lazım deyil. Pivə.
  - Xalis Plzen pivəsi. Alkoqolun xumarı.
  - Musiqi.
  - Gələcəyin musiqisi. Əməkdar ansambl. Biz musiqiçilərlik. Cəzbedici səslər. Dövlətlərin konserti. Sülh tütəyi. Döyüş şeypur-ları. Milli himn.
  - Şüşə.
  - Kükürd turşusu tökülmüş şüşə. Nakam məhəbbət. Xəstəxana çarpayısında ağır əzab içərisində öldü.
  - Zəhər.
  - Zəhər və zərdab ilə dolu. Quyunun zəhərlənməsi.
- Professor Rouss peysərini qaşdı.

¹ Maraqlıdır (*ing.*).

² Davam edin (*ing.*).

– *Never heard that*¹... Xahiş edirəm, təkrar edək. Centlmenlər, nəzər-diqqətinizə çatdırmaq istəyirəm ki, üzərində təcrübə aparılan adamın marağını, onun *profession*², məşğuliyyətini öyrənmək üçün həmişə ən *plain*³, adi sözlərdən başlamaq lazımdır. Hə, davam edək. Haqq-hesab.

- Tarixin balansı. Düşmənlərlə haqq-hesabı çürütmək. Başqasının hesabına varlanmaq.
  - Hm... Kağız.
  - Kağız utandığından qızarırdı, – deyə üzərində təcrübə aparılan adam sevindi. – Qiymətli kağızlar. Kağız hər şeyə dözər.
  - *Bless you*⁴, – deyə professor üz-gözünü turşudaraq dilləndi. Daş.
  - Daşqalaq etmək. Başdaşı. Əbədi xatirə, – deyə üzərində təcrübə aparılan adam sürətlə cavab verməyə başladı. *Ave, anima pia*⁵.
  - Araba.
  - Zəfər arabası. Caqgernaut arabası. Təcili yardım kareti. Mimika artistlərini aparın bərli-bəzəkli yük arabası.
  - Aha, – deyə alim səsləndi. – *That's it!*⁶ Üfüq.
  - Üzərində təcrübə aparılan adam böyük həvəslə dedi:
  - Tutqun. Siyasət üfüqlərində bulud. Dar dünyagörüşü. Yeni üfüqlər açmaq.
  - Silah.
  - Zəhərli silah. Dırnağacan silahlanmaq. Dalğalanan bayraqla. Daldan vurulan zərbə. Azğıncasına basqın, – deyə üzərində təcrübə aparılan adam sevinclə tez-tez danışırdı. – Döyüşün qızğın vaxtı seçki mübarizəsi.
  - Təbiət.
  - Coşmaqda olan təbiət qüvvələrinə qarşı müqavimət. Hiyləgər təbiət. Adi hal.
- Professor onun sözünü kəsdi:
- Kifayətdir! Siz jurnalistsiniz, eləmi?

¹ Beləsinə heç vaxt rast gəlməmişəm (*ing.*).

² Peşəsini (*ing.*).

³ Sadə (*ing.*).

⁴ Təşəkkür edirəm (*ing.*).

⁵ Salam, ey mömin şəxs (*lat.*).

⁶ Demək belə (*ing.*).

– Tamamilə doğrudur, – deyə üzərində təcrübə aparılan adam hörmətlə cavab verdi. – Mən reportyor Vaşatkoyam. Otuz ildir ki, qəzetdə işləyirəm.

– Təşəkkür edirəm, – deyə məşhur amerikan həmvətənimiz könülsüz təzim etdi. – *Finished, gentlemen*¹. Bu şəxsin təsəvvürlərini təhlil etməklə biz müəyyən etdik ki, o... m-m... jurnalistdir. Məncə, təcrübəni davam etdirməyin mənası yoxdur. *It would only waist our time. So sorry, gentlemen!*²

– İşə bax, ha! – deyə axşam oturub redaksiya poçtasını nəzərdən keçirən reportyor Vaşatko səsləndi. Polis xəbər verir ki, Çepelkanın meyiti tapılmışdır. Meyit Suxanekin bağında hasarın dibində basdırılmış, özü də qanlı kisəyə bükülmüşdü! Afərin, Rouss! Desəm inanmazsınız kolleqa: qəzetin adını da çəkmədim, amma o, jurnalist olduğumu bildi. Dedi: “Cənablar, qarşınızdakı görkəmli, əməkdar reportyordur...” Mən onun haqqındakı məqaləmdə belə yazmışam: “Məşhur həmvətənimizin əldə etdiyi nəticələr mütəxəssislər arasında yüksək qiymətləndirilmişdir”. Dayanın, burasını düzəltmək lazımdır. Məsələn belə: “Məşhur həmvətənimizin əldə etdiyi maraqlı nəticələr mütəxəssislər arasında haqlı olaraq yüksək qiymətləndirilmişdir”. Bax, indi yaxşıdır.

1928

ŞAİR

Adi bir hadisə baş vermişdi: səhər saat dördə Jitnaya küçəsində avtomobil sərxoş qarını basmış və sürətini daha da artıraraq aradan çıxmışdı. Gənc polis komissarı Meyzlik bu avtomobili tapmalı idi. Məlumdur ki, gənc polis məmurları işə çox ciddi yanaşırlar.

– Hm... – deyə Meyzlik 141 nömrəli polis nəfərinə müraciət etdi. – Deməli, sizdən üç yüz metr aralıda sürətlə uzaqlaşan avtomobili və yerdə tirtap uzanmış qadını gördünüz. Siz hər şeydən əvvəl nə etdiniz?

¹ Bununla da qurtarıram, centlmenlər (ing.).

² Nahaq yerə vaxt itirməyək. Bağışlayın, centlmenlər! (ing.)

– Hər şeydən əvvəl qadının yanına qaçdım ki, – deyə polis nəfəri sözə başladı, – ona ilk yardım göstərim.

Meyzlik donquldandı:

– Əvvəlcə maşının nömrəsinə baxmaq, sonra isə bu arvadla məşğul olmaq lazım idi... Əslinə baxsan, elə mən də, yaqın ki, belə edərdim, – deyə o, karandaşla başını qaşdı. – Deməli, siz maşının nömrəsinə görmədiniz. Yaxşı, bəs maşının başqa əlamətləri?

141 nömrəli polis nəfəri tərəddüdlə dedi:

– Məncə onun rəngi tünd idi. Ya göy, ya da tünd-qırmızı. Səs batırıcıdan tüstü çıxdığına görə heç nə görünmürdü.

– Aman-Allah, – deyə Meyzlik təəssüfləndi. – Yaxşı, bəs mən indi maşını necə tapım? Bir şoferin yanından o birisinin yanına qaçıb soruşum ki, qarını sən əzmisən? Öztünüz deyın, mənım əzizim, necə edim?

Polis nəfəri hörmət və laqeydliklə çiyinlərini çəkdi.

– Cəsarət edib deyim ki, mən bir şahidin adını yazmışam. Amma o da heç nə bilmir. O, qonşu otaqda gözləyir.

Qısa protokolda bir şey tapmağa nahaq yerə cəhd edən Meyzlik qaşqabaqlı halda dedi:

– Gətirin bura. Familiyanız və yaşadığınız yer, – deyə o, başını qaldırmadan içəri girən adama müraciət etdi.

Şahid sözləri aydın tələffüz edə-edə dedi:

– Kralik Yan, mexanika fakültəsinin tələbəsi.

– Siz bu gün, səhər saat dördə naməlum maşının Bojena Maxaçkovanı vurub yıxdığını öz gözlərinizlə görmüsünüzmü?

– Bəli. Onu da deməliyəm ki, günahkar şoferdir. Öztünüz bir fikirleşin, küçə tamamilə bomboş idi, əgər o, tində sürəti azaltsaydı...

– Siz hadisə yerindən çox uzaqda idiniz? – deyə Meyzlik onun sözünü kəsdi.

– On addımlıqda. Mən öz dostumu, e... e... pivexanadan ötürürdüm və biz Jitnaya küçəsindən keçəndə...

Meyzlik yenə də onun sözünü kəsdi:

– Bəs dostunuz kimdir? Burada onun adı yazılmayıb.

– Şair Yaroslav Nerad, – deyə şahid qürurla cavab verdi. – Lakin siz ondan bir şey öyrəne bilməyəcəksiniz.

Balaca bir işıq yerini də əlindən buraxmaq istəməyən Meyzlik:

– Niyə? – deyə qaşqabağını tökdü.

– Ona görə ki, o... onun... şairənə təbiəti vardır. Həmin bədbəxt hadisə baş verəndə o, uşaq kimi ağlayıb evə qaçdı... Hə, biz Jitnaya küçəsi ilə gedirdik; birdən haradansa arxadan böyük sürətlə hərəkət edən maşın çıxdı...

– Maşının nömrəsi?

– Bağışlayın, görmədim. Mən ancaq maşının dəhşətli sürətinə fikir verdim və öz-özümə dedim: Bax...

– Maşın hansı tipdən idi? – deyə Meyzlik sözünü kəsdi.

Mexanik tələbə işgüzarlıqla cavab verdi:

– Dördtəktli daxili yanacaq mühərriki! Lakin aydındır ki, maşın markalarından başım çıxmır.

– Bəs kuzov nə rəngdə idi? Maşında kim oturmuşdu? Üstüaçaq idi, ya üstüörtülü?

– Bilmirəm, – deyə şahid pərt halda cavab verdi. – Deyəsən rəngi qara idi. Amma, ümumiyyətlə görmədim, çünki bədbəxt hadisə baş verəndə mən üzümü dostuma çevirdim: “Bax, – dedim, – gör nə əclafdırlar, adamı vurub yırırlar, heç olmasa dayanmırlar”.

Meyzlik narazılıqla qımıldandı:

– Hm... Bu, əlbəttə, təbii haldır, lakin mən maşının nömrəsini görmənizi daha üstün tutardım. Adamların bu dərəcədə müşahidəçi olmaması çox təəccüblüdür. Siz bilirsiniz ki, günah şofərdədir. Siz düz nəticə çıxarırsınız ki, bu adamlar əclafdırlar, amma maşının nömrəsinə fikir verməmişsiniz. Fikirləşməyi hamı bacarar, ətrafdakı hadisələri işgüzarlıqla müşahidə etməyi isə... Təşəkkür edirəm, cənab Kralik, siz gedə bilərsiniz.

Bir saatdan sonra 141 nömrəli polis nəfəri şair Yaroslav Neradın qapısının zəngini basdı.

– Evdədir, – deyə mənzil sahibəsi cavab verdi. – Yatıb.

Yuxudan oyadılmış şair qorxa-qorxa yuxulu gözlərini polis nəfərinə zillədi. Onun başından bu fikir keçdi: “Görəsən mən neyləmişəm?”

Polis nəfəri, polis idarəsinə nə üçün çağırıldığını Nerada axır ki, izah edə bildi.

– Mütləq getməliyəm? – deyə şair qorxa-qorxa soruşdu. – Axı mənim onsuz da heç şey yadımda deyil. Gecə bir az...

Polis nəfəri başa düşdüyünü bildirərək:

– Vurmuşdunuz, – dedi. – Mən çox şair tanıyıram. Xahiş edirəm, geyinəsiniz. Gözləyərim.

Yolda onlar meyxanalar haqqında, ümumiyyətlə, həyat haqqında, aydan, ulduzdan və bir çox başqa şeylərdən danışdılar; təkcə siyasət məsələsinə hər ikisi biganə idi. Beləliklə, onlar səmimi və ibrətə-miz söhbət edə-edə polis idarəsinə gəlib çıxdılar.

– Siz şair Yaroslav Neradsınız? – deyə Meyzlik soruşdu. – Bojena Maxaçkovanı naməlum avtomobilin necə vurub yıxdığını öz gözlərinizlə görmüsünüz?

– Bəli, – deyə şair ah çekdi.

– Həmin maşının necə olduğunu deyə bilərsinizmi? Açıq idi, ya örtülü, nə rəngdə idi, sərnişinlərin sayı, maşının nömrəsi yadımdadır?

Şair dərin fikrə getdi:

– Bilmirəm, – dedi. – Mən bu cəhətlərə fikir vermədim.

– Hər hansı kiçik bir şeyi, hadisəni, nişanəni yadıma salın, – deyə Meyzlik təkid edirdi.

Nerad təəccübləndi:

– Siz nə danışırırsınız?! Mən heç vaxt kiçik şeyləri görmürəm.

– Bəs ümumiyyətlə nə gördünüz? Xahiş edirəm, söyləyəsiniz, – deyə Meyzlik kinayə ilə xəbər aldı.

Şair qeyri-müəyyən şəkildə cavab verdi:

– Mən ümumi əhval-ruhiyyəni xatırlayıram. Bilirsinizmi nəyi?... Sübh vaxtı kimsəsiz uzun küçəni... Yerə sərilmiş qadın fiqurunu... Dayanın, – deyə şair birdən yerindən sıçradı. – Axı mən evə gələn kimi bu münasibətlə şeir də yazmışam.

O, cümlələrini eşləməyə başlayaraq, oradan haqq-hesab, zərf, əzilmiş kağız parçaları çıxartdı.

– Bu deyil, bu da deyil... Aha, deyəsən tapmışam. – O, zərfin astar tərəfində yazdığı misraları diqqətlə oxumağa başladı.

– Verin baxım, – deyə Meyzlik alçaq səslə təklif etdi.

Şair təvazökarlıqla:

– Doğrusu bu, yaxşı şeirlərimdən deyil. Lakin əgər istəyirsinizsə oxuyum.

O, gözlərini yumaraq ahənglə oxumağa başladı:

Sıra ilə düzülən evlər qaralırdı,

Səhər artıq mandolinada çalırdı.

Qızın yanağı qızarırdı.

Siz idman maşınında

Uzaq Sinqapura gedirdiniz.
Saplağı sınımış zanbaq toz içinə atılmışdı.
Həyat kəsildi. Sakitlikdir.
Hər şey unudulmuşdur.
Ah, sona boynu!
Ah, sinə!
Ah, təbil və bu taxtalar –
Siz faciə əlamətiniz!

- Qurtardı, – deyə şair bildirdi.
– Bağışlayın, bütün bunlar nə deməkdir? – deyə Meyzlik soruşdu.
– Şeirdə söhbət nədən gedir?
Şair təəccübləndi:
– Necə yəni nədən? Maşın hadisəsindən. Məgər başa düşmə-
diniz?
Meyzlik tənqidi şəkildə:
– O qədər də yox, – dedi. – Bütün bunlardan mən necə müəy-
yən edə bilərəm ki, “İyulun on beşində səhər saat dördə, Jitnaya
küçəsində filan nömrəli avtomobil altmış yaşlı sərxoş dilənçi qadın
Bojena Maxaçkovanı vurub yıxmışdır. Yaralanmış qadın şəhər xəstə-
xanasına göndərilmiş və hazırda ağır vəziyyətdədir”. Zənnimcə,
sizin şeirdə bu faktlar barəsində birçə söz belə yoxdur. Bəli, yoxdur.
Şair burnunu ovuşdura-ovuşdura dedi:
– Sizin dedikləriniz zahiri faktlardır, çiy həqiqətdir. Poeziya isə
daxili reallıqdır. Poeziya şairin düşüncəsində yaranan sərbəst realist
obrazlardır, aydındırımı? Bu obrazlar görmə və eşitmə assosiasiya-
larıdır ki, oxucu ona məftun olmalıdır. Belə olduqda o, başa düşər,
– deyə şair sözlərini bitirdi.
– Belə de, – deyə Meyzlik səsləndi. – Hə, yaxşı, əsərinizi bura
verin. Çox sağ olun. Deməli, burada nədən danışılır? Hm... “Sıra ilə
düzülən evlər qaralırdı...”. Nə üçün sıra ilə? Bunu izah edin.
Şair laqeyd halda dedi:
– Jitnaya küçəsidir. Evlər iki sıra düzülmüşdür. Başa düşdü-
nüzümü?
– Bəs niyə bu misra Milli prospekti göstərə bilməz? – deyə
Meyzlik şübhə ilə soruşdu.
Şair inamla cavab verdi:
– Ona görə ki, Milli prospekt bu cür dümdüz deyildir.

- Yaxşı, sonra: “Səhər artıq mandolinada çalırdı...” Tutaq ki, belə
idi. “Qızın yanağı qızarırdı...” Bağışlayın, qız haradan gəlib çıxdı?
– Şəfəqdir, – deyə şair qısaca şərh etdi.
– Ah, üzr istəyirəm. Siz idman maşınında uzaq Sinqapura gedir-
diniz?
– Görünür, mən həmin avtomobili bu cür qavramışam, – deyə
şair izah etdi.
– O, idman maşını idimi?
– Bilmirəm. Bu ancaq onu göstərir ki, maşın çox sürətlə gedirdi.
Sanki dünyanın o başına tələsirdi.
– Aha, belə. Məsələn, Sinqapura, hə? Aman Allah, nə üçün məhz
Sinqapura?
Şair çiyinlərini çəkdi:
– Bilmirəm, bəlkə də ona görə ki, orada malayyalılar yaşayırlar.
– Malayyalıların həmin hadisəyə nə dəxli var? Hə?
Şair tutuldu.
– Ola bilsin ki, maşın qəhvəyi rəngdə idi, – deyə o, fikirli halda
dilləndi. – Orada qəhvəyi rəng mütləq var idi. Yoxsa Sinqapur hara-
dan gəlib şerə çıxardı?
Meyzlik:
– Belə de, – dedi. – O biri şahidlər deyirdilər ki, maşın göy, tünd-
qırmızı və qara rəngdə idi. Bəs mən kimə inanırım?
– Mənə, – deyə şair cavab verdi. – Mən deyən rəng daha xoşdur.
Meyzlik yenə də oxudu:
– “Saplağı sınımış zanbaq toz içinə atılmışdır”. “Saplağı sınımış
zanbaq” – deməli bu, sərxoş dilənçi qadımdır?
Şair əsəbiləşərək:
– Mən bunu dilənçi haqqında deyə bilməzdim ki? O, qadın idi,
vəssalam. Aydındır?
– Aha! Bəs bu nədir: “Ah, sona boynu, ah, sinə, ah, təbil!” Sərbəst
assosiasiyalardırımı?
Şair irəli öyilərək dedi:
– Verin baxım. Hm... “Ah, sona boynu, ah, sinə, ah, təbil və bu
taxtalar”... Görəsən bunlar nəyi bildirir?
– Elə mən də bunu soruşuram, – deyə polis məmuru kinayə ilə
səsləndi.
Nerad fikirləşdi:

– Dayanın. Bu obrazlar mənə nə isə xatırlatmışdır... Sizə elə gəlirmirmi ki, “iki” sona boynuna oxşayır? Bir baxın.
O, karandaşla “2” yazdı.
– Aha! – deyə Meyzlik bu dəfə maraqlandı. – Bəs “ah, sinə” nədir?
– Bu ki üç rəqəmdir, o iki dairədən ibarətdir, elə deyilmi?
Polis məmuru həyəcanla səsləndi:
– Qalır təbil və taxtalar!
– Təbil və taxtalar, – deyə Nerad fikirləşdi. – Yəqin ki, bu beşdir. Hə? Baxın, – o, “5” rəqəmini yazdı. – Aşağıdakı dairə sanki təbil-dir, üstündəki isə taxtalarındır.
Meyzlik kağız parçasında “235” rəqəmini yazaraq:
– Bəli, – dedi. – Maşının nömrəsinin iki yüz otuz beş olmasına əminsizmi?
– Nömrə? Mən heç bir nömrə görməmişəm, – deyə Nerad qətiyyətlə etiraz etdi. – Lakin orada buna bənzər bir şey vardı. Yoxsa mən belə yazmazdım. Məncə bura şerin ən tutarlı yeridir? Siz necə bilirsiniz?

İki gündən sonra Meyzlik Neradın evinə gəldi. Şair bu dəfə yatmamışdı. Onun otağında bir qız vardı. Nerad polis məmurunu oturmaq üçün əbəs yerə stul tapmağa cəhd etdi.
– Mən bir dəqiqəliyə gəlmişəm, – deyə Meyzlik bildirdi. – Gəlmişəm sizə deyim ki, maşının nömrəsi, doğrudan da, iki yüz otuz beş idi. Şair qorxdı:
– Hansı maşının?
Meyzlik birməfəsə:
– “Ah, sona boynu, ah, sinə, ah, təbil və bu taxtalar” – dedi.
– Sinqapur məsələsi də düz çıxdı. Maşın qəhvəyi rəngdə idi. Şairin yadına düşdü:
– Aha! Baxın, daxili reallığın nə demək olduğunu görürsünüz mü? İstəyirsinizsə, sizə öz şeirlərimdən iki-üçünü oxuyum? İndi siz onları başa düşərsiniz.
Polis məmuru tələsik:
– Gələn dəfə! – deyə təkrar cavab verdi. – Bir də belə hadisə baş verəndə. Yaxşımı?

Nazir öz boşqabına xeyli salat qoyaraq arvadına müraciət etdi:
– Bojenka, bu gün gündüz mən bir məktub almışam. O səni də maraqlandıracaq... Məktubu kabinetin müzakirəsinə vermək lazım gələcəkdir. Əgər orada yazılanlardan xəbər tutsalar siyasi partiyalardan biri biabır olacaqdır. Budur, al, özün oxu, – deyə nazir əvvəlcə bir, sonra isə o biri qoltuq cibini axtardı. – Dayan, bəs mən onu hara... – deyə o, dodaqaltı deyilərək, soldakı döş cibini yenidən qurdaladı, sonra çəngəli yerə qoyub başqa ciblərini də eşləməyə başladı. Diqqətli müşahidəçi bu zaman baxıb görə bilirdi ki, adi adamlarda olduğu kimi nazirin də kostyumlarının hər yerində saysız-hesabsız cib olur. Ciblərdə açarlar, karandaşlar, dəftərçələr, axşam qəzeti, pul kisəsi, idarə kağızları, saat, dişqurdalayan, bıçaq, daraq, köhnə məktublar, yaylıq, kibrit, köhnə kino biletləri, avtomat qələm və hər gün işlədilən çoxlu şey olur. Müşahidəçi həm də ona əmin olardı ki, nazir ciblərini axtara-axtara deyir: “Bəs mən onu hara qoymuşam?!”, “Lap korazehinəm!”, “Bir dayan...” Ümumiyyətlə o, hər hansı başqa bir adamın belə hallarda dediyi sözləri təkrar edirdi... Lakin nazirin zövcəsi bu əməliyyata lazımi diqqət yetirmədi... bütün arvadlar kimi dedi:

– Xörəyini ye, yoxsa soyuyar.

Nazir cibindən çıxardıqlarını yenidən öz yerinə dürtə-dürtə dedi:

– Yaxşı. Görünür, məktubu kabinetdəki stolumun yeşiyinə qoymuşam. Mən onu orada oxuyurdum. Təsəvvür et ki... – deyə o, çəngəli qovurmaya batıraraq gümrəhləqlə sözbə başladı. – Təsəvvür et ki, kimsə məktubun əslini mənə göndərmişdir. Məktub... Bircə dəqiqə, – deyə o, narahat halda sözünü kəsib ayağa qalxdı. – Hər halda qoy kabinetə baxım. Yəqin ki, onu stolun üstünə qoymuşam.

O, otaqdan çıxdı. On dəqiqədən sonra nazirin qayıtmadığını gören zövcəsi kabinetə getdi. Nazir otağın ortasında, yerdə oturub yazı stolundan çıxartdığı kağız və məktubların arasında eşlənirdi.

– Xörəyini qızdırımmı? – deyə zövcəsi bir qədər sakitliklə soruşdu.

Nazir ona fikir vermədən dodaqaltı:

– Bu saat, bu saat, – dedi. – Yəqin ki, mən onu kağızların içinə soxmuşam. Qəribədir ki, heç cür tapa bilmirəm. Bu, lap ağ oldu, axı o indicə elə burada...

– Xörəyini ye, sonra axtararsan, – deyə arvadı məsləhət gördü. Nazir əsəbi halda cavab verdi:

– Bu saat, bu saat! Qoy tapım. Sarı zərfdi... Eh, nə korazehinəm! O, yenidən kağızların içində eşələnməyə başladı. – Mən məktubu, bu stolun yanında oxuyurdum, sən şam etməyə çağıranaq də kabinetdən çıxmamışam... O hara düşə bilər?..

– Mən xörəyini buraya göndərəm, – deyə arvadı naziri yerdə kağızların içində tək buraxıb otaqdan çıxdı.

Evə sakitlik çökdü, tək pəncərə arxasından ağacların xışiltısı eşidilir və ulduzlar axırdı. Gecəyarısı əsnəməyə başlayan Bojena pəncərələri üstündə yeri-yeri gəlib kabinetə baxdı.

Pəncərəni çıxarmış, qan-tərə batmış nazir saçları pəjmürdə halda kabinetin ortasında dayanmışdı, burada hər şey alt-üst edilmişdi: kağızlar yerə tökülmüş, mebel yerindən çəkilmiş, xalçalar küncə atılmışdı. Yazı stolunun üstündəki yeməyə əl vurulmamışdı.

– Aman Allah, sən nə edirsən? – deyə nazir arvadı vahimə ilə soruşdu.

– Əl çək, sən allah! – deyə əri acıqlandı. – Hər beş dəqiqədən bir nə yapışırsan yaxamdan? – Lakin o, həmin saat başa düşdü ki, haqlı deyildir. Buna görə də nisbətən sakit səslə dedi: – Müntəzəm surətdə axtarmaq lazımdır, başa düşürsən? Sahə-sahə axtarmaq. Görəsən məktub harda ola bilər, axı buraya məndən başqa heç kəs girməmişdir. Zəhrimar kağızlar bu qədər çox olmasaydı!

– İstəyirsən, kömək edim, – deyə arvadı onun halına yanaraq təklif etdi.

Son dərəcə qarın-qarışıqlıq içərisində dayanan nazir əlini yel-lədi:

– Yox, yox, sən ancaq hər şeyi qatıb qarışdırırsan. Get yat, mən də bu saat...

Səhər saat üçdə nazir dərindən ah çəkə-çəkə yatmağa getdi.

– Ola bilməz, – deyə o deyiniirdi. – Sarı zərfdəki məktubu saat beş poçtu ilə gətirdilər. Mən burada, saat səkkizədək işlədiyim bu stol arxasında həmin məktubu oxudum. Saat səkkizdə şam etməyə getdim, beş dəqiqə keçəndən sonra da gəlib məktubu axtarmağa başladım. Bu beş dəqiqə ərzində heç kəs...

Buraya çatanda nazir yatağından sıçrayıb kabinetə cumdu. Hə, əlbəttə, pəncərə açıqdır. Lakin kabinet ikinci mərtəbədə yerləşir,

üstəlik, pəncərələri küçəyə açılır... Yox, pəncərədən heç kəs girə bilməzdi! Amma hər halda səhər bu gümanı da yoxlamaq lazımdır.

Nazir yenidən yatağına uzandı. Birdən onun yadına düşdü ki, bir dəfə haradasa belə bir şey oxumuşdur: əgər məktub adamın lap gözü-nün qabağındadırsa, o hər şeydən az nəzərə çarpır. “Lənət şeytana, necə olub ki, bu mənim ağıma gəlməyib!” O, göz qabağında nə olduğunu yoxlamaq üçün yenidən kabinetə qaçdı, lakin orada ancaq kağız qalaqlarını, yazı stolunun açılmış yeşiklərini və uzun axtarış-ların izi olan dağınıqlığı gördü. Nazir söyə-söyə və ah çəkə-çəkə öz yatağına qayıtdı, lakin gözüne yuxu getmədi.

O, birtəhər səhər saat altıyadək dözdü. Altıda işə telefona qışqırır və daxili işlər nazirinin yuxudan oyadılmasını tələb edirdi: “Lütfkar cənab, təxirəsalınmaz işdən ötrü, başa düşürsünüz mü?” Nəhayət, onu nazirlə calaşdırdılar və o, həyəcanla danışmağa başladı:

– Allo, kolleqa, xahiş edirəm sizin ən bacarıqlı adamlarınızdan üçünü, yaxud dördünü bizə göndərsiniz... Bəli, bəli, cinayət axtaranları... təbiidir ki, ən sədaqətlilərini, evimdən mühüm sənəd yoxa çıxmışdır... Bəli, kolleqa, görürsünüz mü, tamamilə ağılaşıqmadır hadi-sədir... Bəli, onları gözləyəcəyəm... Nə, heç nəyə əl vurmayım, hər şey olduğu kimi qalsın?.. Sizcə belə lazımdır?.. Yaxşı... Oğurlanmışdır?.. Bilmirəm. Əlbəttə, bu öz aramızda qalmalıdır, heç kəsə bircə söz belə deməyin!.. Təşəkkür edirəm, bağışlayın ki... hələlik, kolleqa!

Səhər saat 8-də başlarına dəbilqə qoymuş yeddi adam nazirgilə gəldi. Bunlar elə “ən bacarıqlı və ən sədaqətli adamlar” idilər.

– Cənablar, bura baxın, – deyə nazir yeddi nəfər ən sədaqətli adamı kabinetə ötürdü, – mən dünən burada, bu otaqda bir cür... e-e... çox mühüm... m-m... sənəd qoymuşam... sarı zərfdə idi... ünvan bənövşəyi mürəkkəblə yazılmışdı...

Ən bacarıqlılardan biri, başa düşən adamlar kimi fit çaldı və işdən başçıxan adam kimi heyran olaraq dedi:

– Gör bir nə eləyib! Ay səni, avara!

– Avara kimdir? – deyə nazir pərt oldu.

– Həmin oğru, – deyə cinayət axtaran kabinetdəki qarın-qarışıqlığa tənqidi nəzər salaraq cavab verdi.

Nazir xəfifcə qızardı.

– Bu... m-m. Bu kağızları, açığımı desək, elə mən özüm sənədi axtaranda bir qədər qarışdırmışam. Məsələ burasındadır, cənablar,

e-e... ümumiyyətlə ola bilər ki, mən məktubu bir yere soxmuşam, ya da itirmişəm. Lap düzünə qalsa, o bu otaqdan başqa heç yerdə olmamışdır. Güman edirəm ki, mən hətta təsdiq edirəm ki, kabinetin hər yerini müntəzəm surətdə axtarmaq lazımdır. Cənablar, bu sizin sənətinizdir. İnsanın əlindən gələn hər şeyi edin.

İnsanın əlindən çox iş gəlir, ona görə də ən bacarıqlılardan üçü kabinetin qapısını bağlayaraq, orada müntəzəm surətdə axtarışa başladılar; ikisi aşpaz qadını, xidmətçini, qapıçını və şoferi dindirməyə girişdi, yerdə qalan ikisi isə özlərinin dedikləri kimi, lazımi təhqiqat aparmaq üçün şəhərə getdi.

Həmin gün axşama yaxın ən bacarıqlılardan üçü bildirdi ki, məktubun cənab nazirin kabinetində olması ehtimalı tamamilə aradan qalxır. Çünki onlar hətta şəkilləri çərçivədən çıxarmış, mebelin hissələrini sökərək axtarmış, hər kağız vərəqini nömrələmiş, lakin məktubu tapmamışlar. Başqa ikisi müəyyən etmişdir ki, kabinetə ancaq xidmətçi qadın daxil olmuşdur, özü də ev sahibəsinin əmrilə oraya şam yeməyi aparmışdır; həmin vaxt nazir yerdə, kağızların arasında oturmuşdu. Xidmətçi qadının bu zaman məktubu apara bilməsi ehtimal edildiyinə görə onun məşuqunun kim olduğu öyrənilmişdir. Xidmətçinin məşuqu telefon stansiyasının montyoru idi ki, indi "ən bacarıqlı" yeddi nəfərdən biri gözə görünmədən onu izləyir. Son iki nəfər, "haradasa, orada" təhqiqat işi aparırdı.

Gecə nazirin gözüne yuxu getmirdi. O, tez-tez öz-özünə deyirdi: "Sarı zərfdəki məktub saat 5-də gəldi, mən stolun arxasında oturub onu oxudum və şama qədər heç yere getmədim. Deməli, məktub kabinetdə olmalıdır, amma orada yoxdur... Adamı əldən salan, lap ağlasığmaz tapmacadır". Nazir yuxu dərmanı atıb ölü kimi səhərədək yatdı.

Səhər o gördü ki, ən bacarıqlılardan biri nə üçünsə onun evinin yanında gəzişir. Qalanları isə, görünür, bütün ölkədə axtarış aparırdılar.

Daxili işlər naziri telefonla ona dedi:

– İşlər yaxşı gedir. Güman edirəm ki, axtarışın nəticələrini tezliklə mənə bildirəcəklər. Kolleqa, məktubun məzmunu haqqında sizin dediklərinizi nəzərə alsaq, onun oğurlanmasında kimin əli olduğunu bilmək çətin deyildir... Əgər biz bir partiyanın mərkəzində, yaxud bir redaksiyada axtarış apara bilsəydik, çox şey öyrənərdik. Lakin sizi əmin edirəm ki, işlər yaxşı gedir.

Nazir həvəssiz təşəkkür etdi. Onun qanı qaralmışdı. Yuxusu gəlirdi. Axşam o, arvadı ilə demək olar ki, heç danışmadı və erkən yatağına uzandı.

Gecə yarısından bir az keçmiş – aydın, aylı gecə idi – nazir arvadı kitabxanadan ayaq səsi eşitdi. O, görkəmli xadimlərin arvadlarına xas olan cəsarətlə pəncələri üstündə həmin otağın qapısına yaxınlaşdı. Qapı taybatay açılmışdı, kitab şkaflarından biri açıq idi. Əynində gecə köynəyi olan nazir şkafların qabağında dayanıb, burnunun altında asta-asta danışaraq qalın cildlərdən birini ciddi görkəmlə vərəqləyirdi.

– Aman Allah, Vladya, burada nə edirsən? – deyə Bojena səsləndi.

Nazir qeyri-müəyyən şəkildə cavab verdi:

– Bəzi şeylərə baxmaq lazımdır.

– Qaranlıqda? – deyə arvadı təəccübləndi.

Əri kitabı yerinə qoyub:

– Mən belə də görürəm, – deyə onu inandırmağa çalışdı. O, alçaq səslə "Gecən xeyrə qalsın", – deyərək yataq otağına getdi.

Bojena başını tərpətdi. Bu lənətə gəlmiş məktuba görə yazığın gözüne yuxu getmir.

Səhər nazir sifəti qızarmış və demək olar ki, razı halda ayağa qalxdı.

– Xahiş edirəm, de görüm, gecə kitab şkaflarında nə axtarırdın? – deyə arvadı soruşdu.

Nazir qaşığı yerə qoyub gözlərini arvadına zillədi.

– Mən? Özündən söz uydurma! Mən kitabxanada olmamışam. Ölü kimi yatmışdım.

– Axı mən səninlə orada danışdım da, Vladya! Sən bir kitab vərəqləyirdin, özü də dedin ki, bəzi şeylərə baxmalısan.

– Ola bilməz! – deyə nazir inamsızlıqla dilləndi. – Yəqin yuxu görmüsen. Mən gecə bir dəfə də oyanmamışam.

– Sən orta şkafların yanında dayanmışdın, – deyə arvadı təkid edirdi, – hətta işığı da yandırmamışdın. Qaranlıqda kitab vərəqləyirdin. Özün də dedin: "Mən belə də görürəm".

Nazir başını elləri arasına alaraq boğuş səslə:

– Arvad! Bəlkə mən lunatikəm?.. – dedi. – Yox, sən allah boşla, yəqin ki, səni qara basıb... – O, bir qədər sakitləşdi... – Mən ki yuxu xəstəliyinə tutulmamışam!..

Bojena sözünün üstündə durdu:

– Gecə saat birə işləmişdi. – O, bir qədər əsəbiliklə əlavə etdi.

– Yoxsa, demək istəyirsən ki, mən dəli olmuşam?

Nazir fikirli halda çayı qarışdırırdı. O birdən dedi:

– Dur gedək, harada dayandığımı mənə göstər.

Arvadı onu kitab şkafinın yanına gətirdi.

– Sən burada dayanmışdın. Sonra hansı kitabı isə bax bu rəfə qoydun.

Nazir pərt halda başını yellədi; rəf boyu “Qanunlar məcmuəsi”-nin qalın cildləri düzülmuşdü.

– Deməli, ağılımı tamam itirmişəm, – deyə o, peysərini qaşıya-qaşıya deyindi və başısağğı qoyulmuş kitabı, demək olar ki, mexaniki surətdə rəfdən götürdü. Kitab aralandı və arasından ünvanı bənövşəyi mürəkkəblə yazılmış sarı zərf göründü...

– Sən bir işə bax, Bojena, – deyə nazir təəccüblə bildirdi, – mən and içməyə hazır idim ki, kabinetdən heç bir yerə çıxmamışam! İndi isə güclə yadıma gəlir ki, məktubu oxuyub öz-özümə dedim: min doqquz yüz iyirmi üçüncü ilin qanunlarına baxmaq lazımdır. Həmin cildi gətirib yazı stolunun üstünə qoydum ki, bəzi qeydlər edim. Kitab tez-tez örtüldüyünə görə zərfi onun arasına qoydum. Sonra isə, görünür, cildi bükərək özüm də bilmədən aparıb yerinə qoymuşam... Lakin nə üçün mən yuxuda olarkən, şüursuz halda məhz həmin kitaba baxmağa getmişəm?.. Hm... yaxşısı budur ki, sən bu barədə heç kəsə danışma... Allah bilir nə deyərlər... Bütün bu cür psixoloji hallar, bilirsənmi, adamlarda pis təəssürat yaradır...

Bir dəqiqə sonra nazir gümrahlıqla daxili işlər nazirliyindəki həmkarına telefonla zəng vurdu:

– Allo, kolleqa, mən itmiş məktuba görə zəng vurmuşam... Yox, yox, siz izə düşə bilməzdiniz, məktub məndədir! Nə?.. Onu necə tapdım?.. Bunu sizə demərəm, kolleqa. Bilirsinizmi, elə üsullar vardır ki, onlar sizin nazirliyə bəlli deyil... Bəli, bəli, mən bilirəm ki, sizin adamlarınız əllərindən gələni etdilər. Onlar günahkar deyildirlər ki, bacarmadılar... Gəlin bu barədə daha danışmayaq... Xahiş edirəm, xahiş edirəm! Xudahafiz, əziz kolleqa!

1928

– Adamın bədənində qaraqañçır olanda, yaxud bir yeri əziləndə bəzən sınıqdan çox ağrıdır, – deyə Dobeş sözə başladı, – xüsusilə zərbə sümüyə dəyəndə. Köhnə futbolçu olduğum üçün bunu yaxşı bilirəm. Mənim qabırğam da, körpücük sümüyüm də, ayaq barmağım da vaxtı ilə sınıqdır. İndi mənim vaxtımda olduğu kimi ehtirasla oynayırlar. Keçən il bir dəfə meydançaya çıxdım; biz qocalar əvvəllər futbolun necə oynanıldığını cavanlara göstərməyi qərara almışdıq. On-on beş il əvvəldə olduğu kimi yenə də müdafiəçi idim. Sürətlə gələn topu saxlamaq istəyəndə öz qapıçımız ayağı ilə ombama, başqa sözlə desək, *cauda equina* vurdu. Oyunun qızgın vaxtı idi, ona görə də mən ancaq söyüş söyüb zərbəni yaddan çıxardım. Amma gecə ağrı başladı! Səhərə yaxın heç tərpenə bilmirdim. Bir ağrı var idi ki, gəl görəsən! Əlini tərpedirsən ağrıyır, asqırırsan ağrıyır. Qərībədir, insanın bədənində hər şey bir-biri ilə əlaqədardır. Ölü böcək kimi dalı üstə uzanıb heç böyrüm üstə çevrilə, hətta ayaq barmağımı da tərpedə bilmirdim. Yalnız ağrıdan inildəyib nıqqıldayırdım.

Bir dəqiqə də gözümü yummadan bütün günü və gecəni yerimdə uzanıb qaldım. Təəccüblüdür, adam qətiyyənlə tərpenə bilməyəndə dəqiqələr necə də uzanır. Təsəvvür edirəm ki, torpağın altında uzanmaq nə qədər ağırdır... Vaxtı birtəhər keçirmək üçün ürəyimdə rəqəmləri toplayır, vurur, dua edir, yadıma şeir salırdım. Gecə isə qurtarmaq bilmirdi.

Yəqin, gecə saat iki idi ki, küçədə kiminsə var gücü ilə qaçdığını eşitdim. Onun ardınca altıya qədər adam yüyürürdü. “Mən sənə göstərəm”, “Atanı yandıracağam” və buna bənzər başqa sözlər eşidirdim. Onlar qaçan adama düz mənim pəncərəmin altında çatdılar. Əzişdirmə başlandı. Təpik vurduqları, sifətinə sillə vurduqları, hıçqıldadıqları, xırıldadıqları eşidilirdi... Boğuq zərbə səsləri gəlirdi, sanki ağacla kəlləyə vururdular. Heç bir qışqırıq eşidilmirdi. Lənət şeytana, belə də şey olar? Altı adam birini əzişdirir, o isə elə bil bir kisə quru otdur. İstədim, ayağa qalxıb qışqırım ki, bu, oclalıqdır. Lakin həmin dəqiqə ağrıdan bağırardım. Tərpenə bilmirdim! Gücsüzlük yaman şeydir! Dişlərimi xırıldadır və acığımdan böyürürdüm. Birdən bədənimdə nə isə şıqqıldadı. Çarpayından atıldım, ağac götürüb

pilləkənle aşağı cumdum. Küçəyə çıxıb heç nə görmədim. Bir oğlana rast gəldim. Ağacla onu kötəkləməyə başladım. Qalanları qaçdılar, mən isə bu axmağı vururdum, ömrümdə heç kəsi bu cür döyməmişdim. Ancaq sonra gördüm ki, ağrıdan gözlərimdən yaş gəlir. Pilləkənle azı bir saata yuxarı qalxdım, güclə yatağıma uzandım, amma səhər nəinki tərənə, həm də yeriye bilirdim... Lap möcüzədir...

– Kimi əzişdirdiyimi bilmək istərdim, – deyə Dobeş fikirli halda əlavə etdi. – Həmin altı nəfərdən birini, ya onların tutmaq istədikləri adamı? Hər halda birə-bir demişlər, bu, düzgün savaşımadır.

– Bəli, əlindən bir iş gəlməmək dəhşətli şeydir, – deyə dirijor və bəstəkar Kalina başını tərpedə-tərpedə razılaşdı. – Bir dəfə görmüşəm. Bu, Liverpulda olmuşdur. Orkestrə dirijorluq etmək üçün mənə oraya çağırmışdılar. Mən ingilis dilini qətiyyənlə bilmirəm, lakin biz musiqiçilər həmişə bir-birimizi başa düşürük, xüsusilə dirijor taxtası köməyə gələndə. Pultu¹ taqqıldadırsan, bir şey qışqırırsan, gözlərini dolandırırısan, əlini tərpedirsən, deməli, hər şeyi təzədən başlamaq lazımdır... Beləliklə, ən kiçik incəlikləri belə ifadə etmək mümkün olur: məsələn, əlimlə bu cür göstərəndə hamı başa düşür ki, bu, ruhun mistik coşğunluğu, onun bütün əzab və əziyyətlərdən xilas olmasıdır.

Hə, deməli, Liverpula gəldim. Vağzalda artıq mənə gözləyirdilər, dincəlmək üçün mehmanxanaya apardılar. Çimdikdən sonra şəhərə baxmağa getdim və... azdım.

Təzə bir şəhərə gələndə mən hər şeydən əvvəl çaya tərəf gedirəm. Çayın sahilində dayanıb qulaq asarkən şəhər, necə deyərler, orkestrə bənzəyir. Bir tərəfdə şəhərin səs-küyü – barabanlar və təbilələr, trubalar, şeypurlar və mis çalğı alətləri, başqa tərəfdə isə – çay, yəni simli alətlər dəstəsi, astadan çalan skripkalar və arfalar olur. Beləliklə, siz şəhərin bütün simfoniyasını eşidirsiniz. Lakin Liverpuldakı çay – adını da bilmirəm – bulanıqdır, xoşagəlməzdir. Çayı səs-küy, gurultu, patıltı, zəng, fit səsləri bürüyür, hər tərəfdə paroxod, paketbot², barj, anbar, tərsanə, kranlar vardır. Mən hər cür gəmiləri, qatranlı, böyük yelkən gəmilərini də, qırmızı yük gəmi-

¹ Pult – üstünə musiqi notları qoyulan qurğu

² Paketbot – səmişin və poçt daşıyan gəmi

lərini də, ağ okean paroxodlarını da çox sevirem. Öz-özümə dedim: “Okean yəqin ki, lap yaxındadır”. Ona baxmağı qərara alaraq çay-aşağı addımlamağa başladım. Bir saat getdim, iki saat getdim, ancaq anbar və tərsanədən, ara-sıra da gəmilərdən başqa bir şey görmədim. Gəmilərin bəziləri kilisə kimi uca idi, bəzilərinin əyilmiş, yoğun tüstü boruları vardı. Hər tərəfdən balıq, at təri, cut, rom, buğda, kömür, dəmir iyi gəlirdi... Siz, çoxlu dəmir bir yerə yığılanda onun özünə-məxsus necə iy verdiyini hiss etmişsinizmi?

Mən irəliləyirdim, sanki yuxuda idim. Budur, hava qaraldı, gecə düşdü və mən qumlu sahilə tək qaldım. Qarşıda mayak yanırdı, uzaqda işıqlar tərpeşirdi – bəlkə də ora okean idi. Bir yığın taxtanın üstündə oturdum. Tənhalıq hissi mənə bürümüşdü. Ləpələrin şırıltısına və okeanın iniltisinə xeyli qulaq asdım. Qüssədən az qalırdım ağlayam.

Sonra bir kişi ilə bir qadın mənə yaxınlaşdı. Onlar mənə görmə-yөрək arxalarını çevirib oturdular və astadan söhbət etməyə başladılar. İngiliscə bilsəydim, əlbəttə, öskürərdim ki, onlar söhbətə qulaq asan olduğunu bilsinlər. Lakin mən onların dilində ancaq “otel” və “şillinq” sözlərini başa düşdüyüm üçün sakitcə oturmuşdum.

Onlar əvvəlcə çox *staccato*¹ danışdılar. Sonra kişi elə bil həvəs-siz və çətinliklə astadan, yavaş-yavaş nə isə izah etməyə başladı. Birdən dayana bilməyib hər şeyi açıb dedi. Qadın dəhşətdən qışqırdı və qəzəblə tez-tez danışdı. Lakin kişi onun əlini elə sıxdı ki, qadın inildədi, sonra o, əsəbiliklə qadını razı salmağa başladı. Bu, məhəbbət söhbəti deyildi, musiqidə buna şübhə ola bilməzdi. Məhəbbət mövzusu bu cür boğuc deyil, tamamilə başqa cür səslənir, məhəbbət söhbəti – alt skripkasıdır. Buradakı isə eyni tonda *presto rubato*² çalan kontrabas idi. Elə bil kişi eyni ifadəni təkrar edirdi. Mən yaman qorxdum; bu adam nə isə pis söz deyirdi. Qadın asta-asta ağlamağa başladı. O, etiraz edirmiş kimi bir neçə dəfə qışqırdı, sanki kişiye müqavimət göstərirdi. Onun klarnet səsinə oxşayan səsi bir qədər boğuc idi, özü də görünür çox da cavan deyildi. Sonra kişi səsi kəskin danışmağa başladı, sanki əmr edir, yaxud hədə-qorxu gəlirdi. Qadın

¹ Kesik-kəsik (*ital.*)

² Sürətlə (*ital.*)

qorxudan, buz kompresi qoyulmuş adam kimi kəkələyə-kəkələyə ümitsiz halda yalvarırdı. Onun dişlərinin bir-birinə dəyib necə taq-qıldadığı eşidilirdi. Kişi demək olar ki, məhəbbətlə, yoğun səslə, bas açarında danışdı. Qadın ağlamaqdan kəsik-kəsik, yazıq-yazıq içini çəkməyə keçdi. Mən başa düşdüm ki, müqavimət qırılmışdır. Sonra sevən yoğun kişi səsi yenidən eşidildi. Bu dəfə kişi ucadan və kəsik-kəsik danışdı. O, götür-qoy edə-edə, sözləri bir-birinin ardınca qəti şəkildə deyirdi. Qadın ancaq köməksiz halda içini çəkir və ya inildəyirdi, lakin bu artıq müqavimət deyil, dəhşətli qorxu idi, özü də həmsöhbətinin qarşısında yox, gələcəkdə baş verəcək qorxunc bir şey qarşısında. Kişi yenidən səsini alçaldıb qadını sakitləşdirmək üçün nə isə deməyə başladı, lakin onun səsində təhdidedici sədalar hiss olunurdu. Qadının hönkürtüləri müti halda ah çəkməklə əvəz olundu. Kişi soyuq pıçılı ilə bir neçə sual verdi. Qadın bu suallara görünür ki, başını tərpətməklə cavab verdi, çünki kişi bundan sonra heç bir təkid etmədi.

Onlar ayağa qalxıb bir-birindən ayrıldılar.

Mən bir şeyin qabaqcadan adamın ürəyinə dammasına inanmıram, amma musiqiyə inanıram. Bu gecə söhbətinə qulaq asarkən tamamilə əmin idim ki, kontrabas klarneti cinayətə sövq edirdi. Mən bilirdim ki, klarnet evə qayıdacaq və kontrabasın tapşırıqlarının hamısına danışqsız əməl edəcəkdir. Hər şeyi eşitmişdim – eşitmək isə sözləri başa düşməkdən yaxşıdır. Mən cinayət, hətta hansı cinayət hazırlandığını bilirdim. Bu, hər iki səsdə eşidilənlərdən aydın olmuşdu. Cinayət onların səsinin tembrindən, kadansından, ahəngindən, pauzalardan, sezurlardan hiss olunurdu... Musiqi – dəqiq şeydir, nitqdən dəqiqdir! Klarnet, təkbaşına bir iş görmək üçün çox aciz idi. O, ancaq kömək edəcəkdir, ya açar verəcəkdir, ya da qapı açacaqdır. Həmin kobud, yoğun kontrabas isə fikirləşdiyi cinayəti törədəcək, klarnetin də bu zaman dəhşətdən nəfəsi kəsiləcəkdir. Cinayət hazırlandığına şübhə etməyərək şəhərə tələsdim. Bir tədbir görmək, bu işə mane olmaq lazım idi! Belə qorxulu iş baş verən zaman gecikdiyini dərd etmək dəhşətdir...

Nəhayət, tində polismen gördüm. Təngnəfəs halda onun yanına qaçıb qışqırdım:

– Cənab, burada, şəhərdə qətl hazırlanır!

Polismen çiyinlərini çəkərək nə isə anlaşılmaz söz dedi. Yadıma düşdü: “Aman Allah, axı o məni başa düşmür”.

– Qətl! – deyə qışqırdım, sanki o kardı. – Başa düşürsünüzmü? Yalnız xanımı öldürmək istəyirlər. Xanımın xidmətçisi, ya da təsərrüfat müdiri qatillə əlbirdir. Lənət şeytana, bir iş görsəniz!

Polismen ancaq başını bulayıb ingiliscə “hə, hə”yə oxşayan bir söz dedi.

Mən qəzəbdən və qorxudan titrəyərək hirsilə təkrar edirdim:

– Cənab, başımla cavabdehəm ki, bu bədbəxt qadın qapını öz sevgilisinin üzünə açacaqdır. İş görmək lazımdır, onu tapmaq lazımdır!

Burada ağlıma gəldi ki, həmin xanımın görkəminin də necə olduğunu bilmirəm. Bilsəydim də izah etməyi bacarmayacaqdım.

– Aman Allah! – deyə səsləndim. – Axı heç bir tədbir görməmək ağlasığmaz işdir!

Polismen diqqətlə mənə baxdı, deyəsən sakitləşdirmək istəyirdi. Mən başımı tutdum.

– Axmaq! – deyə ümitsiz halda qışqırdım. – Onu özüm taparam!

Əlbəttə, bu, mənasız, boş bir söz idi, lakin insan həyatı təhlükə altında olduğuna görə mən əllərim qoynumda sakit dura bilməzdim. Oğrunun girdiyi evi tapmaq üçün bütün gecəni Liverpulu gəzib dolaşdım. Qərribə şəhərdir, gecə vaxtı ölü və heyrətli olur... Səhərə yaxın yolun qırağında oturmuşdum, yorğunluqdan inildəyirdim.

Həmin səhər məşq zamanı necə dirijorluq etdiyim yadımda deyil. Nəhayət, dirijor taxtasını atıb küçəyə çıxdım. Uşaqlar axşam qəzeti satırdılar. Mən bir qəzet alıb orada iri başlıq gördüm: *Murder*. Başlığın altında isə ağsaçlı bir qadının şəkli vardı. Məncə “murder” ingiliscə “qətl” deməkdir...

AKTYOR BENDANIN YOXA ÇIXMASI

Çox sürotlə teatr şöhrətinin zirvələrinə çatandan sonra maestro deyə çağırılan aktyor Yan Benda sentyabrın ikisində izsiz-soraqsız yoxa çıxdı. Əslinə baxsanız, sentyabrın ikisində heç bir şey baş vermədi; xidmətçi qadın Mareşova xala səhər saat doqquzda Bendanın mənzilini təmizləməyə gələrkən yatağın həmişəki kimi tör-töküntü olduğunu gördü. Yorğan-döşək əzik-üzük idi, ev sahibi görünmürdü. Lakin bunda qeyri-adi bir şey olmadığından xidmətçi otağı qaydaya salıb öz işinə getdi. Vəssalam. Lakin o vaxtdan Benda bir parça çörək olub yoxa çıxdı.

Mareşova xala buna da təəccüblənmirdi. Doğrudan da, aktyorlar qaraçı kimidirlər. Yəqin ki, bir yerə çıxış etməyə, yaxud kefo gedib. Amma Benda sentyabrın onunda teatrda olmalı idi, burada "Kral Lir"-in məşqləri başlanacaqdı. O, nə birinci, nə ikinci, nə də üçüncü məşqə gəlməyəndən sonra teatrdakılar nigaran oldular və dostu doktor Qoldberqə zəng vurdular ki, Bendanın başına nə iş gəldiyindən xəbəri var, ya yox!

Doktor Qoldberq cərrah idi və appendisit kəsməklə xeyli pul qazanırdı – nə etməli, yəhudilərin də sənəti budur. O, qalın şüşəli qızıl çeşmək taxan dolu bir adam idi. Onun üreyi də qızıldı. O, incəsonətlə maraqlanır, mənzilinin bütün divarlarını şəkillərlə bəzəmiş, aktyor Bendaya da pərəstiş edirdi. Benda isə ona orklə yanaşır və restoranlarda xərc çəkməyinə lütfkarlıqla icazə verirdi. Restoran xorcü də, öz aramızdır, az olmurdu. Bendanın faciəli maskaya oxşayan sifətini və sudan başqa heç nə içməyən doktor Qoldberqin güler üzünə sardanapal kef məclisləri və vəhşi eskapadlar zamanı tez-tez bir yerdə görmək olardı. Bu kef məclisləri böyük aktyorun şöhrətinin əks tərəfi idi.

Deməli, Benda barəsində teatrdan doktora zəng vurdular. O cavab verdi ki, Bendanın harada olması haqqında təsəvvürü də yoxdur, lakin onu axtarar. Getdikcə daha çox narahat olan doktor, artıq bir həftə idi ki, bütün meyxanalarda və şəhərin konarındakı mehmanxanalarda dostunu axtarırdı, lakin bu barədə susub heç nə demirdi. Onu belə bir fikir çox narahat edirdi ki, Bendanın başına pis iş gəlmişdir. Doktor Qoldberqin müəyyən etdiyinə görə, Benda sonuncu dəfə görünən, deyəsən, onun özü olmuşdu. Avqustun axırlarında onlar Praqa

meyxanalarına təntənəli gecə yürüşünə çıxmışdılar. Lakin müəyyən edilmiş gün Benda görüşə gəlməmişdi. Doktor Qoldberq onun xəstə olduğunu güman etmiş və bir dəfə axşam Bendagilə gəlmişdi. Bu, sentyabrın birində olmuşdu. Qapı zənginə heç kəs cavab verməmişdi, lakin içəridən xışıltı eşidilirdi. Doktor azı beş dəqiqə zəng vurmmuşdu. Nəhayət, ayaq səsləri gəlmiş, əyninə xalat geymiş Benda qapıda görünmüşdü. Benda o qədər heybətli idi ki, Qoldberq qorxmışdu: o, arıq, çirkli idi. Saçları pırtlaşmış və bir-birinə yapışmışdı, saqqalı və bıqları ön azı bir həftə idi ki, qırılmamışdı.

– A, bu sizsiniz? – deyə Benda onu soyuq qarşılamaşdı. – Nə üçün buyurmusunuz?

Doktor heyretlə səsələnmişdi:

– Aman Allah, sizə nə olub?!

– Heç nə! – deyə Benda donquldanmışdı. – Mən heç bir yerə getməyəcəyəm, aydındırımı? Məni rahat buraxın.

Bundan sonra qapını Qoldberqin üzünə örtmüşdü. Ertəsi gün isə yoxa çıxmışdı.

Doktor Qoldberq qəmgin halda qalın çeşməyindən baxırdı. Burada nə isə pis bir hadisə baş vermişdir. Bendanın yaşadığı evin qapıçısından doktor az şey öyrəndi: bir dəfə gecə təxminən saat üçdə – belkə də, elə sentyabrın ikisində – evin qarşısında avtomobil dayanmışdı. Avtomobildən heç kəs düşməmişdi, lakin maşın fiti eşidilmişdi; görünür ki, bu, evdə kimə isə işarə idi. Sonra addım səsi gəlmiş – kimsə çıxmış və evin qapısını örtmüşdü. Maşın getmişdi. Bu avtomobil kimin idi? Qapıçı bunu haradan bilsin! O gedib baxmayıb ki... Lazım olmayanda səhər saat üçdə yorğan-döşəyindən kim qalxar? Lakin həmin avtomobil elə fit verirdi ki, sanki oradakı adamlar çox tələsirdilər və bir dəqiqə belə gözləyə bilmirdilər.

Mareşova xala demişdi ki, maestro bütün həftəni evdə olur, ancaq gecələr bayıra çıxırdı. Üzünü qırxmırdı, deyəsən heç əl-üzünü də yumurdu. Bu onun görünüşündən bilinirdi. O, nahar və şam yeməklərini evinə gətirməyi əmr edir, dalbadal konyak içir və bütün günü divanda uzanırdı. Vəssalam.

İndi, Benda əhvalatı hər yerə yayıldıandan sonra Qoldberq yenicən Mareşova xalanın yanına gəldi.

– Qulaq asın, anacan, – dedi, – evdən gedərkən Bendanın nə geydiyini yadınıza sala bilərsinizmi?

– Heç nə geyməmişdir, – deyə Maresova xala cavab verdi. – Bax, elə bu mənim xoşuma gəlir, cənab. Heç nə geyməmişdir. Mən onun bütün kostyumlarını tanıyıram. Onlar hamısı paltar şkafindan asılmışdır.

– Yəni o, alt paltarda getmişdir? – deyə doktor karıxmış halda fikirləşirdi.

– Alt paltar nədir, – deyə Maresova xala bildirdi. – Heç ayaqqabı da geyməmişdir. Burada nə işə var. Mən onun alt paltarlarının sayını da bilirəm. Hamısının siyahısını tutmuşam. Axı paltarları camaşır-xanaya həmişə mən aparardım. Yuyulmağa verilmiş paltarları elə bu gün aldım, hamısını da bir yerə yığıb saydım. Gördüm ki, on səkkiz köynəkdir, hamısı yerli-yerində. Heç bir şey itməmişdir. Axırncı cib yaylığınadək dübbəüzdür. Təkcə onun, həmişə özül ilə götürdüyü kiçik çamadan yoxdur. Əgər o özxoşuna getmişsə, deməli, yazıq elində çamadan tutmuş və lümlüt olmuşdur...

Doktor Qoldberqin sifəti qayğılı bir görkəm aldı.

– Anacan, – deyə soruşdu, – siz sentyabrın ikisində onun yanına gələndə qeyri-adi bir tör-töküntü olduğunu görmədinizmi? Bir şey yıxılmış, yaxud qapı sındırılmışdı ki?..

– Tör-töküntü? – Maresova xala etiraz etdi. – Əlbəttə, orada tör-töküntü həmişəki kimi vardı. Cənab Benda yaman pinti idi. Amma həmişəkindən artıq tör-töküntü görmədim... Hə, deyin görüm, əynində köynək də olmadığı halda o, hara gedə bilərdi?

Doktor Qoldberq bu barədə Maresova xaladan çox bilmirdi. O, qəmgin halda polis idarəsinə yollandı.

Polis məmuru Qoldberqi dinlədikdən sonra:

– Yaxşı, – dedi. – Biz axtarışa başladıq. Lakin sizin dediklərinizdən görüldüyü kimi əgər o, bir həftə üzünü qırıxmadan və yuyunmadan evdə oturub, gününü divanda konyak içməklə keçirmiş, sonra vəhşi adamlar kimi lüt halda qaçmışsa, bu, bilirsinizmi nəyə oxşayır?

– İckidən sərsəmləməyə! – deyə doktor Qoldberq ucadan səsləndi.

Cavab belə oldu:

– Bəli. Məsələn, bu cür deyək: Ağıl başdan çıxmış vəziyyətdə intihar. Mən buna təəccüblənməzdim.

– Lakin belə olduqda meyit tapılardı, – deyə doktor Qoldberq tərəddüdlə etiraz etdi. – Bir də o, lüt ikən uzağa gedə bilərdimi?

Çamadan onun nəyinə lazım idi? Bəs, onun dalınca gələn avtomobil? Yox bu, hər şeydən çox baş götürüb qaçmağa oxşayır.

Məmur qəflətən soruşdu:

– Necə mægər, onun borcu var idi?

– Xeyr, – deyə doktor tələsik cavab verdi. – Düzdür, Benda həmişə xirtdəyədək borc içində olurdu, amma bu onu heç vaxt darıxdırmırdı.

– Yaxud, məsələn, hər hansı bir şəxsi faciə; nakam məhəbbət və ya sifilis, yaxud insanı sarsıda bilən başqa bir şey?

Doktor, Bendanın müəmmalı şəkildə yoxa çıxmasına çox az dəxli ola biləcək bir-iki hadisəni xatırlayaraq:

– Mən bilən heç bir şey, – deyə tərəddüdlə səsləndi.

Buna baxmayaraq, “polis idarəsinin əlindən gələni edəcəyinə” əmin olduğdan sonra, evə qayıdarkən doktor itmiş dostunun həyatının bu cəhəti haqqında ona məlum olan hadisələri yadına saldı. Məlumat az idi:

1. Haradasa, xaricdə Bendanın qanuni arvadı var idi və aydındır ki, o həmin arvadın qayğısına qalmırdı. 2. Benda Qoleşovitsada yaşayan bir qızla yaşayırdı. 3. Benda iri fabrik sahibi Korbelin arvalı Qreta ilə əlaqə saxlayırdı. Bu Qretanın fikri-zikri artistlik idi, ona görə də Korbel hansısa filmlərin çəkilməsinə pul buraxmışdı. Təbiidir ki, onun arvadı həmin filmlərdə baş rolları oynayırdı. Ümumiyyətlə, məlum idi ki, Benda Qretanın oynaşdır və Qreta qətiyyətlə ehtiyat etmədən onun yanına gedir. Lakin Benda heç vaxt bu haqda danışmırdı. O, qadınlara gah cəngəver alicənablığı ilə, gah da həyasızcasına yanaşırdı ki, bu da Qoldberqi dilxor edirdi.

– Yox, – deyə doktor ümitsiz halda əlini yellədi. – Bendanın şəxsi işlərindən Allah da baş çıxarmaz. Nə deyirsən de, mən işə başımı verərəm ki, burada nəşə qaranlıq bir məsələ vardır. Bir də ki, bu işlə indi polis idarəsi məşğul olacaqdır.

Əlbəttə, Qoldberq bilmirdi ki, polis idarəsi nə tədbir görür və onun işləri nə yerdədir. O, yalnız getdikcə artan həyocanla xəbər gözləyirdi. Lakin bir ay keçdi, təzə xəbər yox idi. Artıq Yan Benda haqqında danışarkən keçmiş zaman feilləri işlətməyə başlamışdılar.

Bir dəfə axşam doktor Qoldberq küçədə qoca aktyor Lebduşkaya rast gəldi. Onlar bir qədər danışdılar və söz, əlbəttə, Bendanın üstünə gəldi.

– Ah, necə aktyor idi! – deyə qoca Lebduşka xatırlayırdı. – Bendanın hələ iyirmi beş yaşında olduğu vaxtlar yadımdadır. Bu uşaq, Osvaldı necə oynayırdı! Bilirsinizmi, tibb institutunun tələbələri iflic vuran adamın necə olduğuna baxmaq üçün bizim teatra gəlirdilər. Bəs o vaxt onun ilk dəfə oynadığı Krai Lir! Mən hətta bilmirəm ki, o necə oynayırdı, çünki həmişə öllərinə baxardım. Bu əllər səksən yaşlı adamın əlləri kimi idi – arıq, quru, donuq, aciz əllər... İndi də başa düşə bilmirəm ki, o bunu necə edirdi. Axı mən də qrim etməyi bacarıram. Lakin Bendanın elədiyini heç kəs bacarmaz! Ancaq aktyor onu lazıminca qiymətləndirə bilər.

Doktor Qoldberq bu peşəkar nekroloqu qəmgin halda dinləyirdi.

– Hə, tələbkar aktyor idi, – deyə Lebduşka ah çəkərək sözüne davam etdi. – O bəzən teatr dərzisini lap əldən salırdı! Qışqırırdı ki, “Bu cür meşşan krujevalarda kralı oynamayacağam. Başqalarını verin!” Butaforiya xalturasından zəhləsi gedirdi. Yadımdadır, o, Otello rolu üzərində işləməyə başlayanda əntiqəfuruş mağazalarını bir-birinə vurdu, həmin dövrə aid olan qədim üzük tapdı və rolu oynayarkən ondan ayrılırdı. Deyirdi ki, üstümdə bir şeyin əsli olanda daha yaxşı oynayaram. Yox bu, adi oyun deyildi, aktyor rola tamamilə girirdi, – deyə Lebduşka seçdiyi sözlərin düzgün olub-olmadığına şübhə edərək inamsız tərzdə dilləndi. – Fasilələrdə o, bayquş kimi qaradınmaz olurdu, otağına girib qapını bağlayırdı ki, ilhamını heç kəs korlamasın. Benda elə buna görə içirdi ki, həmişə əsəblərlə oynayırdı, – deyə Lebduşka fikirli halda əlavə etdi. O xudahafizləşərək: – Mən kinoya getməliyəm, – dedi.

– Mən də sizinlə gedirəm, – deyə vaxtını necə keçirməyi bilməyən Qoldberq təklif etdi.

Kinoda doniz səyahəti haqqında film göstərilirdi, lakin doktor Qoldberq, demək olar ki, heç ekrana baxmırdı. O, Benda haqqında Lebduşkanın danışığına qulaq asarkən az qala ağlayırdı.

– O, aktyor deyil, əsil iblis idi, – deyə Lebduşka danışdı. – Ona bir ömür az idi, bax, məsələ bundadır. O, donuz kimi yaşayırdı, doktor, lakin səhnədə əsil kral, yaxud əsil avara olurdu. O, əli ilə ələ əzəmətlə göstəriş verirdi ki, ələ bil bütün ömrü boyu taxtda oturub əmr etmişdir. Halbuki o, həyətləri gəzən bıçaqitiləyənin oğlu idi... Bir ekrana baxın: yaman da gəmi qəzasına uğramış adamdır! Adam olmayan adada yaşayır, amma dırmaqları tutulmuşdur. Axmağın biri

axmaq! Saqqalına bax! O saat görünür ki, yapışdırılmadır. Yox, əgər bu rolu Benda oynasaydı, o mütləq saqqal buraxardı, dırnaqlarının altında isə, doğrudan da çirk olardı... Sizə nə oldu, doktor?

– Bağışlayın, – deyə doktor cəld ayağa qalxaraq mızıldandı, – xəstələrimdən biri yadıma düşdü. Söhbətiniz üçün təşəkkür edirəm.

O, “Benda əsil saqqal buraxardı... O belə də etmişdir! Necə olub ki, bu övvəllər ağıma gəlməyib” – sözlərini təkrar edə-edə tələsik kinodan çıxdı.

– Polis idarəsinə! – deyə o qarşısına çıxan ilk taksiyə minərək qışqırdı.

Qoldberq növbətçi zabitin otağına soxularaq səs-küylə yalvarmağa başladı ki, sentyabrın ikisində, yaxud sonralar bir yerdə – fərqi yoxdur, harada! – naməlum avaranın meyitinin tapılıb-tapılmaması haqqında necə olursa olsun, mümkün qədər tez, dərhal ona məlumat versin. Tamamilə gözlənilmədən növbətçi zabit nöyo isə baxmaq, yaxud nə isə soruşmaq üçün harasa getdi. Daha doğrusu, o bunu xeyirxahlığından və ya maraqlandığından deyil, heç bir işi olmadığına görə etdi. Ağına dəhşətli fikir gəlmiş doktor Qoldberq oturub gözləyirdi, onu soyuq tər basmışdı.

Zabit qayıdaraq:

– Məsələ belədir, – dedi, – sentyabrın ikisində səhər Krşivokat meşəsində meşobeyi qırx yaşlarında olan naməlum avaranın meyitini tapmışdır. Sentyabrın üçündə Litomerjitse yaxınlığındakı Laba çayından, azı iki həftə suda qalmış 30 yaşlarında olan bir kişinin meyiti çıxarılmışdır. Onu tanıyan tapılmamışdır. Sentyabrın onunda Alman Brodunda ağacdan asılmış bir adam tapılmışdır, şəxsiyyəti müəyyən edilməmişdir. İntihar edən bu adamın yaşı altmışa yaxındır...

– Meşədəki avara haqqında ətraflı məlumat varmı? – deyə Qoldberq nəfəsini belə almadan soruşdu.

Növbətçi həyəcanlanmış doktora diqqətlə baxaraq dedi:

– Öldürülmüşdür. Polis postunun raportuna əsasən ölünün qafa taşı küt alətlə parçalanmışdır. Meyiti yararkən aydın olmuşdur: alkoqolikmiş, ölüm beynin zədələnməsi nəticəsində baş vermişdir. Budur, bu da şəkli! – deyə növbətçi hər şeyi bilən adam kimi əlavə etdi. – Yaman hala salıblar!

Qoldberq cır-cındır paltar, yaxası açıq kətan köynək geymiş meyitin qurşağadək çəkilmiş şəklini gördü. Göz və alın yeri tamamilə

əzilib qana batmışdı. Təkcə saqqal basmış çənəsində və yarıaçılmış dodaqlarında insana bənzər bir şey sezilirdi. Qoldberq qızdırmalı adam kimi əsirdi. Yəni bu, Bendadır?

– Xüsusi əlamətləri varmı? – deyə o, çətinliklə soruşdu.

Zabit kağızlara baxdı.

– Hm... onun boyu yüz yetmiş altı santimetr, saçı çal, dişləri çürükdür...

Doktor Qoldberq dərinə köksünü ötürdü.

– Deməli bu, o deyildir. Bendanın dişləri pələng dişləri kimi idi. Bu, o deyildir! Sizə əziyyət verdiyim üçün, xahiş edirəm, bağışlayasınız. Lakin bu, o ola bilməz. Ola bilməz...

Evə qayıdarkən doktor rahatlıqla:

– Ola bilməz! – deyə təkrar edirdi. – Bəlkə də indi Benda sağ-salamatdır. Bəlkə o, indi haradasa “Olimpia”da, yaxud “Qara ördək”-dədir.

Gecə doktor Qoldberq bir də Praqaya reyde çıxdı. O, vaxtilə Bendanın kefi çəkdiyi bütün meyhanaları və əyyaşlıq elədiyi yerləri gəzdi, bütün gizli yerlərə baş çəkdi, lakin Benda heç yerdə yox idi. Səhər doktor Qoldberqin bənizi birdən ağardı, o, özünü axmaq adlandıraraq qaraja cumdu. Tezliklə şəhərin kənarındakı rayonlardan birinin idarəsinə gəlib reisi oyatmağı tələb etdi. Xoşbəxtlikdən məlum oldu ki, reis Qoldberqin xəstəsi olmuşdur: vaxtilə doktor onun appendisitini kəşmiş və içərisində spirt olan şüşədə ona təqdim etmişdir. Heç də səthi olmayan bu tanışlıq meyiti qəbirdən çıxarmaq üçün ləngimədən icazə almaqda doktora kömək etdi. İki saatdan sonra o, bu işdən narazı olan rayon həkimi ilə birlikdə naməlum avaranın meyitinin qəbirdən çıxarılmasında iştirak edirdi.

Rayon həkimi deyirdi:

– Kolleqa, sizə deyirəm ki, Praqanın polis işçiləri bu meyitlə maraqlanmışlar. Bu natəmiz və düşkün avara qətiyyə, qətiyyə Benda ola bilməz.

– Onda bit var idimi? – deyə doktor Qoldberq maraqlandı.

Rayon həkimi hirsle cavab verdi:

– Bilmirəm. Kolleqa, onu indi tanımaq olarmı? Axı o bir ay torpaq altında qalmışdır...

Qəbir açıldıqdan sonra Qoldberq araq dalınca adam göndərməli oldu, yoxsa qəbrin dibində kisəyə salınmış və təsvir edilməyəcək

dərəcədə dəhşətli olan meyiti çıxarıb meyitxanaya aparmaq üçün qəbirqazanları dile tutmaq mümkün deyildi.

Rayon həkimi Qoldberqə:

– Gedin, özünüz baxın, – dedi. Özü isə tünd tütündən qayrılmış siqar yandıraraq küçədə qaldı.

Bir dəqiqədən sonra ağappaq ağarmış Qoldberq səndələyə-səndələyə meyitxanadan çıxdı.

– Gedin baxın, – deyə o, xırıldadı və yenidən cəsədə yaxınlaşdı. O, vaxtilə insan başı olan yeri göstərərək, dodağın qalıqlarını maqqaşla qaldırdı və hər iki həkim korlanmış qara dişlər gördü.

Qoldberq maqqaşını dişlərin arasına salıb onların üzərindən qara təbəqəni götürərək:

– Yaxşı baxın, – dedi. Tamamilə möhkəm olan iki diş göründü. Qoldberq daha dözə bilmədi, o, başını əlləri arasına alaraq meyitxanadan bayıra qaçdı.

Tezliklə o, rəngi qaçmış, ölgün halda geri qayıtdı.

– Budur, bu da “çürük dişlər” – deyə o, astadan dilləndi. – Artistlər qoca və avara rollarını oynayanda öz dişlərinə yapışdırıqları qara qatrandır. Bu avara aktyor imiş, kolleqa... Böyük aktyor! – deyə o, ümitsiz halda əlini yelləyərək əlavə etdi.

Elə həmin gün doktor Qoldberq iri bədənli, ağır buxaqlı fabrikant Korbelin yanına gətdi.

Doktor Qoldberq gözlüyünün qalın şüşələrindən diqqətlə baxa-baxa ona dedi:

– Cənab, mən aktyor Bendanın işinə görə sizin yanınıza gəlmişəm...

– A! – deyə fabrikant səsləndi və əllərini arxasına qoydu.

– Deməli, o tapılmışdır?

– Tamamilə yox. Məncə bu sizi maraqlandırar. Heç olmasa, buna görə ki, onun iştirakı ilə film tamaşaya qoymaq istəyirdiniz... Daha doğrusu, həmin filmin xərcini çəkirdiniz.

– Nə film? – deyə nəhəng kişi laqeydliklə soruşdu. – Mən bu barədə heç nə bilmirəm.

– Mən o film haqqında danışırım ki, – deyə Qoldberq inadla sözüne davam etdi, – orada Benda avara... sizin arvadınız isə baş qadın rolunda çıxış etməli idi. Əslində bütün bu işlər xanım Korbelova üçün görüldü, – deyə o günahsız adam kimi əlavə etdi.

Korbel donquldandı:

– Bunun sizə heç bir dəxli yoxdur. Yoqin ki, Benda çərənləmişdir... Boş söhbətlərdir. Ola bilər ki, buna bənzər bir şey nəzərdə tutulurdu... Bunu sizə Benda demişdir, hə?

– Xeyr, axı siz ona susmağı tapşırırdınız. Hər şey tamamilə gizli saxlanılırdı. Lakin məsələ burasındadır ki, əsil avara kimi görünmək üçün Benda ömrünün son həftəsində saqqal buraxır, saçını uzadırdı. O bu cür detallara tələbkar idi, elə deyilmi?

– Bilmirəm, – deyə ev sahibi səsləndi. – Siz daha nə demək istəyirsiniz?

– Hə, filmi sentyabrın ikisində çəkməli idilər, elə deyilmi? İlk çəkiliş Krşivoklat meşəsində sübh çağına təyin edilmişdi. Avara səhər dumanında... meşə kənarında yuxudan oyanır... cındır paltarına yapışmış yarpaqları və ağac iynələrini çırpır... Təsəvvür edirəm ki, Benda bu səhnəni necə ustalıqla oynayırdı. O, evinin çardağındakı zənbildə saxlanan ən pis, cır-cındır paltar geymişdi. Buna görə də yoxa çıxandan sonra onun pal-paltarı yerli-yerində qalmışdır. Təəccüb edirəm ki, niyə heç kəs bu cəhətə diqqət yetirməmişdir. Əmin olmaq olardı ki, o, qayıq əvəzinə kəndir bağlayaraq tamamilə avara qişafəsinə girəcəkdir. Paltarın rola uyğun olması onun əsas tələbi idi.

– Bəs, sonra? – deyə ucaboy adam kölgəyə tərəf çəkile-çəkile soruşdu. – Əslinə baxsanız, bu sözləri mənə nə üçün danışdığınızı anlamıram.

Doktor Qoldberq inadla sözüne davam edirdi:

– Ona görə ki, siz sentyabrın ikisində təxminən gecə saat üçdə maşınla onun dalınca gəldiniz. Yəqin ki, bu sizin öz maşınız deyil, kirayə götürdüyünüz üstüörtülü maşın idi. Mənə elə gəlir ki, maşını sizin qardaşınız sürürdü, o idmançı və etibarlı köməkçidir. Evə yaxınlaşanda siz Benda ilə şərtləşdiyiniz kimi mənzilə qalxmayıb signal verdiniz. Benda... daha doğrusu çirkli və üz-gözünü tük basmış avara bayıra çıxdı. Siz ona “tələsək” dediniz, “operator indi yerində olmalıdır” və siz Krşivoklat meşəsinə getdiniz.

– Görünür, maşının nömrəsi sizə məlum deyildir, – deyə kölgədəki adam kinayə ilə soruşdu.

– Əgər mən bunu bilsəydim, siz indi qazamatda oturmuşdunuz, – deyə doktor Qoldberq sözləri aydın şəkildə tələffüz edə-edə cavab verdi. – Hava işıqlaşanda siz ora gəlib çıxdınız. Film çəkmək üçün

ora gözəl yerdir – meşə kənarı, nəhəng palıd ağacları... Məncə, qardaşınız maşının yanında qalib motoru qurdalamağa başladı, siz isə Bendaı yoldan kənara apardınız. Təxminən dörd yüz addım gedəndən sonra dediniz: “Buradır”. “Bəs operator hanı?”, – deyə Benda soruşdu. Bu zaman siz ona ilk zərbəni endirdiniz.

– Nə ilə? – deyə kölgədən səs gəldi.

Qoldberq cavab verdi:

– Qurğuşun beşbarmaqla. Açılib-yığılan avtomobil açarı bu cür qafa taşı üçün çox yüngül olardı. Həm də siz sifəti tanınmayacaq dərəcədə əzməli idiniz. Onu öldürüb maşının yanına qayıtdınız. “Bitdi?” – deyə qardaşınız soruşdu, lakin siz yəqin ki, cavab vermədiniz, axı adam öldürmək o qədər də asan deyil.

– Siz dəli olmuşsunuz, – deyə kölgədəki adam dilləndi.

– Xeyr, mən ancaq işin təxminən necə olduğunu sizin yadınıza salıram. Siz arvadınızın əhvalatına görə Bendaı aradan götürmək istəyirdiniz. O, Benda ilə lap açıqdan-açıq görüşməyə başlamışdı.

– Siz, əclaf yəhudi, – deyə kürsüdə oturmuş adam bağırdı, – necə cürət edirsiniz...

– Mən sizdən qorxmuram, – deyə Qoldberq daha ciddi görkəm almaq üçün gözlüyünü düzəltdi. – Var-dövlətinizə baxmayaraq, siz mənim başımın ağası deyilsiniz. Siz mənə nə edə bilərsiniz? Məndə operasiya olunmaq istəməzsiniz? Açıqı desək, mən özüm bunu sizə məsləhət görməzdim.

Kölgədəki adam astadan güldü. O qərribə şən səslə:

– Qulaq asın, – dedi, – əgər siz burada boş-boşuna dediyiniz sözlərin heç olmazsa onda birisini sübut edə bilsəydiniz, mənim yanıma deyil, polis idarəsinə gedərdiniz, düz deyilmi?

– Əlbəttə, – deyə Qoldberq çox ciddi tərzdə cavab verdi. – Mən bunun heç olmazsa onda birisini sübut edə bilsəydim, indi burada olmazdım. Qorxuram ki, bütün bunlar heç bir vaxt sübut olunmasın. İndi hotta həmin çürümüş avaranın Benda olduğunu sübut etmək mümkün deyildir. Ona görə də sizin yanınıza gəlmişəm.

– Söz almağa? – deyə kürsüdə oturmuş adam soruşdu və əlini zəngə uzatdı.

– Xeyr, canınıza qorxu salmağa. Siz, cənab, vicdan əzabı çəkməzsiniz. Çünki siz çox varlısınız. Amma bu dəhşət haqqında bir daha kiminsə bildiyini, sizin və qardaşınızın qatil olduğunu, siz iki

fabrikantın aktyor Bendantı, bıçaqitiləyənin oğlunu, komediantı öldürdüyünüzdən kiminsə xəbərdar olduğunu dərk etmək sizin kübarlıq müvazinətinizi həmişəlik pozacaqdır. Nə qədər ki, mən sağam, heç birinizə rahatlıq olmayacaqdır. Mən sizi dar ağacında görmək istədim. Lakin, indi ki bu mümkün deyil, həyatınızı zəhərləyəcəyəm. Benda xasiyyətə ağır adam idi, kim kim, amma mən onu tanıyırdım. O, çox tez-tez qeyzli olur, özünü yüksək tutur, həyasızlıq, abırsızlıq edirdi, nə pis iş desəniz görürdü. Lakin o, sənətkar idi. Sizin bütün milyonlarınız bu itkinin əvəzini verə bilməz. Siz özünüzün bütün milyonlarınızla belə o kral ədalarına qabil deyilsiniz. – Doktor Qoldberq həyəcanla əlini əlinə vurdu. – Siz bunu necə qət etdiniz? Heç vaxt sizə dinclik olmayacaqdır, heç vaxt! Mən bu cinayəti yaddan çıxarmağa qoymaram. Öləncən sizə xatırladacağam: “Benda, böyük Benda yadınızdadırmı? Böyük artist Benda yadınızdadırmı?”

1928

OĞURLANMIŞ QƏTL

Deyəsən siz bilirsiniz ki, mən Krutsemburq küçəsində yaşayıram. Bu, həmin qısa, köndələn küçələrdən biridir ki, orada nə meyxana, nə camaşırxana var, hətta kömür dükanı da yoxdur. Radioya qulaq asan və buna görə də ancaq on birə yaxın yorğan-döşəyə girən əhli-keflərdən başqa həmin küçənin sakinləri saat onda yatırlar. Burada kiçik qulluqçular və məmurlar, iki naturalist, bir orkestr işçisi, iki filatelist, bir pəhriz saxlayan, bir spirit¹ və filosoflar kimi düşünüən bir dəllal yaşayır. Çərşənbə axşamları iki naturalist gec qayıdır – onların “Akvarium” dərnəyinin yığıncaqları olur və adətən fənər dirəyinin yanında dayanıb çömçəquyuqlar və amöblər haqqında mübahisə edirlər. Üç il bundan qabaq bizim küçədə hətta sərxoş adam da görüblər, amma deyirlər ki, o başqa rayondan imiş.

Əvəzində hər gün on ikiyə on beş dəqiqə işləmiş qısaboy, üzünü başdan-başa seyrək tük basmış, familiyası ya Kovalenko, ya da Kopt-

¹ Spiritizm – müxtəlif zahiri üsullarla ruhlarla, ölümlərin ruhu ilə əlaqə düzəltmək mümkün olduğu haqqında mistik təsəvvür. Spirit – spiritizmə inanan adam.

lenko olan ukraynalı evinə qayıdır. O, 7 nömrəli evdə yaşayırdı. Hansı pulla dolandığını heç kəs bilmirdi.

Keçən il fevral ayında, mən artıq yorğan-döşəkdə mürgüləyirdim ki, birdən küçədən beş kəskin zərbə səsi eşitdim. Yuxunun içində mənə elə gəldi ki, hələ uşağam və həyətdə qamçı şaqqıldadıram. Sonra birdən yuxudan oyanaraq dərk etdim ki, bu, revolver atəsidir. Qaçıb pəncərəni açdım və gördüm ki, əlində portfel olan bir kişi 7 nömrəli evin qabağındakı səkide üzüqoylu yıxılıb qalmışdır. Bu zaman ayaq səsləri eşidildi, tindən çıxan polis nəfəri yerə yıxılmış adama yaxınlaşdı, onu qaldırdı, lakin: “Ah, lənət şeytana”, – deyə mızıldayaraq yenidən yerə uzadıb fit verdi. O saat tindən başqa polis nəfəri çıxıb o birisinin yanına tələsdı.

Mən, əlbəttə, tez ayaqqabımı geyərək paltomu çiyinə saldım və aşağı cumdum. Pəhrizsaxlayan, orkestr işçisi, naturalistlərdən biri, iki qapıçı və filatelist başqa evlərdən çıxdılar. O biriləri pəncərədən baxır, qorxudan dişləri şaqqıldaıır və belə düşünürdülər: “Qoy cəhənnəm olsun, hələ bir cəncələ də düşə bilərik”. Bu vaxt polis nəfərləri adamı üziyuxarı çevirdilər. Mən titrək səslə dedim:

– Bu, xanım Yanskayanın evində yaşayan ukraynalıdır. O, ölmüşdürmü?

– Bilmirəm, – deyə polis nəfəri qaşqabaqla cavab verdi. – Bunu həkim həll edər.

Orkestr işçisi kəkələyə-kəkələyə soruşdu:

– S-s-siz onu burada qoyub gedəcəksiniz? Heç olmasa x-xəstəxanaya aparın.

Küçəyə artıq ona qədər adam toplaşmışdı. Hamı qorxudan əsirdi. Polis nəfəri isə ukraynalının üzərinə əyilərək nə üçünsə onun yaxalığını açdı. Bu zaman tində bir taksi dayandı. Şofer nə baş verdiyini bilmək üçün maşından çıxdı. Yəqin ki, o, sərxoş adamın yerə yıxıldığını və onu evə aparmaqla bir şey qazanacağını güman edirdi.

– Nə olub, dostlar? – deyə o, bizdən soruşdu.

Pəhrizsaxlayan cavab verdi:

– A-a-adam güllələyiblər. O-o-onu maşına qoyub “Təcili yardım” məntəqəsinə aparın, bəlkə hələ sağdır.

– Lənət şeytana, – deyə şofer hırləndı. – Mənim belə işlərdən çox da xoşum gəlməz. Yaxşı, bir az gözləyin, maşını bura sürüm.

O, tələsmədən öz maşınına tərəf getdi və onu meyitin yanına sürdü.

Polis nəfərinin biri o birinə:

– Kolleqa, siz onunla gedin, – dedi, – mən də qalıb şahidlərin adını yazım. Şofer, “Təcili yardım” məntəqəsinə gedin, özü də tələsin.

Bizimlə qalan polis nəfəri cibindən dəftərçəsini çıxardaraq dedi:

– Cənablar, adlarınızı deyın, yazım. Bu, ancaq şahidlik üçündür.

Bundan sonra o, bir-birinin ardınca hamımızın adını yazdı. Öz otağına qayıdanda saat on ikiyə iyirmi beş dəqiqə işləmişdi. Deməli, bütün əhvalat on dəqiqə çəkmişdi.

Bilirəm, deyəcəksiniz ki, burada fəvqəladə bir iş yoxdur. Xeyr, cənablar, bizim küçəmiz kimi sakit küçə üçün bu, böyük hadisədir. Qonşu küçələr bizim şöhrətimizin şüaları ilə qızınacaqlar, çünki deyə biləcəklər ki, həmin hadisə burada, tinin dalında baş vermişdir.

Ertəsi gün küçəmizin bütün sakinlərinin axşam qəzetlərini necə aldıklarını təsəvvür edirsinizmi? Əvvəla, “bizim qətl” haqqında yeni bir şey öyrənmək istəyirdik. İkincisi, hamı öz küçəsi barəsində məqalə oxumaq arzusunda idi. Axı, məlumdur ki, adamlar hər şeydən çox öz gözləri ilə gördükləri hadisə haqqındakı yazıları həvəslə oxuyurlar, məsələn, küçədə at yıxılmış, bunun da nəticəsində hərəkət qaydası on dəqiqə pozulmuşdur. Əgər bu barədə qəzetdə bir şey yazılmayıbsa, həmin hadisənin şahidi qəzeti hirsle stolun üstünə atacaq, deyəcəkdir ki, orada oxumalı bir şey yoxdur. Məncə qəzetlərdə hadisə şöbələri ancaq bu cür şahidlər üçün mövcuddur ki, onlar həmişə qəzet alsınlar.

Qəzetlərin heç birində “bizim qətl” haqqında hətta qısa məlumat belə tapmayanda qanımız lap qaraldı. “Lənət şeytana, – deyə biz deyirdik, – burada siyasətdən, cürbəcür fırılcaqlardan, hətta tramvayın əl arabasını əzdiyindən uzun-uzadı yazırlar, bizim qətl haqqında isə bir söz belə yoxdur! Bu qəzetlər nə satqındırlar!”

Sonra filatelistin ağına belə bir fikir gəldi: yəqin ki, polis idarəsi təhqiqat aparmaq xatirinə qətl haqqında məlumat verməkdən müvəqqəti olaraq vaz keçməyi qəzetlərdən xahiş etmişdir. Bu, bizi həm sakitləşdirdi, həm də daha çox həyəcanlandırdı. Biz fəxr edirdik ki, belə bir küçədə yaşayırıq və yəqin ki, həmin sirli işə görə şahid kimi çağırılacağıq.

Üçüncü gün də qəzetlərin qətl haqqında susduğunu gören bütün küçə hiddətlənməyə başlayıb dedi ki, bu işi belə qoymayacağıq, axı öldürülmüş adam qonşumuz idi və biz cinayətkarların ifşa edilməsinə nail olacağıq. Bizim küçəmizi onsuz da lap gözdən salmışlar – küçənin döşəməsi bir qəpiyə dəyməz, lampa azdır, burada parlament üzvü, yaxud redaktor yaşasaydı, hər şey başqa cür olardı. Bəla burasındadır ki, belə ləyaqətli küçəni müdafiə edən yox idi. Qisasını desək, kortəbii narazılıq başlandı və qonşular məndən xahiş etdilər ki, polis idarəsinə gedib polis komissarının nəzər-diqqətini qətlə biabırçı münasibət bəslənməsinə cəlb edim.

Mən də bir qədər tanıdığım komissar Vartoşekin yanına getdim.

– Cənab komissar, – deyə ona müraciət etdim, – mən Krutsemburq küçəsindəki baş vermiş qətl məsələsinin nə yerdə olduğunu öyrənmək üçün yanınıza gəlmişəm. Bizim adamların hamısı görür ki, həmin iş barədə qətiyyətlə söhbət getmir.

– Hansı qətl? – deyə komissar soruşdu. – Orada heç bir adam öldürülməmişdir. Mən bunu yaxşı bilirəm, axı ora bizim rayondur.

Mən onun yadına salmaq üçün dedim:

– Necə yəni, küçədə güllə ilə vurulan həmin o, ukraynalı Kovalenkodur, ya da Kopitenkodur? Orada iki polis nəfəri var idi, biri şahidlərin adlarını yazdı, başqası da meyiti “Təcili yardım” məntəqəsinə apardı.

– Ola bilməz, – deyə komissar izah etdi. – Bizim dəftərdə heç bir qətl göstərilmir. Yəqin səhv etmişsiniz.

Mən hirsələnməyə başlayaraq:

– Ah, cənab komissar, – dedim, – bu hadisənin azı əlli nəfər şahidi olmuşdur, onların hamısı bu faktı təsdiq edə bilər. Biz qanun dairəsində hərəkət edən vətəndaşlarıq, cənab komissar, əgər həmin iş barədə susmaq lazımdırsa, bizdən gizlətməyin, deyın susaq. Amma qətlə laqeyd qalmaq qətiyyətlə yaxşı iş deyil. Biz qəzetə yazacağıq.

– Dayanın, – deyə komissar səsləndi. Onun sifəti elə ciddiləşdi ki, hətta qorxdum. – Xahiş edirəm, hər şeyi yerli-yerində, sıra ilə danışın.

Mən hər şeyi bir-bir ona danışdım. Bir polis nəfərinin o birinə: “Kolleqa, siz onunla gedin, mən də qalıb şahidlərin adını yazım”, – dediyi yerə çatanda komissarın rəngi lap göyərdi.

– Onlar bizim adam deyildilər! – deyə komissar qışqırdı. – Cənab, bu cür “polis nəfərlərini” tutmaq üçün siz niyə polis nəfərləri çağırmadınız?! Doğrudanmı, ağılnıza gəlməyib ki, polis nəfərləri bir-birinə heç vaxt “kolleqa” demirlər? Yenə də cinayət axtaran deyə bilər; amma polis nəfəri – heç bir vaxt! Siz hərifsiniz, siz “kolleqa”-sınız, bu adamları tutmaqdan ötrü nə üçün tədbir görmədiniz?!

– Nə üstündə tutaydıq? – deyə mızıldandım.

– Ona görə ki, bu adamlar sizin qonşunuzu vurublar! – deyə komissar qışqırdı. – Yaxud, heç olmasa, qətlə iştirak ediblər. Siz neçə ildir ki, Krutsemburq küçəsində yaşayırsınız?

– Doqquz.

– Deməli, siz bilməli idiniz ki, ən yaxındakı polis patrulu axşam saat 11:15 dəqiqədə bazarın yanında olur. Başqa patrul bu vaxt Sileziya və Perunovaya küçələrinin tinində dayanır, üçüncü patrul isə 88 nömrəli evin yanından sürətlə addımlayır. Sizin polis nəfərinin çıxdığı tindən bizim polis nəfəri ya saat 10:48 dəqiqədə, ya da ancaq saat 12:28 dəqiqədə çıxa bilərdi. Başqa vaxt bu qətiyyənlə olmazdı, çünki başqa vaxt polis nəfəri orada olmur. Lənət şeytana, bunu ki, hər bir oğru bilir, namuslu şəhər sakinlərinin isə təsəvvürü də yoxdur? Bəlkə siz elə fikirləşirsiniz ki, hər tin başında mənim polis nəfərim durur?

Mən dedim:

– Aman Allah? Bəs qətl necə olsun?

– Qarışqı işdir, – deyə bir qədər rahat olmuş komissar cavab verdi. – Bütün bunların arxasında bacarıqlı cinayətkar və dərinə düşülmüş hərəkət durur. Hər şey ölçülüb-biçilmişdi: əvvəla, onlar vurulacaq adamın evə nə vaxt gəldiyini, ikincisi, polis patrullarının marşrutunu və nə vaxt harada olduqlarını bilirdilər, üçüncüsü, onlara lazım idi ki, polis idarəsi bu qətdən heç olmazsa iki gün gec xəbər tutsun. Görünür, qaçıb gizlənmək, yaxud iz itirmək üçün onlara bu iki gün kifayət idi. İndi məsələnin nə yerdə olduğunu başa düşürsünüz mü?

– O qədər də yox, – deyə cavab verdim.

Polis komissarı tələsmədən izah etdi:

– İş belə olmuşdur. İki nəfər cinayətkar polis nəfəri paltar geyinmiş və bu adamı tinin dalında gözləmişdir. Onlar, yaxud üçüncü bir şəxs həmin adamı güllə ilə vurmuşdur. Bizim nümunəvi polis nəfər-

lərimizin hadisə yerinə dərhal gəlməsini görəndə siz, əlbəttə, sakitləşmişsiniz. Birinci polis nəfərinin çaldığı fitin səsini yadınıza salın. – Fit boğuş səslənirdi, – deyə cavab verdim. – Mən fikirləşdim ki, bu, polis nəfərinin tövşüməsindəndir.

Komissar razı halda dedi:

– Aha, ümumiyyətlə onlar elə etmək istəyirdilər ki, siz bu qətl haqqında polis idarəsinə xəbər verməyəsiniz. Onlar bu yolla vaxtı udmuş və xarici ölkələrdən birində gizlənməyi bilməmişlər. Başa düşürsünüz mü? Şofer də onlarla əlbir olmuşdur. Maşının nömrəsi yadınızdadır mı?

– Doğrusu, nömrə heç ağıma gəlmədi, – deyə mən utana-utana boynuma aldım.

– Eybi yoxdur, nömrə onsuz da qəlp idi... Beləliklə, onlar həmin ukraynalının meyitini aradan çıxara bilməmişlər. Yeri gəlmişkən deyim ki, o, ukraynalı deyil, makedoniyalı idi, onun familiyası da başqa cür idi. Bu, bizə yaxşı məlumdur. Hə, yaxşı, sağ olun, cənab. İndi isə mən, doğrudan da, sizdən xahiş edirəm ki, təhqiqatın mənafeyinə olaraq bu iş haqqında danışmayasınız.

Sonralar iş bir qədər aydınlaşdı. Düzdür, qətlin səbəbi məlumlum qaldı, lakin polis idarəsi üç qatilin adlarını öyrənə bildi. Bu zaman onların hər üçü çoxdandı ki, xarici ölkədə idi. Hə, belə çıxdı ki, bizim küçədə qətlə sadəcə olaraq oğurladılar. Küçənin tarixindən sanki şanlı bir səhifə çırdılar. İndi özge adam, Foş prospektindən, yaxud Vrşovitsidən bir nəfər bəzən küçəmizə gələndə, yəqin ki, belə fikirləşir: “Nə cansıxıcı küçədir!” Küçəmizdə bu qədər sirli cinayət törətdiyini deyəndə heç kəs bizə inanmır. Özünüz başa düşürsünüz ki, başqa küçələr bizə paxıllıq edirlər...

1928

QƏSD

Həmin axşam müşavir Tomsa kef edir və radioqulaqcığını taxaraq xoş təbəssümlə Dvorjakın slavyan rəqslərini dinləyirdi. “Bax, musiqi buna deyərəm!” – deyə o, məmnun halda öz-özünə danışdı. Birdən küçədə nə isə iki dəfə şaqqıldadı və pəncərədən şüşə cingilti ilə müşavirin başına töküldü. Tomsa birinci mərtəbədə yaşayırdı.

Müşavir bizim hər birimizin edəcəyi kimi hərəkət etdi: o, bir neçə saniyə gözlədi ki, görsün bundan sonra nə olacaq, sonra qulaqcığı çıxartdı və ciddi görkəmlə yan-yörəsinə baxdı: görəsən nə baş verib? Yalnız bundan sonra qorxdı. O, qabağında oturduğu pəncərənin güllə ilə iki yerdən deşildiyini, qarşısındakı qapının isə taxtasının parçalandığını və ora güllə girdiyini görmüşdü. Tomsa əvvəlcə boş əllə küçüyə qaçıb cinayətkarın yaxasından yapışmaq istədi. Lakin adamın yaşı ötəndə və hər şeyi ölçüb-biçmək hissi ona xas olanda o, adətən birinci impulsda deyil, ikinci impulsda hərəkət edir. Buna görə də Tomsa telefona tərəf atılıb polis məntəqəsinə zəng vurdu.

– Allo, mənim evimə təcili surətdə bir adam göndərin. İndicə həyatıma qəsd edirdilər.

– Harada? – deyə yuxulu və ölgün səs soruşdu.

– Mənim evimdə! – deyə Tomsa özündən çıxdı, elə bil polis idarəsinin bu işdə günahı var idi. – Bu, biabırçılıqdır, öz evində oturan dinc vətəndaşa heç bir səbəb olmadan güllə atmaq?! Çox ciddi təhqiqat aparmaq lazımdır. Elə bircə bu qalmışdı ki...

Yuxulu səs onun sözünü kəsdi:

– Yaxşı, bir adam göndərerik.

Müşavir hövsələsizlikdən qovrulurdu; ona elə gəlirdi ki, bu bir adam batıb qalmışdır, gəlib çıxmaq bilmir. Əslində isə iyirmi dəqiqədən sonra dərrakəli bir polis inspektoru onun evinə gəldi və güllə ilə deşilmiş pəncərəyə maraqla baxdı.

– Cənab, kimsə pəncərəyə güllə atmışdır, – deyə o, işgüzarlıqla bildirdi.

Tomsa əsəbiləşdi:

– Bunu sızsız də bilirəm. Axı mən burada, pəncərənin lap yanında oturmuşdum.

İnspektor gülləni bıçaqla qapıdan çıxararaq:

– Kalibri yeddi millimetrdir, – dedi. – Görünür, köhnə növlü ordu revolverindən atıblar. Fikir verin, bu tip hasara çıxmalı idi. Əgər səkidə dayansaydı, güllə yuxarıdan keçərdi. Deməli, o sizi nişan alıbmiş, cənab.

– Çox gözəl! – deyə Tomsa kədərlə bir səsle cavab verdi. – Mənsə fikirləşirdim ki, o, sadəcə olaraq qapıya güllə atmışdır.

İnspektor özünü çaşdırmağa imkan verməyərək soruşdu:

– Bəs bunu kim etmişdir?

– Bağışlayın, onun ünvanını sizə verə bilməyəcəyəm, – deyə müşavir kinayə ilə cavab verdi. – Mən həmin cənabı görməmişəm, onu evə dəvət etmək də ağıma gəlməmişdir.

İnspektor pərt olmadan:

– Hə, iş o qədər də sadə deyildir, – dedi. – Bəs, siz kimdən şübhələnirsiniz?

Tomsa özündən çıxmağa başlayırdı.

– Şübhələnirəm nə deməkdir? – deyə o hirsle səsləndi. – Cavan oğlan, axı mən o yaramazı görməmişəm. Əgər o mənim əl ilə öpüş göndərəcəyimi gözləyərək orada dayanıb dursaydı da, qaranlıqda onu tanımayacaqdım. Sizcə onun kim olduğunu bilsəydim, sizi narahat edərdimmi?

İnspektor onu sakitləşdirmək üçün:

– Əlbəttə, yox, – dedi. – Lakin bəlkə yadınıza salasınız ki, sizin ölümünüz kimin üçün faydalı ola bilərdi, sizdən kim intiqam almaq istərdi? Nəzərə alın ki, bu, oğurluq deyildir. Oğru məcbur olmayanda güllə atmır. Bəlkə sizin düşmənləriniz var? Bax, bu barədə danışın, biz də təhqiqat apararıq.

Tomsa pərt oldu; işin bu cəhəti onun ağıma gəlməmişdi.

Qoca subay özünün sakit məmurluq həyatına fikrən nəzər salaraq inamsız halda sözə başladı:

– Heç bir şey başa düşmürəm. Mənim haradan düşmənim ola bilər? – deyə o, təəccüblə davam etdi. – Vallah mən düşmənlərimdən heç birini tanımıram. Yox, bu, ola bilməz. – O, başını buladı. – Axı mən heç kimlə görüşmürəm, adam içinə çıxmıram, bir yerə getmürəm, heç bir işə qarışmıram... Nə üstündə məndən intiqam alsınlar?

İnspektor çiyinlərini çəkdi.

– Siz bilməyəndən sonra mən haradan bilim, cənab? Bəlkə siz, sabaha qədər yadınıza saldınız? Burada qalmaqdan qorxmursunuz ki?

Tomsa:

– Xeyr, qorxmuram! – deyib fikrə getdi. – “Qərribə işdir, – deyə o, tək qalan zaman öz-özünə təkrar edirdi, – nə üçün, axı nə üçün mənə güllə atsınlar! Lap zahid kimi yaşayıram. İş qurtaran kimi evə gəlirəm... Tanışlarım da yoxdur! Nə üçün məni güllə ilə vurmaq istəyirdilər?”

Tomsa təəccüblənirdi. Ürəyində bu cür ədalətsizliyə acıyırdı. Onun öz-özünə yazığı gəlməyə başlayırdı: “Heyvan kimi işləyirəm, – deyə o düşünürdü, – hətta evə də iş gətirirəm, israfçılıq etmirəm, üzüm gülmür, ilbiz kimi çanağımda yaşayırım, budur birdən də, danq! Kiminsə ağıma gəlib ki, mənə öldürsün. Allah, adamlarda bu cür səbəbsiz kin hardandır?” Müşavir heyrətlənmiş və mütəəssir olmuşdu. “Mən kimi incitmişəm? Nə üçün kiminsə mənə görməyə gözü yoxdur?”

“Yox, burada yəqin səhv olmuşdur, – deyə o, ayaqqabısının birini əlində tutaraq çarpayıda oturub düşünürdü. – Əlbəttə, mənə kiminləsə səhv salmışlar. Yəqin ki, intiqam almaq istedikləri adamlar. – O, rahat nəfəs alaraq qət etdi. – Elədir ki, var. Nə üstündə, nə üstündə kiminsə məhz mənə görməyə gözü olmasın?”

Birdən ayaqqabı müşavirin əlindən düşdü. O pərt olaraq yadına saldı ki, bu yaxınlarda axmaq bir söz demişdir: Roubal adlı bir tanış ilə söhbət zamanı yersiz hərəkət edib onun arvadına işarə vurmuşdur. Aləm bilir ki, arvadı Roubala xəyanət edir və kiminlə gəldi oturub-durur; Roubal da bilir, amma özünü o yerə qoymur. Mən sarısaq isə axmaqlıq edərək bu barədə danışdım. Müşavir, Roubalın çətinliklə nəfəs aldığı və yumruqlarını düyünlədiyini xatırladı. Tomsanı dəhşət bürüdü: “Aman Allah, onu necə də incitdim! Axı o, arvadını hədsiz dərəcədə sevir. Mən əlbəttə, söhbəti başqa mövzu üstünə gətirməyə cəhd etdim, amma Roubal dodağını necə dişlədi. Bax, onun mənə nifrət etməyə haqqı vardır! Əlbəttə, ağıma da gələ bilməz ki, gülləni də mənə o atmışdır. Lakin mən təəccüblənməzdim, əgər...”

Tomsa çaşqın halda gözlərini yerə dikdi. “Yaxud, məsələn, mənim dərzim... – deyə o, dərqli-dərqli xatırladı. – On beş il mənim üçün paltar tikmişdir. Sonra dedilər ki, dərzidə vərəm xəstəliyi vardır. Aydın işdir ki, hamı üzərinə vərəmli adamın öskürdüüyü paltar geyməyə qorxar. Mən də daha ona paltar tikdirmədim. O isə xahişə gəldi: işsiz oturmuşam, arvadım xəstədir, uşaqları kəndə göndərməliyəm... Yenidən mənə paltar sifariş verməzsinizmi? Aman Allah, necə saralmışdı, onu necə tər basırdı! Ona dedim: “Cənab Kolinski, baş tutmaz, mənə yaxşı dərzilərimizdir, sizdən onsuz da narazı idim”. O, qorxudan və çaşqınlıqdan tərləyib yalvarırdı: “Mən çalışacağam, cənab Tomsa”. Az qaldı ki, aqlasın. “Mən isə, yoxsullara yaxşı məlum

olan “hə, baxarıq” kəlməsini deyib onu yola saldım”. Müşavir qorxdı: “Dərzi də mənə kin bəsləyə bilər – axı həyatını xilas etmək barədə birinə yalvarıb rədd cavabı eşitmək dəhşətdir! Amma nə edəydim? Bilirəm ki, o mənə güllə atmamışdır, lakin...”

Müşavirin ürəyi getdikcə daha çox sıxılırdı. Başqa şeylər də yadına düşdü... “İdarədə kuryerin üstünə bağırmağım heç yaxşı olmadı. Sənədlərdən birini tapa bilmirdim, ona görə də bu qocanı çağırıb hamının yanında uşaq kimi üstünə çığırdım. Dedim ki, bu nə qarma-qarıqlıqdır, siz səfehsiniz, burada hər şey bir-birinə qarışmışdır, sizi qovmaq lazımdır!.. Sonra sənəd stolumun yeşiyindən tapıldı!.. Qoca o vaxt cıncırını da çıxarmadı, ancaq əsir və gözlərini döyürdü...” Müşaviri tər basdı. “Axı bir şey var ki, sənə tabe olanları incitmiş olsan da onlardan üzr istəmək lazım deyil, – deyə o özünü sakitləşdirirdi. – Görünür, tabelikdə olanların öz rəislərini görməyə gözləri yoxdur. Eybi yoxdur, mən köhnə kostyumlarımdan birini bu qocaya bağışlarım... Lakin axı bu da onu alçalda bilər...”

Müşavir artıq yatağında uzana bilmirdi, yorğan onu boğurdu. O, qalxıb oturdu, dizlərini qucaqlayıb gözlərini qaranlığa zillədi, işgəncəli xatirələr ondan əl çəkmirdi... “Ya da, məsələn, bir yerdə işlədiyim gənc Moraveklə toqquşmamız; Moravek savadlı adamdır, şeir yazır. Bir dəfə məktubu pis tərtib etdiyinə görə ona dedim: “Təzədən yazın, kolleq!” Həmin kağızı stolun üstünə atmaq istədim, amma yerə düşdü. Moravek qulaqlarınadək qızarıb əyildi... Özümü buna görə lap əzişdirirdim! – deyə müşavir deyirdi. – Axı mən bu oğlanı sevirəm. Qəsdən olmasa da onu bu qədər alçaltmaq olarmı?!”

Tomsanın xatirində daha bir sifət canlandı: iş yoldaşı Vankın ağarmış, şişmiş sifəti. “Yazıq Vankı, o da rəis olmaq istəyirdi. Bu vəzifə ona ildə bir neçə yüz artıq pul verərdi. Onun altı uşağı vardır... Deyirlər ki, böyük qızını mahnı oxumağa qoymağı arzu edir, amma pulu çatmır. Mən vəzifədə onu ötüb keçdim. Çünki o, ağır və işlək adamdır. Arvadı arıq, həmişə çatışmazlığa görə əsəbiləşən hirsli qadındır. Nahar vaxtı Vankı quru bulka yeyir...”

Müşavir kədərli halda fikrə getdi... “Yazıq Vankı, görünür, mənim təkçə yaşayıb ondan çox pul almağım xətrinə deyir. Məgər mən günahkaram? Bu adam tənə ilə mənə baxanda həmişə birtəhər oluram...”

Müşavir tərlənmiş alını ovuşdurub öz-özünə dedi: “Hə, bu günlərdə də kelner məndən bir neçə kron artıq aldı. Mən restoran sahibini çağırdım, o da həmin kelneri dərhal işdən qovdu. Restoran sahibi üzünü ona tutub: “Oğru! – deyə qışqırırdı. – Mən elə edəcəyəm ki, Praqanın heç bir yerində sizi işə götürməsinlər!” Kelner isə bir söz demədi, dönüb getdi. Ensiz kürəkləri frak altında titrəyirdi...”

Müşavir yatağında otura bilmirdi. O, radioqəbuledicinin yanına keçib qulaqcıqları taxdı. Lakin radio susurdu, gecə idi, sakit, lal gecə. Tomsa başını əlləri üstünə endirdi və həyatda rast gəldiyi, ümumi dil tapa bilmədiyini və əvvəllər heç bir vaxt xatırlamadığı adamları, anlaşılmaz kiçik adamları yadına salmağa başladı.

Səhər rəngi bir qədər ağarmış və yorğun olan Tomsa polis məntəqəsinə gəldi.

– Hə, nə oldu? – deyə inspektor soruşdu. – Yadıınıza saldınız mı? Sizə kim nifrət edə bilər?

Müşavir başını buladı:

– Bilmirəm, – deyə qətiyyətsizliklə cavab verdi. – Bu cür adamlar o qədərdir ki... – O, ümitsiz halda əlini yellədi. – Bizlərdən kim bilir ki, ömründə nə qədər adam incitmişdir... Bir də pəncərə yanında oturmayaçağam. Bilirsinizmi, mən gəlmişəm ki, sizdən bu işi dayandıрмаğı xahiş edirəm.

1928

REKORD

– Cənab hakim, – deyə polis vaxmistri Qeyda sahə hakimi Tuçeka məlumat verdi. – İcazə verin, cənabınıza bildirim ki, bir nəfərə ciddi xəsarət yetirilmişdir... Lənət şeytana, ay istidir, ha!

– Siz rahat oturun, – deyə hakim məsləhət gördü.

Qeyda tüfəngi küncə qoydu, dəbilqəsini döşəməyə atdı, aşırtma qayıqlarını çıxartdı və mundirinin düymələrini açdı. O:

– Uf, – dedi. – Lənətə gəlmiş oğlan! Cənab hakim, mənim başıma hələ bu cür hadisə gəlməmişdir. Bir baxın, – vaxmistr bu sözləri deyərək ağır bir bağlama götürdü, mavi cib yaylığının düymələrini açıb adam başı böyüklüyündə daş çıxartdı. – Siz bir baxın, – deyə o, inadla təkrar etdi.

Hakim karandaşla daşı göstərərək soruşdu:

– Burada qərribə nə var ki? Sadə çay daşdır, hə?

– Özü də ağır daşdır, – deyə Qeyda təsdiq etdi. – Beləliklə, cənab hakim, icazə verin deyim: kərpic zavodunda işləyən, elə orada da yaşayan on doqquz yaşlı Lisitski Vatslav... yazdınız mı? – protokola əlavə edilən daş – daşın ağırlığı beş kiloqram, doqquz yüz qırx doqquz qramdır – Dolni Uyezd qəsəbəsindəki on dörd nömrəli evdə yaşayan əkinçi Frantişek Pudilə atmışdır... Yazdınız mı? Daş Pudilin sol çiyinə dəymiş, bunun da nəticəsində onun əzələsi zədələnmiş, çiyin sümüyü sınımış, çiyin əzələləri yaralanmış, damarlar qırılmış, əzələ kisəsi deşilmişdir... Yazdınız mı?

Hakim dedi:

– Bəli. Yaxşı, burada nə var ki?

– Mən sizə hər şeyi sıra ilə danışanda siz heyrət edəcəksiniz, cənab hakim, – deyə Qeyda təntənə ilə bildirdi. – Üç gün bundan əvvəl həmin Pudil mənim dalımca adam göndərdi. Siz onu tanıyırsınız, cənab hakim.

– Tanıyıram, – deyə Tuçek təsdiq etdi. – Biz onu iki dəfə məhkəməyə cəlb etmişik: bir dəfə müamələçiliyə görə, ikinci dəfə... hm...

– İkinci dəfə icazə verilməyən qumar oyununa görə. Hə, bu Pudilin malikanəsində, çayın burulduğu yərə qədər uzanan gilə bağ vardır. Sazava başqa yerlərdə olduğuna nisbətən burada daha genişdir. Hə, Pudil dalımca adam göndərdi ki, gəl, mənə bədbəxtlik üz verib. Getdim. O, yorğan-döşəkdə uzanıb ufuldayır və söyüş söyləyirdi. Hadisə belə olub: dünən axşam o, guya bağa çıxmış, ağacda bir oğlan uşağı görmüşdür. Oğlan ciblərinə gilə doldürürmüş. Bu Pudil aciz-avara deyildir. O, qayıqını açıb, oğlanın ayağından yapışaraq uşağı salmış və döyməyə başlamışdır. Elə bu vaxt o biri sahildən kimsə qışqırmışdır: “Əl çək oğlandan, Pudil!” Pudil uzağı o qədər də yaxşı görmür. Yəqin ki, sərxoşluqdadır. O, qarşıdakı sahilə baxanda kiminsə dayanıb ona nəzər yetirdiyini görmüşdü. Aydınlaşdırmaq üçün Pudil: “Sənə nə var, avara?” – deyə qışqırmış və uşağı daha bərk əzişdirməyə başlamışdır. O biri sahildəki adam qışqırmışdır: “Pudil, burax uşağı, eşidirsən mi?” Pudil fikirləşmişdir: “O mənə nə edə bilər”, – buna görə də belə cavab vermişdir: “Əbləh, rədd ol, get!...” Bu sözləri deyən kimi sol çiyində dəhşətli zərbə hiss etmiş və tırtap yərə sorulmuşdur. O biri sahildəki adam isə qışqırmışdır: “Al payını,

xəsisin biri, xəsis!” Təsəvvür edin, Pudil hetta ayağa da qalxa bilməmişdir. Onu xərəkdə aparmışlar. Bu daş onun yanındaca yerə düşüb qalmışdı. Axşam həkim çağırmışlar. O, Pudili xəstəxanaya göndərmək istəmişdir, çünki onun bütün sümükləri sınımış və sol qolu həmişəlik şikəst olmuşdur. Lakin Pudil razı olmamışdır, axı indi məhsul yığıcıdır. Səhər mənim dalımcə adam göndərib xahiş edir ki, onu bu hala salan yaramazı tutum. Yaxşı. Lakin həmin daşı mənə göstərəndə gözlerim bərələ qaldı. Bu çay daşının tərkibində kolçedan¹ vardır, ona görə təsəvvür edildiyindən də ağırdır. Alın baxın. Mən gözəyari onun altı kilo ağırlığında olduğunu dedim və ancaq əlli beş qram səhv etmişəm. Bu cür daşı atmağı bacarmaq lazımdır! Bağa və çaya baxmaya getdim. Baxıram ki, Pudilin yıxıldığı yerdən – orada ot əzilmişdi – suya qədər iki metr olar, cənab hakim, burulan yerə isə çayın eni on dörd metrdən az deyildir. Mən heyrətdən yerimde donub qaldım, sonra qışqırıb əmr etdim ki, dərhal on səkkiz metr uzunluğunda ip gətirsinlər. Sonra Pudilin yıxıldığı yerə taxta vurdum. İpin bir ucunu ona bağladım, paltarımı soyundum, ipin o biri ucunu dişimlə tutub qarşıdakı sahilə üzdüüm. Buna nə deyərsiniz, cənab hakim: ip güclə çatdı. Amma hələ Vatslav Lisitski duran cığırın keçdiyini bəndədək də bir neçə metr əlavə etmək lazım idi. Mən üç dəfə ölçdüm, yerə vurduğum taxtadan cığırədək düz on doqquz metr iyirmi yeddi santimetrdir.

– Əzizim, – deyə hakim etiraz etdi, – bu ola bilməz. On doqquz metr çox böyük məsafədir. Bura baxın, bəlkə o çayın ortasında, suda dayanmışdı.

Qeyda:

– Bu, mənim də ağılıma gəldi. Amma məsələ burasındadır ki, çayın burulduğu həmin yerdə sahilin lap yanından uçurum başlayır, dərinlik iki metrdən də çoxdur. Daşı çıxartdığı yerdə oyuq əmələ gəlib. Oraya daş döşənmişdir ki, su yuyub aparmasın. Lisitski də bu cür daşlardan birini çıxarmışdır. O, daşı ancaq cığırından ata bilərdi, çünki sudan atmaq mümkün deyil, dik bəndin döşündə də dayana bilməzdi. Bu isə o deməkdir ki, o, daşı on doqquz metr iyirmi yeddi santimetr məsafəyə atmışdır. Təsəvvür edirsinizmi?

– Bəlkə sapandı vardı? – deyə hakim özü də inanmadan soruşdu.

¹ Bezi metalların sürmə, kükürd və s. ilə birləşməsindən ibarət mineralların ümumi adı.

Qeyda kinayə ilə ona baxdı.

– Cənab hakim, siz yəqin ki, heç vaxt əlinizə sapandı götürməmişsiniz. Sapandı altı kiloqramlıq daş atmağa cəhd edin. Bunun üçün top lazımdır. Mən iki gün bu daşla əlləşdim: onu ilməli iplə atmağa çalışdım, bilirsinizmi belə – fırladıb birdən atmağa. Bir şey çıxmadı, daş bütün ilməklərdən düşür. Yox, cənab hakim, bu əsil yadro itələmək idi. Özü də bilirsinizmi necə? Dünya rekordu! – deyə həyəcanlanmış Qeyda səsləndi.

Hakim lap təəccübləndi:

– Boşlayın, siz allah!

– Dünya rekordu! – deyə Qeyda təntənə ilə təkrar etdi. – Düzdür, idman yadrosu bir qədər ağırdır, yeddi kilodur. Bu il yadro itələmək üzrə rekord – on altı metrdən bir neçə santimetr əskikdir. İndiyədək isə on doqquz il ərzində rekord on beş metr yarım olmuşdur. Amma bu il bir amerikalı – Kuk, ya da Girşfeld yadronu demək olar ki, on altı metrə itələmişdir. Tutaq ki, altı kiloqramlıq yadronu o, on səkkiz, hə, lap on doqquz metrə itələyə bilərdi. Bizdə isə iyirmi yeddi santimetr çoxdur. Cənab hakim, bu oğlan heç bir məşqsiz-zadsız idman yadrosunu azı on altı metr on beş santimetrə itələyərdi! Aman Allah, on altı metr on beş santimetr! Cənab hakim, mən bu idmanla çoxdan məşğul oluram. Hələ müharibə vaxtı əsgər yoldaşlarım bəzən köməyə çağırardılar: “Qeyda, əl qumbarasını ora at!” Bir dəfə Vladivostokda Amerika dənizçiləri ilə yarışarkən mən yadronu on dörd metrə itələdim, onların gəmi keşişi isə məni dörd santimetr ötdü. Sibirdə yaman təcrübə qazanmaq olurdu! Lakin bu daşı, cənab hakim, mən ancaq on beş metr yarımata bildim. Bundan uzağa heç cür bacarmadım! O isə on doqquz metrə atıb! Öz-özümə dedim ki, həmin oğlan tapılmalıdır. O, bizim üçün dünya rekordu qazanar. Amerikalıların ötməyi təsəvvür edirsinizmi?!

– Bəs Pudil nə oldu? – deyə hakim soruşdu.

Qeyda:

– Allah vurub, Pudili! – deyə səsləndi. – Mən dünya rekordu qazanan naməlum şəxsin axtarışını elan etdim. Bu, bütün ölkənin mənafeyi üçündür, düz deyilmi? Buna görə də hər şeydən əvvəl günahkara cəza verilməyəcəyinə boyun oldum.

– Bax, bu nahaqdır, – deyə hakim etiraz etdi.

– Dayanın. Dedim ki, günahkar altı kiloqramlıq daşı Sazavanın üzərindən atsa, ona cəza verilməyəcəkdir. Bütün kəndxudaların hamısına bunun necə gözəl idman nailiyyəti olduğunu izah edib dedim ki, dünyanın bütün qəzetlərində onun haqqında yazılacaq, rekordçu isə əmək-əmək pul qazanacaqdır. Bu sözlərdən sonra nələr olduğunu gəlib görsəydiniz! Kəndlərin bütün cavanları biçindən əl çəkib bəndə tərəf axışdılar və o biri sahile daş atmağa başladılar. Orada indi bir daş da qalmamışdır. İndi onlar hasar daşlarını sındırırlar ki, atmağa bir şey olsun. Kənd uşaqlarının hamısı ancaq daş atmaqla məşğuldur, lənətə gəlmişlər, xeyli toyuq qırılmışlar... Mən isə bəndin üstündə dayanıb fikir verirdim. Əlbəttə, heç kəs çayın ortasından uzağa ata bilmədi. Yəqin ki, çayın ortası yarıyadək daşla doludur.

Dünən axşam guya Pudili daşla vuran oğlanı yanıma gətirdilər. Siz özünüz də görə bilərsiniz, o buradadır. Dedim: “Bura bax, Lisitski, Pudilo daşı sən atmısan?” Deyir: “Bəli, Pudil məni söydü, mən də hirsələndim, elimin altında isə başqa daş yox idi...” Deyirəm: “Al, bu da onun kimi başqa daş, o biri sahile at, oğər ata bilməsən, əzizim, atanı yandıracaqam”. O, daşı götürdü – ölləri belə oxşayır – bəndə qalxıb qolaylandı. Hərəkətlərinə fikir verirəm: heç bir texnikası yoxdur, atmağın üsulundan başı da çıxmır, ölləri və bədəni işləmir. Buna baxmayaraq daşı on dörd metrə atdı. Bu çox yaxşıdır, amma... Ona öyrodirəm: “Ay qanmaz, bax bu cür dayanmaq, sağ çiyini geri vermək, daşı atanda isə bu çiyinlə təkan vermək lazımdır. Anladın?” O: “Anladım” – deyib Yan Nepomutski kimi üz-gözünü turşutdu və daşı... on metrə atdı.

Burada mən özümdən çıxdım, başa düşürsünüzmü? Qışqırıram: “Ay avara, mögər Pudili daşla sən vurmusan? Yalan deyirsən!” Cavab verdi: “Cənab vaxmistr, Allah şahiddir ki, mən vurmuşam! Qoy Pudil orada bir də dayansın, mən o iti təzədən vuraram”. Pudilin yanına qaçıb izah etdim ki, söhbət dünya rekordundan gedir, ona görə xahiş edirəm sahile çıx, həmin oğlanı bir də söy, qoy sənə daş atsın. Kimə deyirsən? İnanmazsınız ki, Pudil heç cür razı olmadı. Bu adamlarda qətiyyətin yüksək ideal yoxdur...

Yenə də Lisitskinin yanına qayıtdım. Üstünə qışqırdım: “Sən yalançısan, Pudili vurub əzdiyin ağ yalandır. Pudil dedi ki, həmin adam sən deyilsən”. Lisitski cavab verdi: “O özü yalan danışır, mən vurmuşam”. Tələb edirəm: “Sübut elə, daşı ora at”. O isə qaşınır və

gülür: “Cənab vaxmistr, clə belə bacarmıram. Pudili vura bilərəm, əlindən yanıqlıyam”. Onu dilə tuturam: “Bura bax, oğər daşı oracan ata bilsən, yaxşılıqnan buraxacaqam. Atmasan, adam yaraladığın üçün qoduqluğa basacaqam. Yarım il yatacaqsan”. O cavab verir: “Qışda altı ay yatmağa razıyam”. Belə olduqda qanun adından onu həbs etdim. O bu saat artırmada gözləyir. Cənab hakim, ondan mütləq söz alın, görək daşı o atıb, ya ancaq lovğalanıb deyib ki, mən atmışam? Bəlkə avara düzünü dedi. Onda hökuməti aldatdığı və ya dələduzluq etdiyi üçün ona heç olmasa bir ay vermək lazımdır. İdmanda yalan olmamalıdır, bunun üçün ciddi cəza vermək lazımdır, cənab hakim. Bu saat onu gətirim.

– Hə, demək Vatslav Lisitski sizsiniz? – deyər hakim gözünü sarısaçlı məhbusa zilləyərək sərt səsle soruşdu. – Boynunuza alırsınızmı ki, siz xəsarət yetirmək məqsədilə bu daşı Frantişek Pudilo atmış və onu ağır yaralamısınız?

Oğlan dilləndi:

– Cənab hakim, əhvalat belə oldu: Pudil orada bir oğlanı ozişdirirdi, mən də çayın bu tərəfindən qışqırdım ki, uşağı buraxsın, o isə mənə söyməyə başladı...

Hakim hirsələndi:

– Bu daşı siz atmısınız, ya yox?

– Mən atmışam, – deyər gənc kədərlə cavab verdi. – Axı o, mənə söyürdü, mən də bu daşı götürüb...

– Lənət şeytana! – deyər hakim səsləndi. – Əzizim, nə üçün yalan danışırırsınız? Yalan ifadə verməyin qanunla ciddi cəzalandırıldığını bilirsinizmi? Bizə yaxşı məlumdur ki, bu daşı siz atmamısınız.

Oğlan dodaqaltı:

– Bağışlayın, mən atmışam, axı, Pudil mənə bilirsinizmi necə söyürdü?

Hakim sualedici nəzərlə vaxmistr Qeydaya baxdı. Qeyda, kömək-siz halda çiyinlərini çəkdi.

– Soyunun, – deyər hakim məhbusun üstünə bağırıldı. – Tez! Şalvarı da!

Bir dəqiqədən sonra cüssəli gənc hakimin qarşısında anadan-gəlmə lüt dayanmış və qorxudan əsə-əsə fikirləşirdi ki, ona işgəncə verəcəklər, buna görə də soyunmağı əmr etmişlər.

Hakim dedi:

– Qeyda, onun delta şəkilli əzələlərinə baxın. İkibaşlı əzələlərinə də. Nə deyərsiniz?

– Pis deyil, – deyə Qeyda başıçıxan adamlar kimi cavab verdi. – Lakin qarın əzələləri kifayət qədər inkişaf etməmişdir. Yadro itələmək üçün isə güclü qarın əzələləri tələb olunur, cənab hakim. Bu əzələlər bədəni firlandıdır. Siz mənim qarın əzələlərimə baxaydınız!

Hakim dodaqaltı:

– Yox, hər halda qarını pis deyildir. Qarın buna deyərəm. Görün necə əzələləri vardır. Lənət şeytana, bu əsil dös qəfəsidir! – O, barmağını məbusun sinəsindəki sarı tüklərə vurdu. – Amma ayaqları zəifdir. Bu kəndlilərin ayağı həmişə zəif olur.

– Çünki onlar məşq etmirlər, – deyə Qeyda tənqid etdi. – Məgər bunlar ayaqdır? Yadro itələyən idmançının ayağı şəkil kimi olmalıdır.

Hakim oğlanın üstünə qışqırdı:

– Geriyə dönün! Bəs sizcə kürəyi necədir?

– Çiyinlərinin yanı yaxşıdır, – deyə Qeyda bildirdi, – amma aşağısı bir şey deyil, sadəcə boş yerdir. Bu cür bədəndə güclü qulaylanma ola bilməz. Yox, cənab hakim, daşı o atmamışdır.

– Geyinin! – deyə hakim Lisitskinin üstünə bağırdı. – Bura baxın, axırıncı dəfə soruşuram: daşı siz atmısınız, ya yox?

– Mən atmışam, – deyə oğlan eşşək kimi təsliliklə təkrar etdi.

– Axmaq, – deyə hakim qışqırdı. – Əgər daşı siz atmısınızsa, deməli, adama xəsarət yetirmisiniz. Ölkə məhkəməsi buna görə sizi bir neçə ay həbsxanaya basacaqdır. Bizi ələ salmayın, boynunuza alın ki, özünüzdən uydurmusunuz. Mən vəzifəli şəxsləri aldatdığımız üçün sizə ancaq üç gün verərəm və çıxıb öz işinizə gedərsiniz. Hə, daşı Pudilə siz atmısınız, ya yox?

– Mən atmışam, – deyə Vatslav Lisitski qaşqabağını tökərək cavab verdi. – Pudil o biri sahildə ağızından çıxanı mənə deyirdi...

Hakim qışqırdı:

– Aparın bunu. Lənətə gəlmiş yalançı!

Bir dəqiqədən sonra Qeyda başını qapıdan içəri soxaraq intiqam hissile:

– Cənab hakim, – dedi, – özgəsinin əmlakını korladığına görə də ona iş verin; o, daşı bənddən çıxarmışdır, indi bənddə kiçik bir daş da qalmamışdır.

İYNƏ

– Mənim məhkəməyə heç vaxt işim düşməyib, – deyə Kostetski sözə başladı. – Amma onu sizə deyim ki, iş bir qəpiklik olmasa da, məhkəmənin göstərdiyi pedantlıq, hər cür rəsmiyyəti və üsullara ciddi riayət etməyi mənə hər şeydən çox xoş gəlir. Bilirsinizmi, bunlar ədalət məhkəməsinə etimad doğurur. Əgər Femidanın əlində tərəzi varsa, qoy bu tərəzi aptek tərəzisi olsun. Yox, əgər qılıncdırsa, onun ülgüc kimi iti olmağı yaxşıdır...

Bununla əlaqədar olaraq küçəmizdə baş vermiş bir hadisə yadıma düşdü.

Maškova familiarlı bir qapıçı qadın dükandan çörək alıb təzəcə yeməyə başlamışdı ki, damağına nəyinsə batdığını hiss elədi. Barmaqlarını ağzına salıb nə çıxarsa yaxşıdır... iynə! Qapıçı qadın quruyub qaldı, sonra isə ah-vaya başladı: “Aman Allah, gör ha, mən bu iynəni uda bilərdim. O, mədəmi deşərdi. Həyatım tükəndən asılı imiş. Yox, bu işi belə qoyمام! Çörəyə hansı eclafın iynə soxduğunu müəyyən etmək lazımdır!”

O, yarısı yeyilmiş çörəyi iynə ilə birlikdə polis idarəsinə apardı.

Polis işçiləri dükançını dindirdilər, dükançıya çörək verən şatırı dindirdilər, lakin aydındır ki, onların heç biri iynənin yiyəsi olduğunu boynuna almadı. İş məhkəmə-istintaq orqanlarına verdilər, məlumunuz olsun ki, o, “Yüngül xəsarət haqqındakı” maddəyə düşürdü. Öz işinə can yandıran, hər şeydən məlumatı olan məhkəmə müstəntiq dükançını və şatırı bir də dindirdi. İkisi də and içərək inandırmağa çalışırdı ki, onların əlindən çörəyə iynə düşə bilməz. Müstəntiq dükana gedib müəyyən etdi ki, orada iynə satılmır. Sonra o, çörəyin necə bişirildiyinə baxmaq üçün çörəkxanaya gedib bütün gecəni orada oturdu, xəmirin necə acıdıldığına, yoğrulduğuna, peçin necə qızdırıldığına, xəmirin kündələnməsinə, dəmir üzünə qoyulmasına, qızarcayadək bişirilməsinə baxdı. Bu üsulla o, müəyyən etdi ki, çörək bişirilərkən, doğrudan da, iynədən istifadə olunmur.

Çörəkbişirmənin necə gözəl şey olduğunu bilirsinizmi? Mən uşaqlığımda buna çox baxmışam. Axı rəhmətlik babamın çörəkxanası var idi. Bilirsinizmi, çörəyin bişirilməsində demək olar ki, iki-üç sirr vardır. Birisi mayanın hazırlanmasındadır. Mayanı taxta qabda qoyurlar və qapağın altında gözəgörünməz dəyişmə baş verir:

un və sudan acıtma əmələ gəlir. Sonra xəmiri taxta ilə qarışdırırlar – bu əməliyyat mərasim rəqsinə oxşayır – qabın üstünə kotan parça çəkirlər və gözləyirlər ki, xəmir köpsün. Bu, ikinci sirdir – xəmir əzəmətlə qalxır, şişir, sənin isə kətanı qaldırıb içəri baxmağa ixtiyarın yoxdur... Sizə deyim ki, bütün bunlar hamiləlik kimi gözəl və maraqlıdır. Mənə həmişə elə gəlirdi ki, maya ilə qadın arasında nə isə oxşarlıq vardır. Üçüncü sirr – çörəyin bişirilməsi, solğun və yumşaq xəmirin çörəyə çevrilməsidir. Siz peçdən tünd, qızıla çalan çörəyi çıxarırsınız, o körpə uşağdan da ətirli olur. Bu o qədər gözəldir ki, mənə çörəxanalarda baş verən həmin dəyişmələr zamanı dini bayramlarda kilsələrdə olduğu kimi zəng çalmaq lazımdır...

Hə, harada qaldım? Bəli, bu müstəntiq çaşıb qaldı, işi dayandır-sınmı – xeyr o, belələrindən deyildi! O, iynəni götürüb məhkəmə ekspertizası institutuna göndərdi. Qoy orada iynənin, çörəyə bişməz-dən əvvəl, yaxud bişəndən sonra düşdüyünü müəyyən etsinlər (bu adam elmi ekspertizanın dəlisi idi).

O vaxt institutda qocaman alim, professor Uger işləyirdi. Profes-sor iynəni alaraq xeyli deyindi: bu məhkəmə işçiləri ona daha nələr göndərmirlər: bu yaxınlarda elə iylənmiş içalat göndərmişdilər ki, hətta prozektor¹ dözmədi. Yaxşı, institut bu iynəni neyləsin? Lakin o bir qədər düşündükdən sonra, bilirsinizmi, iynə ilə elmi nöqtəyi-nəzərdən maraqlandı. O öz-özünə dedi: “Doğrudan da, əgər iynə xəmirde saxlanılsa, yaxud çörək ilə birlikdə bişirilərsə, bəlkə onda dəyişiklik baş verir? Axı xəmir acıyarkən turşu əmələ gəlir, bişirilərkən müxtəlif fiziki-kimyəvi proseslər gedir və bütün bunlar iynənin səthinə təsir göstərərək onu mexaniki surətdə dəyişdirər, yaxud paxır-landıra bilər. Mikroskopla tədqiqat apararaq bunu müəyyən etmək mümkündür”.

Beləliklə, professor işə başladı.

Hər şeydən əvvəl o, bir neçə yüz müxtəlif iynə: tamamilə təzə, bir qədər paslı iynə aldı və institutda çörək bişirməyə başladı. İlk təcrübə zamanı o, iynələri mayaya qoydu ki, acıma prosesinin onlara necə təsir göstərdiyini müəyyən etsin. İkinci təcrübə zamanı iynə-ləri təzəcə yoğurulmuş xəmirin içinə, üçüncü təcrübə zamanı acı-mağa başlayan xəmirin, dördüncü təcrübə zamanı isə acımış xəmirin

¹ Xəstəxanada meyit yarma işlərinə baxan mütəxəssis

içinə qoydu. Sonra isə peçə salınmalı çörəklərin içinə soxdu. Sonra çörək bişən zaman, sonra isti bulkalara və nəhayət, iynələri soyu-muş çörəklərə soxdu. Bundan sonra yoxlama məqsədilə eynilə bu cür təcrübələr aparıldı. Ümumiyyətlə, iki həftə ərzində institutda iynəli çörək bişirməkdən başqa heç bir şeylə məşğul olmadılar. Professor, dosent, assistent və bir qulluqçu hər gün xəmir yoğurur, çörək bişirir, sonra isə iynələri mikroskop altında tədqiq edirdilər. Bu işə daha bir həftə sərf olundu və axırda dəqiq müəyyən edildi ki, başibəlalı iynə çörəyə bişəndən sonra düşmüşdür. Çünki o, hazır çörəklərə sancılan təcrübə iynələrinə tamamilə müvafiq gəlirdi.

Ekspertizanın bu qərarı əsasında müstəntiq nəticə çıxartdı ki, iynə çörəyə ya dükanda, ya da çörəxanadan dükana gedən yolda düş-müşdür. Elə bu vaxt şatırın yadına düşdü: işə bax ha, axı həmin gün mən çörəkdaşyan şagirdi işdən qovmuşdum! Oğlanı çağırdılar və o, boynuna aldı ki, bu iynəni xozeyininin acığına çörəyə soxmuşdur. Oğlan hədd-büluğa çatmadığından danlanmaqla canını qurtardı, şatırı əlli krona cərimə etdilər, çünki o, öz işçilərinə cavabdehdir. Baxın, bu da ədalət məhkəməsinin dəqiq və ətraflı işləməsinə nümunə.

Lakin həmin işin bir cəhəti də vardır. Bilmirəm biz kişilərdə tələbbürlülük və ya inadkarlıq hardandır. Məhkəmə ekspertizası institutunda kimyaçılar çörək ilə təcrübə aparmağa başlayanda beyin-lərinə yeritdilər ki, onlar əsil şatırlar kimi çörək bişirməlidirlər. Əvvəlcə o qədər də yaxşı çıxmırdı, xəmir acıyırdı, çörəklər o qədər də dadlı olmurdu. Lakin getdikcə işlər yaxşılaşırdı. Nəhayət, bu alim-lər çörəyə xaş-xaş, duz, şüyüd tumu vurmağa başladılar və xəmiri elə bacarıqla kündələyirdilər ki, adam baxmaqdan doymurdu. Onlar iftixarla deyirdilər ki, bütün Praqanı gəzənsən, bu institutdakı kimi gözəl bişirilən və ləzzətli xırçıldayan çörək tapa bilməzsən!

– Siz bunu inadkarlıq adlandırırırsınız, cənab Kosteletski, – deyərək Lelek etiraz etdi. – Mənə burada hər şeydən əvvəl idman əhval-ruhiyyəsi, işin öhdəsindən layiqincə gəlmək cəhdi özünü göstərir. Əsil kişi bəlkə də bir qəpiyə dəyməyən nəticə dalınca qaçmır. Onun üçün oyunun özü, bilirsinizmi, məqsədə nail olmaq həvəsi daha vacib-dir... Sizə bir misal gətirim. Hərçənd siz deyəcəksiniz ki, boş şeydir və bu məsələyə heç dəxli yoxdur, amma yenə də danışım.

Mən hələ mühasibatda işləyəndə yarımillik hesabat tertib edər-kən bəzən rəqəmlər düz gəlmirdi. Bir dəfə üç geller nağd pul çatış-madı. Əlbəttə, mən bu üç gelleri sadəcə olaraq öz cibimdən kassaya qoya bilərdim. Lakin bu, düzgün oyun olmazdı. Mühasib nöqtəyi-nəzərindən bu, qeyri-idmançı hərəkəti olardı. Hansı hesabda səhv buraxıldığımı tapmaq lazımdı. Bizdə isə on dörd min hesab var idi. Deməliyəm ki, balans əlimə götürəndə mən həmişə istəyirdim ki, orada bir səhv olsun. Bu zaman lap bütün gecəni işdə qalırdım. Bir dəstə mühasibat kitabını qabağıma qoyub işə başlayırdım. Rəqəm sütunları mənə daha rəqəm kimi gəlmirdi, onlar qeyri-adi şəkildə dəyişirdi. Gah mənə elə gəlirdi ki, həmin sütunlarla yuxarı dırmaşı-ram, sanki sıldırım qayaya qalxıram, gah da pilləkənlə, dərin şaxtaya enən kimi aşağı düşürəm. Bəzən mən özümü, sayıq və nadir heyvani, yeni bu üç gelleri tutmaq üçün rəqəmlər meşəsinin içərisi ilə irəli-ləyən ovçu hiss edirdim. Yaxud, mənə elə gəlirdi ki, cinayət axta-ranam və tin başında duraraq cinayətkar güdürem. Minlərlə adam yanımdan keçir, lakin mən öz dəqiqəmi gözləyirəm ki, xəzpuşun – bu məlunun – mühasib səhvinin yaxasından yapışım! Bəzən elə düşü-nürdüm ki, balıqçıyam, əlimdə tilov sahilə oturmuşam: bax bu saat tilovu dartacaq və... “hə, məlun, axır ki, əlimə keçdin”, – deyəcə-yəm. Amma çox vaxt mən özümü dağda, aranda şəh düşmüş kollar arasında dolaşan ovçu kimi təsəvvür edirdim. Həmin dəqiqələrdə mən bu hərəkət və qüvvəmi hiss etməkdən o qədər xoşhallanırdım, ətrafımda elə həyəcanlı ənginlik hiss edirdim, sanki, doğrudan da, qeyri-adi macərə keçirirəm. Mən bütün gecəni yatmayıb bu üç geller pulu axtarmağa qadir idim, onları tapanda isə heç ağıma da gəlmirdi ki, bu yalnız qepik-quruşdur. Bu, nailiyyət idi və mən xoşbəxt bir adam kimi sevənə-sevinə yatmağa gedirdim, az qalırdı ki, ayaqqabı-larımı çıxarmadan yorğan-döşəyə yığılım. Vəssalam.

1929

MAVİ XRİZANTEMA

Qoca Fulinus söze başladı:

– Mən “Klara” adlanan mavi xrizantemanın necə aşkara çıxarıldı-ğından danışacağam. O zaman Lubentsdə yaşayırdım, knyaz malikanəsində bağ salırdım. Cənab qoca knyaz bağbanlıqdan yaxşı baş çıxarırdı. O, İngiltərəyə, Veyçeyə kağız yazıb ağaclar gətizdirirdi. Hollandiyaya on yeddi min şitil sifariş vermişdi. Bunu sözarası deyirəm. Hə, bir dəfə bazar günü küçəylə gedərkən dəli Klaraya, bu lal-kar axmağa rast gəldim. O, həmişə qəhqəhə çəkib gülür... Bilmirsiniz, dəlilər nə üçün həmişə belə xoşbəxt olurlar? Klaranın mənə öpməsinə yol verməmək üçün ötüb keçmək istədim. Birdən onun əlində gül dəstəsi gördüm: şüyüd və bir neçə çöl çiçəyi, onların arasında isə nə olsa yaxşıdır?.. Ömrümdə çox gül görmüşəm, amma burada az qaldı özümdən gedəm. Bu axmağın əlindəki çiçəklərin içində çoxləçəkli mavi xrizantema vardı. Cənab, başa düşürsünüzmü, mavi! Təqribən, *Fhlox Laphami* rəngində; ləçəkləri azacıq boza çalır, atlas – çəhray zehi vardı; özəyi *Campanula turbinata*¹ oxşayırdı, qeyri-adi, gözəl, parlaq gül idi. Məsələ bunda deyildi. İş burasında idi ki, cənab, o zaman, elə indi də hind xrizantemalarının davamlı növləri arasında bu cür rəng qətiyyəni görməmişdir. Bir neçə il bundan əvvəl Lon-donda, qoca cənab Ceyms Veyçegildə olanda o özünü öyərək dedi ki, Çinin özündən gətizdirdiyi xrizantema bir dəfə bənövşəyi rəngə çalan mavi çiçək açmışdı. Təəssüf ki, kol qışda məhv olmuşdu. İndi isə Klaranın, qarğasəsli bu axmağın əlində elə bir mavi xrizantema var idi ki, ondan gözəlini təsəvvür etmək də çətindir. Yaxşı...

Klara sevincindən böyürək həmin gül dəstəsini mənə uzatdı. Ona bir krona pul verərək xrizantemanı göstərdim:

– Onu hardan dərmisən, Klara?

Klara şən halda gülür, saqqanaq çəkirdi. Bundan artıq ondan söz qopara bilmədim. Qışqırıram, xrizantemanı göstərirəm, bir şey çıx-mır. Qucaqlamaq üçün hey soxulur.

Həmin qiymətli xrizantemanı götürüb birbaşa qoca knyazın yanına qaçdım.

– Cənab ali, bu güllər haradasa yaxınlıqda bitir. Gəlin, axtaraq.

¹ Çiçək adlandır.

Qoca knyaz o saat araba qoşmağı ömr etdi və dedi ki, Klaranı özümüzlə götürək. Klara isə yoxa çıxmışdı, elə bil ki, yerə batmışdı. Arabanın yanında dayanıb ağzımıza gələn söyüşləri deyirdik – knyaz əvvəllər süvari dəstəsində xidmət etdiyindən söyüş söyməyi yaxşı bacarır. Biz doyunca söyüb qurtarmamışdıq ki, birdən Klara tövşüyə-tövşüyə qaçıb gəldi və indicə dərilmiş bir dəstə mavi xrizantemanı mənə uzatdı. Knyaz ona yüz krona pul verdi, Klara isə inciyərək ağlamağa başladı. Yazıq ömründə yüz kronalıq pul görməmişdi. Mən ələcsiz qalıb ona bir krona verməli oldum. O, sakitləşib sevincdən çıxırmağa və oynamağa başladı. Biz onu qozlaya oturdub xrizantemaları göstərdik:

– Hə, Klara, hara gedək?

Klara qozlarda sevincindən qışqırırdı. Təsəvvür edə bilməzsiz ki, onunla yanaşı oturan qoca arabaçı heyrətindən necə donub qalmışdı. Atlar Klaranın çıxırtısından hürküdürlər. Ümumiyyətlə, pis səfər idi. Hə, beləliklə təqribən saat yarım yol getdik. Nəhayət, mən dözə bilmədim:

– Cənab ali, biz on dörd kilometrə qədər yol getmişik.

– Eybi yoxdur, – deyə knyaz mızıldandı, – qoy lap yüz kilometr olsun.

– Yaxşı, – deyə cavab verdim.

Klara ikinci gül dəstəsi ilə bir saatdan sonra qayıtdı. Deməli, mavi xrizantema Lubentsdən ən çoxu üç kilometr aralıda bitir.

Knyaz mavi xrizantemaları göstərib qışqırdı:

– Klara! Bunlar harada bitir? Haradan dərmisən?

Klara qarılıdayıb əli ilə irəlini göstərdi. Yəqin ki, arabada gəzmək xoşuna gəlmişdi. İnanırsınızmı, mən elə güman edirdim ki, knyaz acığından onu vuracaqdır. Nəyi, nəyi, amma acıqlanmağı knyaz yaxşı bacarır! Atlar köpük içində idi. Klara qarılıdayır, knyaz söyüş söyür, arabaçı hirsindən az qala ağlayır, mən isə mavi xrizantemanı necə tapmaq üzərində baş sındırırdım.

– Cənab ali, belə olmaz, – dedim. – Gəlin Klarasız axtaraq. Xəritədə Lubents ətrafında üç kilometrlik radiusda dairə çəkək, onu sahələrə bölüb evbəev gəzək.

– Əzizim, – deyə knyaz cavab verdi. – Axı Lubentsin üç kilometrliyində bir dənə də olsun park yoxdur.

– Lap yaxşı. Siz parkda *agetarium*¹, yaxud kannadan başqa onsuz da, bir şey tapa bilməzsiz. Baxın, xrizantemanın saplağına aşağıdan bir çimdik torpaq yapışmışdır. Bu, bağı çürüntülü torpağı deyil, yəqin ki, nəcis ilə gübrələnmiş yapışqan gildir. Yarpaqlarda isə göyərçin zilin izləri vardır. Deməli, güllü göyərçin çox olan yerdə axtarmaq lazımdır. Çox ola bilsin ki, bu xrizantemalar hasar yanında bitir, çünki baxın, yarpaqların arasında şam ağacının qabığı ilişib qalıb. Bu, inandırıcı əlamətdir.

– Hə, nə edək? – deyə knyaz soruşdu.

– Baxın, belə edək, – dedim. – Xrizantemaları üç kilometrlik radiusda, hər bir evin yanında axtarmaq lazımdır. Gəlin, siz, mən, bağbanımız və köməkçim Ventsl dörd dəstəyə bölünüb axtaraq.

– Yaxşı.

Səhər hər şeydən əvvəl belə bir hadisə baş verdi: Klara yenə də mavi xrizantema dəstəsi gətirdi. Bundan sonra mən öz sahəmin hər yerini bir-birinə vurdum. Hər meyxanada ilq pivə içir, kəsmik yeyir, xrizantema haqqında sual verirdim. Bu kəsmiyin məni nə kökə saldığımı yaxşısı budur soruşmayın, cənab. Cəhənnəm istisi vardı, sentyabrın axırlarında bu cür isti çox az-az hallarla olur. Mən isə hər evə girir, kobud sözlərə dözürdüm. Adamlar elə bilirdilər ki, ağlın çaşıbdır, yaxud mən dəllal və ya inspektoram. Axşama yaxın mənə aydın oldu ki, sahəmdə xrizantema bitmir. Başqa üç sahədə də güllü tapmadılar. Klara isə yenə də bir dəstə təzə mavi xrizantema gətirdi!

Knyazın mahalda sözü keçən adam olduğunu bilirsiniz. O yerli polis nəfərlərini yanına çağırıb hərəsinə bir mavi xrizantema verdi və bu çiçəklərin harada bitdiyini tapmaları müqabilində onlara, Allah bilir, nə boyun oldu. Cənab, polis nəfərləri savadlı adamlardır. Onlar qəzet oxuyurlar, bundan başqa ətrafı beş barmaqları kimi tanıyırlar, əhali arasında da böyük hörmətə malikdirlər. Amma təsəvvür edin ki, həmin gün altı nəfər polis işçisi, onlarla birlikdə isə kənd yüzbaşılardan və strajniklərdən, məktəblilərdən və müəllimlərdən, üstəlik qaraçılar dəstəsi mahalı üç kilometrlik radiusda ələk-vələk etdilər, bütün çiçəklərdən dərib knyazın yanına gətirdilər. Aman Allah, orada hər cür gül vardı, elə bil dini bayram idi! Əlbəttə, mavi xrizantemanın izi-tozu da yox idi. Biz bütün günü Klaranı gözədən qoymurduq. Amma

¹ Meksikadan gətirilmiş bəzək bitkisi

axşama yaxın qaça bildi, gecəyarısı isə mənə bir qucaq mavi xrizantema gətirdi. Bütün gülləri dərib qurtarmasın deyə, onu evə salıb qapını qıfıllamağı əmr etdik, özümüz isə lap diltxor olmuşduq. Vallah, əsil möcüzə idi: axı mahal əl içi kimi dübbəduz idi...

Dalina qulaq asın. Mən başa düşürəm ki, əgər bir adamın bəxti gətirmirsə, yaxud ona böyük bir bəla üz verirsə, kobud olmağa haqqı vardır. Buna baxmayaraq, knyaz qeyzlənib mənə deyəndə ki, sən də Klara kimi axmaqsan, cavab verdim ki, hər cür qoca eşşəyin mənə söyməsinə yol vermərəm. Sonra birbaşa vağzala getdim. Bir də Lubentse ayaq basmaram! Vaqona mindim. Qatar yola düşdü və bu zaman uşaq kimi ağladım. Ona görə ağladım ki, mavi xrizantemanı bir də görməyəcəkdim, onunla əbədi ayrılırdım. Oturub ağlaya-ağlaya pəncərədən baxırdım, birdən yolun lap yanında mavi çiçək gözümə dəydi. Cənab Çapek, özümü saxlaya bilmədim. Bayıra atıldım, tormozun dəstəyindən necə yapışdığımı özüm də bilmirəm. Qatar dartımb dayandı. Qarşıdakı taxtaya dəydim, o zaman baxın, bu barmağımı sındırdım. Qaç-aqa gələn konduktora dedim ki, çox lazımlı bir şey yadımdan çıxıb Lubentse qalıb. Böyük cərimə verməli oldum. Mavi çiçəklərə tərəf gedərkən yolboyu arabacı kimi söyüş söyürdüm. Öz-özümə deyirdim: "Axmağın biri axmaq, o güllər yəqin ki, payız astraları, ya da başqa bir zibildir. Sən isə bu qədər pulu çölə atdın!" Beş yüz metrə qədər yol getdim. Fikirleşirdim ki, həmin mavi güllər bu qədər uzaqda ola bilməz, yəqin ki, gələrkən onları görməmişəm, yaxud mənə qara basıb. Birdən alçaq təpə üstündə yol nəzarətçisinin evini, evin dalında isə mavi bir şey gördüm. Baxdım gördüm ki, iki kol xrizantema!

Cənab, bu cür gözətçi evlərinin yanında nə bitdiyini uşaq da bilir: kələm, qabaq, adi günəbaxan, bir neçə al qızılgül kolu, əməköməci, nəstərən, bir də georgin. Burada isə həmin bitkilər də yox idi; təkçə kartof və paxla, mürvər kolu, hasarın yanında, küncdə isə iki mavi xrizantema!

– Dostum, – deyə hasarın dalından ev sahibinə müraciət etdim. – Bu mavi güllər sizə haradandır?

– Bu güllər? – deyə gözətçi soruşdu. – Rəhmətlik Çermakdan qalmışdır. O məndən əvvəl gözətçi işləyirdi. Yolla getmək olmaz, cənab, baxın orada yazılmışdır ki, "Dəmiryol ilə gediş-gəliş ciddi qadağandır". Siz burada nə edirsiniz?

– Əmican, – dedim, – bəs sizə tərəf hansı yolla gəlim?

O cavab verdi:

– Yolla. Amma bu yolla getmək olmaz. Həm də burada nə işiniz var, cəhənnəm olun gedin, yol ilə isə gəzməyin.

– Hara cəhənnəm olub gedim?

– Mən nə bilim hara? – deyə gözətçi qışqırdı. – Yol ilə getmək olmaz, vəssalam!

Yerə oturub dedim:

– Qulaq asın, babacan, bu mavi gülləri mənə satın.

Gözətçi donqulandı:

– Satmaram. Rədd olun. Burada oturmağa icazə verilmir.

– Niyə icazə verilmir, – deyə etiraz etdim. – Lövhədə bu haqda heç bir şey yazılmayıb. Burada deyilir ki, gediş-gəliş qadağandır. Mən ki, tərpenmirəm.

Gözətçi çaşıb qaldı və ancaq hasarın dalından mənə söyməklə kifayətləndi. Görünür, qoca tək yaşayırdı; bir az keçəndən sonra o, sakitləşib öz-özü ilə danışmağa başladı. Yarım saatdan sonra isə yolları yoxlamağa çıxarkən mənim yanımda dayandı:

– Hə, buradan gedəcəksiniz, ya yox?

– Gedə bilmirəm, – dedim. – Yol ilə hərəkət etmək qadağandır, buradan getmək üçün isə başqa yol yoxdur.

Gözətçi bir dəqiqə fikirleşdi, nəhayət dilləndi:

– Bilirsinizmi nə var? Mən indi bu cığıra dönəcəyəm, siz isə yol ilə çıxıb gedin. Mən görmərəm.

Ona ürəkəndən təşəkkür etdim. Gözətçi cığıra dönməyə kimi hasardan aşdım və onun öz karkisi ilə mavi xrizantemanın hər iki kolunu qazıb çıxartdım. Bəli, cənab, onları oğurladım. Mən namuslu adamam, ömrümdə ancaq yeddi dəfə oğurluq etmişəm, özü də həmişə gül oğurlamışam.

Bir saatdan sonra qatarda oturub oğurlanmış mavi xrizantemaları evə aparırdım. Gözətçi evinin yanından keçəndə özündən çıxmış həmin qoca əlində kiçik bayraq durmuşdu. Şlyapamı yellədim, lakin zənnimcə o mənə tanımadı.

İndi başa düşürsünüz mü, cənab, necə olmuşdu ki, biz gülü tapmamışdıq, orada: "Gediş-gəliş qadağandır" sözləri yazılmışdı. Buna görə də heç kəsə – nə bizim, nə polis işçilərinin, nə qaraçıların, nə məktəblilərin ağına gəlməmişdi ki, xrizantemaları orada axtaraq. Baxın, "Qadağandır..." yazısının nə cür qüvvəsi vardır. Bəlkə də

dəmiryol gözetçiləri evlərinin yanında mavi novruzgülü, yaxud xeyir və şəri dərk etmək ağacı və ya qızıl ayıdöşəyi bitir, amma onları heç kəs heç bir vaxt tapa bilməz. Çünki yol ilə gediş-gəliş ciddi qadağandır, vəssalam. Təkcə Klara ora gedə bilmişdi, ona görə ki, dəli idi və oxumaq bilmirdi.

Buna görə də mən özümün mavi xrizantemama "Klara" adı verdim. Artıq 15 ildir ki, həmin güllə əlləşirəm. Görünür, yaxşı torpaq və su verməklə onu həddindən artıq əzizləmişəm. Həmin tənbel gözetçi güllə qətiyyənlə su vermirdi. Orada torpaq dəmir kimi möhkəm idi. Baharda xrizantemaların canlanır, yayda tumurcuqlanır, avqustda isə solur. Təsəvvür edirsinizmi, dünyada mavi xrizantemanın yeganə sahibi ola-ola mən onu sərgiyə göndərə bilmirəm. "Bretan" və "Anastasiya" gülləri onun yanında heç nədir. Axı, həmin güllər azacıq bənövşəyi rəngə çalır. "Klara" isə, ah, cənab, mənim "Klara" m çiçək açanda onun şöhrəti bütün dünyaya yayılacaqdır.

1928

DÖVRÜN TƏNƏZZÜLÜ HAQQINDA

Mağaranın ağzında sakitlik idi. Kişilər hava bir az işıqlanan kimi mizraqlarını yelləyərək Blansk və Raysa tərəfə getdilər; onlar orada maral sürüsü güdürdülər. Qadınlar meşədə vurnuxur, mərcanı toplayırdılar, hərdənbir onların qüvvətli qışqırtıları və anlaşılmaz iti danışmaları eşidilirdi. Uşaqlar isə ehtimal ki, aşağıda çayda çapalaşırdılar; bu dəcəllərə, bu vəhşi yaramazlar tör-töküntüsünə görə kim baxır? Bu vaxt yaranan nadir sakitlikdən qədim adam olan qoca Yaneçək istifadə etdi. O, sakit oktyabr günəşindən həzz alaraq fikirləşirdi; doğrusunu desək, o, burnunu fisıldadaraq xorhaxor yatırdı. Lakin onun görkəmi elə idi ki, guya yatmır, qoca rəislərə məxsus bir tərzdə sayıqcasına mağaranın keşiyini çəkir.

Yaneçkova qarı isə təzə ayı dərisini sərrib, iri çaxmaq daşı ilə təmizləyirdi. Birdən qoca Yaneçkova heç bir şey olmadan, öz-özünə düşündü: "Bunu bizim gəlin kimi yox, əməlli-başlı, tələsmədən, qarış-qarış təmizləmək lazımdır. Gəlinimiz isə başdansa, bir az qaşır, yenə də veyillənməyə və uşaqlarına dayəlik etməyə qaçır".

Yaneçkova qarı yenə öz əvvəlki fikrini davam etdirərək düşündü: "Bu cür dəri çox davam gətirməz, ya çatlayar, ya da çürüyər. – Pani Yaneçkova öz-özünə fikirləşirdi. – Lakin mən onun işinə qarışmayacağam, niyə mən deyim, qoy bu barədə ona oğlum desin. Lakin düz sözə nə demək olar: bu gəlin heç bir şeyi mühafizə edib saxlamır... Buyur, hələ budur, dəri lap belinin ortasından deşilmişdir də. Ey mərhəmətli insanlar, – deyə qoca pani diskinən kimi olub, səsinə ucaltdı. – Bu hansı yarıtmazdır, ayının belini deşib. Bütün dərinə korlayıb! – Qarı acıqlanaraq deyirdi. – Mənim ərim ömründə belə iş tutmazdı. O, həmişə boğazından vurardı..."

– Eh-eh-eh! – deyə qoca Yaneçək gözlərini silə-silə hıçqıldamağa başladı. – Hələ qayıtmayıblar?

– Yox, qayıtmayıblar! – deyə qoca pani deyinməyə başladı. – Hələ onları çox gözləyəcəksən!

Qoca yuxulu gözlərini qıyaraq ah çəkdi:

– Artıq, boş şeydir... Bəli... Arvadlar bəs hanı?

Qarı deyindi:

– Onların keşiyini çəkmirəm ki? Özün bilirsən, haradasa veyillənirlər...

– Eh-eh-eh! – deyə Yaneçək baba əsnədi. – Haradasa veyillənirlər! Yox, axı deyək ki, bu, elə... odur hamısı gəlir!

Sükut çökdü. Təkcə qoca Yaneçkova nəm dərinə tez-tez və acıqlı-acıqlı qaşıyırdı.

Yaneçək fikirli-fikirli küreyini qaşıyaraq dedi:

– Qulaq as, görürsənmi, onlar yenə heç bir şey gətirmirlər. Görürsən ki, budur fikirləşib sümük ucluq düzəldilər! Mən həmişə oğluma dönə-dönə deyirəm ki, bir qulaq as, axı sümük o qədər möhkəm bir şey deyil ki, ondan mizraq qayıрмаq mümkün olsun! Bax, sən arvad da olmuş olsan başa düşməlisən ki, nə sümükdə, nə də buynuzda bu qədər... belə deşicilik qüvvəsi yoxdur, başa düşürsənmi? Bunu sümüyə vurursan, axı sümüklə sümüyü deşmək olmaz. Bu ki, aydın bir şeydir. Daş mizraq isə başqa şeydir... Əlbəttə, bunun üstündə gərək çox əlləşsən, lakin əvəzində əməlli-başlı silah düzəlmiş olarsan. Məgər oğlumuzu yola gətirmək olurmu? O, heç adama ağzını açmağa macal vermir.

Pani Yaneçka qəmli-qəmli dedi:

– Bəli... İndi heç kəs əmrə qulaq asmaq istəmir.

Baba hirslandı:

– Axı mən heç kimə əmr etmirəm. Lakin onlar məsləhətə də qulaq asmaq istəmirlər! Mən dünən qayanın altından yaxşı bir yastı çaxmaqdaşı parçası tapmışam. Onun o tərəf-bu tərəfini bir azca yonmaq kifayətdir, ondan mizraq üçün elə ucluq qayırmaq olar ki, adam baxıb həzz alar! Onu mən evə gətirib oğluma göstərdim: bax, yaxşı daşdır, düzdürmü? O mənə dedi: “Ata can, bu nəyə lazımdır?” “Sən onu nizənin ucuna bərkidərsən”, – dedim. O mənə cavab verdi: “Ay seni, atacan, axı kim onunla əlləşəcək, kim onu yonacaq? Axı bu köhnə zirzibildən bizim mağarada bir yığındır, ancaq onlar heç bir şeyə yaramır. Onları necə bağlayırsan bağla, mizraqda dayanmır, onlar daha nəyə lazımdı?”

Qoca hirslandı:

– Tənbəllər, indi heç kim bu daşları qaydasınca yonmaq istəmir! İncə olublar! Əlbəttə, sümük ucluğu düzəltmək çox asandır, ancaq bunun əvəzində o hər dəqiqə sına bilər. Oğlum isə deyir: “Nə olsun ki, əvəzinə başqasını qoyaram, qurtarıb gedər”. Belə olsun, ancaq bunların hamısı nəyə gətirib çıxarır? Hər dəqiqədən bir gerek yeni ucluq taxasan! De görüm, harada belə iş görünüb? Çaxmaq daşından düzəldilmiş yaxşı mizraq isə həmişəlikdir! Sən mənə inan, bir vaxt gələr onlar mənim sözlərimi yaxşıca xatırlaylar və böyük bir sevincle yenidən bizim daş alətə qayıdalar. Ona görə də mən nə tapıramsa: köhnə oxları, çəkicləri və daş bıçaqları seçib saxlayıram. O isə deyir: bunlar zirzibildir!

Təhqir və qüssədən qocanın boğazı qəhərləndi.

Söhbətin mövzusunı dəyişmək üçün pani Yaneçkova danışmağa başladı:

– Bilirsənmi, dəriləri təmizləmək barəsində də həmin söhbət gəlib çıxır. Gəlinimiz mənə deyir: “Anacan, niyə qaşayıb özünü yorursan, onu kül ilə aşıla, heç olmasa iy verməz”.

Qarı burada olmayan gəlinə açıqlanmağa başladı:

– Hələ mənə öyrədəcəksən də? Mən nə etdiyimi özüm bilərəm! Əsrlər boyu dərinə qaşayıblar, həm də necə dərilər hazırlayıblar! Əlbəttə, əyer sən zəhmət çəkməyə tənbəllik edirsənsə, onda sən deyən yaxşıdır... Onlar ancaq canlarını işin yaxasından qurtarmağa çalışırlar. Həmişə bir şey düşünür və hər şeyi əksinə görürlər! Dərinə küllə aşılamaq! Belə şey harada eşidilib!

– Hm... – deyər Yaneçək əsnədi. – Görürsən ki, bizim tutduğumuz hər iş onların xoşuna gəlmir. Guya, daş alət saxlamaq əlverişli deyildir. Yaxşı, tutaq ki, əlverişli deyil, axı biz həmişə əlverişlilik ardınca qaçmırdıq. İndikilər isə ancaq ona fikir verirlər ki, canlarına o qədər də əziyyət dəyməsin! Sən özün də görüm, bu hara aparıb çıxaracaq? Sən hələ uşaqları götür. Gəlin deyir: “Baba, onlarla işin olmasın, qoy oynasınlar”. Yaxşı, de görüm, belə olan halətdə onlardan nə çıxacaq?

Qoca pani şikayətlənməyə başladı:

– Cəhənnəmə ki, qoy oynasınlar, tək səs salmasınlar. Heç bir şeyə qulaq asmaq istəmirlər, daha nə deyəsən!

Qoca Yaneçək nəsihət verməyə başladı:

– Bunların hamısı indiki tərbiyənin nəticəsidir. Hərdən oğluma bir şey deyəndə, o dərhal cavab verir: “Ata, siz bunları başa düşmürsünüz, indi özgə zəmanə, özgə əsrdir. Axı hələ sümük alətin özü də işin sonu deyil. Bir zaman olacaq ki, adamlar bundan da yaxşı material tapacaqlar”. Bax bu lap həddini aşmaqdır! Guya daşdan, ağacdan və ya sümükdən də möhkəm material görüblər? Bax, sən ey, ağılsız arvad, başa düşməlisən ki, bütün bunların hamısı həddini aşmaq deməkdir.

Pani Yaneçkova əllərini yana salıb, zarmağa başladı:

– Görəsən, bu boş-boş sözləri onlar haradan öyrənirlər?

Qoca dodaqaltı deyinməyə başladı:

– Deyirlər, guya, bunlar müasir qaydadır. Odur ey, o tərəfdə, buradan dörd günlük yolda yeni lütlər, yoxsullar tayfası düşmüşdür. Deyirlər, onlarda belə qayda qoyulub. Bax, bil, bizimkilər bu axmaq-axmaq işləri onlardan öyrənirlər. Sümük alətini də, başqa şeyləri də onlardan öyrəniblər. – Qoca hiddətlə çıxırmağa başladı. – Axırda isə... axırda, bizimkilər gözəl dərilərimizin əvəzində onlardan hər şeyi öyrənəcəklər! Məgər yadlardan, nə vaxt olur olsun yaxşı bir şey götürmək, öyrənmək mümkün olmuşdur. Yaxşısı budur ki, bu əclaf-larla heç bir əlaqəyə girməyəsən! Bizim ata-babalarımızda belə bir ağıllı qayda vardı: harada yadelli gördün, heç bir söz demədən onun üzərinə atıl və parça-parça doğra. Bəli, əsrlərdən beri belə olmuşdur. Hər şey bir dəqiqənin içərisində həll edilib qurtarardı. Oğlum mənə deyir: “Ata, indi özgə zəmanədir, indi mal mübadiləsinə girirlər”. Nə mal mübadiləsi-bazlıqdır! Əgər mən bir adamı öldürürəmsə,

onun bütün var-yoxunu götürürəm. Daha mübadilə nəyə gərəkdir? Oğlum isə deyir: “Yox, atacan, siz bundan ötrü insan həyatını qurban verirsiniz. Bu heyfidir”. Görürsənmi, onun insan həyatına heyfi gəlir! – Qoca ikrah hissilə deyinməyə başladı. – Budur, müasir dünyagörüşü belədir. Onlar qorxaqdırlar. İnsan həyatı heyfidir! Əgər bu adamlar bir-birini öldürməsələr, bəs nə yeyib dolanarlar? Maral, demək olar ki, yoxdur! Baxın onlara, ləzzət alın! Onların insan həyatına heyifləri gəlir! Adət-ənənəyə isə heç bir ehtiram yoxdur. Onlar nə öz əcdadlarına, nə də ata-analarına hörmət etmirlər. Axı bu lap biabırçılıqdır, – deyə baba birdən dilləndi. – Bir də baxıb görürəm ki, bir vəcizin biri mağaranın divarına gil ilə bizon şəkli çəkir. Mən onun boynunun ardından bir şillə çəkdim, oğlum isə onu müdafiə edib deyir: “Ona dəyməyin, baxın, bizon elə bil lap diridir”. Yox, daha buna dözmək olmaz. Məgər, əvvəllərdə belə avara işlərlə məşğul olurdularmı?! Əgər işin yoxsa, götür bir daş yonub itilə, daha divara bizon şəkli çəkmə! Bu cür axmaqlıq nəyə gərəkdir!

Pani Yaneçkova dodaqlarını möhkəm-möhkəm sıxdı.

– Təkcə bizon şəkli çəksəydilər dərd yarı idi, – deyə qarı dodaqaltı dillənib susdu.

Baba soruşdu:

– Bəs daha nə çəkirlər?

Pani Yaneçkova dediyini inkar etmək istədi.

– Heç, elə bir şey deyil, onu deməyə belə mənim üzüm gəlmir. Yaxşı, qoy deyim ki, biləsən, – deyə birdən o qərara gəldi. – Bu gün səhər mən mağarada mamont dişi parçası tapdım. Bu diş parçasından yonub murdar bir qadın şəkli qayırbılar. Döşü, başı, hər şeyi... başa düşdünmü?

Qoca dəhşətə gəldi.

– Sən bir buna bax! Onu kim yonub qayırbı?!

Pani Yaneçkova heç bir şey bilmirmiş kimi çiyinlərini çəkdi.

– Mən nə bilim kim qayırbı. Yəqin ki, bu cavanlardan birinin işidir. Mən o qadın şəklini oda atıb yandırdım. Bax, onun belə-belə döşləri var idi! Tfu! Lənətə gələsiniz sizi!

Yaneçək baba birdən dilləndi:

– Bu lap biabırçılıqdır. Bu açıq-aşkar pozğunluqdur. Bunların hamısı ondan irəli gəlir ki, sümükdən nə istəsən, qayıрмаq olar. Belə-

belə eyb işlər bizim aqlımıza da gəlməzdi. Gör daşdan heç belə bir şey qayıрмаq olardımı? Bax, onların uydurmaları görürsənmi hara gətirib çıxarır. Daima bir şey fikirləşib çıxarırlar, daima yeni bir hoqqa düzəldirlər. Onlar bu vaxta kimi mövcud olanların hamısını ləğv edib, məhv etməyincə əl çəkməyəcəklər.

Qoca Yaneçək hündürdən, peyğəmbər kimi dedi:

– Mən sənə deyirəm ki, bütün bunlar uzun sürməyəcək!

PROMETeyİN CƏZALANDIRILMASI

Uzun sürən məhkəmə istintaqından sonra senat öskürə-öskürə və hıqqıldaya-hıqqıldaya müşavirə eləmək üçün müqəddəs zeytun ağacının kölgəsinə çəkildi.

Senatın sədri Gipometey əsnəyərək dedi:

– Cənablar, fikriniz nədir? Amma etiraf edək ki, bizim bu istintaqımız çox uzun çəkdi. Mənə belə gəlir ki, son söz söyləməyə də bilərdim, lakin formal etirazlardan qaçmaq xatirinə... Deməli, belə, buralı vətəndaş Prometey odu ixtira etdiyi üçün və bununla da müəyyən dərəcədə... Hm, hm... mövcud qayda-qanunu pozduğu üçün məhkəmə məsuliyyətinə cəlb edilən müttəhim etiraf edir ki, əvvəla, həqiqətən o, odu ixtira etmişdir; ikincisi, o hər vaxt, istədiyi zaman çaxmaq vasitəsilə bu odu alışdırıb yandırmağa qabildir; üçüncüsü əslində o, ən axmaq kəşf olan bu sirri nəinki lazımı qaydada gizləməmiş və bu barədə lazımı yerinə məlumat verməmiş, əksinə, bu sirri aləmə yaymış və adamların bundan istifadə etməsinə imkan yaratmışdır. Bu barədə indicə bizim dindirdiyimiz şəxslər şahidlik etdilər. Güman edirəm ki, yuxarıda deyilənlər kifayətdir. Biz taqsırı müəyyən etməyə və hökm çıxarmağa başlaya bilərik.

Senatın üzvü Apometey etiraz edərək dedi:

– Bağışlayın, cənab sədr, mən belə hesab edirəm ki, bu məhkəmə iclasının mühüm olduğunu nəzərə alaraq, ancaq əsaslı müşavirədən sonra, hətta deyərdim ki, hərtərəfli müzakirə etdikdən sonra hökm çıxarmağa başlamaq daha məqsədə müvafiq olardı.

– Nəcə deyirsiniz, cənablar, elə də olsun, – deyərək sülhsevər Gipometey razı oldu. – Doğrudur, məsələ onsuz da aydındır, lakin əyər sizlərdən kim bir şey qeyd etmək istəyirsə buyura bilər.

Senatın üzvü hakim Alitey lazımı qaydada öskürərək dedi:

– Mən bir şeyi xatırlatmaq istərdim; o da bundan ibarətdir ki, bütün bu işdə bir cəhəti xüsusilə qeyd etmək lazımdır. Ağalar, mən dini cəhəti nəzərdə tuturam. Ağalar, hər şeydən əvvəl, bilmək lazımdır ki, od nədir? Çaxılmış qıgılcım nədir? Prometeyin özünün etiraf etdiyinə görə, bu şimşək allahın xüsusi qüvvəsinin təzahürü olan ildirımdan başqa bir şey deyildir. Cənablar, mən istərdim, mənə izah etsinlər ki, allahın odu Prometey deyilən birisinin əlinə necə keçib? Hansı əsasla o, odu əldə etmişdir? Ümumiyyətlə, o, odu haradan götürmüşdür. Prometey bizi inandırmaq istəyir ki, o, sadəcə olaraq, odu ixtira etmişdir. Lakin bu axmaq bir bəhanədir. Əgər bu iş bir o qədər günah deyildisə, bəs niyə, məsələn, bizdən birimiz odu ixtira etməmişdir.

Cənablar, mən belə zənn edirəm ki, Prometey sadəcə olaraq odu bizim allahımızdan oğurlamışdır. Onun danması və kələyi bizi çaşdırma bilməz. Mən onun cinayətinə ya adi oğurluq, ya da asilik və kafirlikdə öz əksini tapan bir cinayət adı verərdim.

Biz buraya ondan ötrü yığılmışıq ki, bu allahsız ədəbsizə ən şiddətli cəza verək və bizim milli allahlarımızın müqəddəs mülkiyyətini müdafiə edək. Mənim demək istədiklərim bundan ibarətdir, – deyə Ametey sözünü qurtardı və fıxıraraq burnunu öz uzun plaşının ətəyinə sildi.

– Yaxşı deyir, – deyə Gipometey razı oldu. – Daha kimin nə kimi qeydləri var?

Apometey dedi:

– Bağışlayın, cənablar, ancaq mən hörmətli kolleqimin çıxardığı nəticələrlə razılaşa bilmərəm. Yuxarıda adı çəkilən Prometeyin odu yandırdığını mən özüm gördüm. Ağalar, mən sizə açığını deyim ki, (əlbəttə, öz aramızda) burada elə bir təəccüblü iş yoxdur. Odu hər hansı bir tənbel, avara və yaxud çoban da kəşf edə bilərdi. Biz bunu ona görə düşünməmişik ki, çünki ciddi adamın çaxmaq vasitəsilə daşdan qıgılcım almağı düşünməyə vaxtı yoxdur. Mən, kolleqim cənab Ameteyi inandırırım ki, bu ən adi təbii qüvvədir, bununla məşğul olmaq düşüncəli adama yaraşmaz, mən hələ allahları demirəm. Mənim fikrimcə od biz müqəddəslərin məşğul olması üçün çox cüzi bir şeydir. Lakin işin başqa bir cəhəti də var ki, mən cənab kolleqlərimin diqqətini buna cəlb etmək istəyirəm. Mənə belə gəlir ki, od

təhlükəli və hətta ziyanverici bir qüvvədir. Siz burada bir neçə şahidə qulaq asdınız, onlar söylədilər ki, Prometeyin bu ağılsız ixtirasını təcrübədən keçirərkən özlərini ağır surətdə yandırmışlar və bəzi hallarda maddi zərərə də düşmüşlər. Cənablar, əgər Prometeyin günahı üzündən ondan istifadə edilməsi yayılırsa, təəssüf ki, buna artıq mane olmaq mümkün deyil, onda bizdən heç birimiz nə öz həyatı üçün, nə də əmlakı üçün rahat ola bilməyəcək; bu işə, cənablar, bütün mədəniyyətin sonu deməkdir. Kifayətdir ki, bir qədər ehtiyatsızlıq edilsin, o zaman bu şər qüvvənin qarşısını heç bir şeylə almaq olmaz. Cənablar, Prometey dünyaya bu qədər zərərverici bir qüvvəni gətirməklə çox cinayətəkar bir axmaqlıq etmişdir. Mən onun cinayətinə ağır cismani ziyan verməkdə və ictimai təhlükəsizlikdə öz əksini tapan bir cinayət adı verərdim. Bütün bunları nəzərə alaraq, mən onun uzandırılıb zəncirlənmək şərti ilə ömürlük azadlıqdan məhrum edilməsini tələb edirəm. Cənab sədr, mən sözümü qurtardım.

Gipometey dedi:

– Siz tamamilə haqlısınız, kolleqim, lakin mən yalnız bir şeyi qeyd etmək istərdim... Cənablar, axı ümumiyyətlə, od bizim nəyimizə gerəkdir? Məgər bizim ata-babamız oddan istifadə etmişlər? Belə bir işə baş aparmaq, sadəcə olaraq, bizə vəsiyyət edilmiş qaydan qanuna hörmətsizlik etmək deməkdir. Bu... hm, sadəcə olaraq, ziyankarlıqdır. Bircə o qalır ki, biz odla oynayaq! Bir fikir edin, cənablar, bu nəyə aparıb çıxarır: adamlar odun yanında boş-boşuna gəzməkdən incələşəcəklər, deyək ki, döyüşmək və bu kimi işlər görmək əvəzinə, istidə özlərini azad və sərbəst hiss edib avaralanacaqlar. Buradan da pozğunlaşmaq, adət-ənənənin tənəzzülü və... hm, ümumiyyətlə qanun-qaydasızlıq və sairə işlər başlanır. Bir sözlə, cənablar, bu cür qeyri-sağlam hallara qarşı nə işə bir tədbir görmək lazımdır. Ciddi vaxtdır və ümumiyyətlə... Budur, mənim demək istədiklərim bunlardan ibarətdir.

Antimetey dedi:

– Tamamilə doğrudur, əlbəttə, biz hamımız bu barədə bizim cənab sədrə razıyıq ki, Prometeyin odu bir çox pis işlərə səbəb ola bilər. Lakin, cənablar, gəlin bu böyük işi gizlətməyək! Oda sahib olmaqla bizə neçə yeni imkanlar açılır! Məsələn, düşmənlərin taxılını, zeytun meşəsini yandırmaq və s. Cənablar, odla biz adamlara yeni qüvvət və yeni silah verilmişdir... Odun sayəsində biz demək

olar ki, allahlara bərabər oluruq. – Antimeteı, demək olar ki, son sözlərini pıçıltı ilə dedi və birdən burda ucadan, qulaqbatırıcı bir səslə çığırdı: – Mən Prometeıyı ona görə təqsirləndirirəm ki, o, odun ilahi, gücətmaz qüvvəsini çobanlara və qullara, ümumiyyətlə yanına gələn hər kəsə etibar etmişdir; o, odu elə etibarlı əllərə tapşırmaıyb ki, onu bir dövlət əmlakı kimi qoruyub saxlasın və onu idarə etsin. Mən Prometeıyı ona görə təqsirləndirirəm ki, o bu cür hərəkət etməklə kahinlərin sirri olaraq qalmalı olan odun kəşfini heçə endirmişdir. Mən Prometeıyı onda təqsirləndirirəm ki, – deyə Antimeteı heyəcanla qışqırdı, – o, od yandırmağı yadellilərə də öyrətmişdir, hətta onu bizim düşmənlərimizdən də gizlətməmişdir! Prometeıy odu hamıya vermiş və beləliklə də onu bizdən oğurlamışdır! Mən Prometeıyı dövlətə xəyanət etməkdə təqsirləndirirəm. Mən onu dövlət əleyhinə fitnə törətməkdə təqsirləndirirəm... – deyə Antimeteı öskürdü. – Mən ona ölüm cəzası təklif edirəm, – deyə zorla dilləndi.

Gipometey dedi:

– Demək belə, cənablar, daha kim bir söz danışmaq istəyir?.. Belə olan halda məhkəmə müttəhim Prometeıyı birincisi, kafirlik və asilikdə, ikincisi, cismani ziyanda, həmçinin başqasının əmlakını xarab etməkdə və ictimai təhlükəsizlik üçün təhlükə yaratmaqda; üçüncüsü isə dövlətə xəyanət etməkdə müqəssir hesab edir. Buna görə də bəzi adamlar təklif edir ki, onu uzanmış halda möhkəm surətdə zəncirləmək şərtilə ömürlük cəza verilsin, başqaları isə ona ölüm cəzası təklif edir. Hm...

Ametey bir az fikirləşdikdən sonra qışqırıb dedi:

– Hər iki tərəfin arzusunu yerinə yetirmək üçün eyni vaxtda həm bu, həm də o biri cəzaya məhkum edilsin!

Sədr soruşdu:

– Hər iki cəza necə verilsin?

Ametey dedi:

– Elə mən də bu barədə düşünürəm. Bunu belə eləmək olardı: Prometeıyı ömürlük olaraq bir sıldırım qayaya mıxlamalı... qoy çalağanlar onun kafir bədənini didib dağıtsın. Başa düşürsünüzmü?

Gipometey sakit bir halda dedi:

– Cənablar, bu bir növ xəbərdarlıq olardı ki, bu cür cinayət, oyunbazlıq ələyənlərin hamısını belə cəza gözləyir, belə deyilmi? Etiraz yoxdur ki? Deməli, qərara alındı.

– Ata, siz nə üçün bu Prometeıyı ölümə məhkum etdiniz? – deyə oğlu Etimeteı axşam şam ələyərək Gipometeydən soruşdu.

Gipometey qoyunun bud ətinə gəmirə-gəmirə dedi:

– Sən bunu başa düşməzsən. Amma bişmiş bud əti çiy ətdən dadlıdır. Heç demə, od bir şey üçün faydalıymış. Hər şey cəmiyyətin xeyri üçün edilmişdir, başa düşürsənmi? Hər kəs hər hansı bir yeni və böyük bir şeylə çıxış edib cəzasız qalsaydı, bunun axırı necə olardı. Belə deyilmi? Ətin nə isə bir şeyi də çatışdır... *Evrıka!*¹ – deyə o, şən halda səsləndi. – Bişmiş ətə duz vurmaq və sarımsaq da sürtmək lazımdır! Bu lazımdır, bildinmi? Oğlum bu ki, kəşfdır! Prometeıy bunu haradan düşünə bilərdi!

ARXİMEDİN ÖLÜMÜ

Arximedın başına gələn bu əhvalat adətən təsvir edilən əhvalata heç də oxşamır. Aydın bir həqiqətdir ki, Arximed romalılar Sirakuzu tutduğu zaman öldürülmüşdür. Lakin bu doğru deyil ki, guya Arximedı tutmaq üçün Roma soldatı onun evinə soxulmuş və bu zaman həndəsi bir fiqur çəkməklə bərk məşğul olan Arximed narazılıq ifadə edən bir səslə demişdir: “Mənim dairələrimi pozma”.

Hər şeydən əvvəl, Arximed dünyadan xəbəri olmayan elə bir professor olmamışdır ki, ətrafında nələr baş verdiyini görməsin; əksinə, Arximed öz təbiəti etibarilə əsil soldat idi, Sirakuzun müdafiəsi üçün müdafiə mexanizmi fikirləşib tapmışdı. Bundan başqa, həmin romalı da sərxoş bir çapqınçı deyildi, təhsilli və şöhrətpərəst qərargah yüzbaşısı Lütsi idi. O, qarşısındakı şəxsin kim olduğunu bilirdi və heç də alimi əsir almağa gəlməmişdi. O, hələ astanada ikən hərbi salam verərək demişdi:

– Salam, Arximed!

Arximed həqiqətən üzərində nə isə cızdığı mum lövhədən başını qaldıraraq dedi:

– Orada nə olmuşdur?

Lütsi dedi:

– Arximed, biz bilirik ki, sənın hərbi maşınların olmasaydı, Sirakuz bizim qarşımızda hətta bir ay da davam gətirə bilməzdi. Amma

¹ Evrika – tapdım.

sənin maşınlarının sayəsində Sirakuzu almaq üçün biz iki il əlləşməli olduq. Elə güman etmə ki, biz soldatlar sənin işinə qiymət verə bilərik. Gözəl maşınlardır. Təbrik edirəm.

Arximed əlini yelləyərək dedi:

– Sən nə danışsən, bunlar o qədər də böyük bir şey deyil. Adi metal cihazlardır, ümumiyyətlə, boş oyuncaqlardır. Demək olar ki, heç bir elmi əhəmiyyətə malik deyil.

Lütsi öz-özünə dedi: “Elmi əhəmiyyəti olmasa da, hərbi əhəmiyyəti böyükdür”.

– Qulaq as, Arximed, mən gəlmişəm sənə deyəm ki, sən gəl bizimlə işlə.

– Kimlə?

– Bizimlə, romalılarla. Sən başa düşməlisən ki, Karfagen tənəzzülə uğrayır. Daha ona kömək etmək nəyə gərəkdir? İndi biz Karfagenin əl-ayağını yığışdırırıq, onda baxarsan necə olar? Siz hamınız yaxşı olardı ki, bizimlə gedəydiniz.

Arximed dodaqaltı dedi:

– Nə üçün? Biz, sirakuzlular, axı necə olsa yunanıq. Biz nə üçün sizlə getməliyik?

– Ona görə ki, siz Siciliyada yaşayırsınız, Siciliya isə bizə lazımdır.

– Siciliya sizin nəyinizə lazımdır?

– Biz Aralıq dənizinə sahib olmaq istəyirik.

Arximed fikirli halda gözünü qarşısındakı mum lövhəyə zilləyə-rək dedi:

– Aha! Aralıq dənizinə sahib olmaq sizin nəyinizə lazımdır?..

Lütsi dedi:

– Kim Aralıq dənizinə aqalıq edirsə, o, bütün dünyaya aqalıq edir. Bu ki, aydındır.

– Doğrudanmı, siz bütün dünyanın hakimi olmalısınız?

– Əlbəttə. Romanın şüarı dünyanın hakimi olmaqdır. Mən də sənə deyirəm ki, belə olacaqdır.

Arximed mum lövhənin üzərindən nəyi isə təmizləyə-təmizləyə dedi:

– Hər şey ola bilər, lakin Lütsi, mən sizə bunu məsləhət bilmi-rəm. Qulaq as, dünyanın hakimi olmaq sizdən dərhal bu hakimiyyəti müdafiə edib qorumaq üçün dəhşətli mübarizə tələb edir. Belə müba-rizə üçün sərf edəcəyiniz qüvvə heyifdir.

– Boş şeydir. Bunun heç bir əhəmiyyəti yoxdur. Biz böyük imperiya olacağıq.

Arximed öz-özünə donquldandı:

– Böyük imperiya. Mən kiçik də çəksəm, böyük də çəksəm, yenə də dairə dairəliyində qalır. Hər şeyin öz sərhədi var. Lütsi, siz də həmişə hər hansı bir sərhəddə olacaqsınız. Sən elə güman edirsən ki, böyük dairə kiçik dairəyə nisbətən daha mükəmməldir? Sən elə güman edirsən ki, əgər böyük dairə çəkirsənsə, daha böyük həndəsə alimisen?

Lütsi etiraz edərək dedi:

– Siz yunanlar, daima dəlillə iş görürsünüz, amma biz haqlı olduğumuzu başqa yolla sübut edirik.

– Nə ilə sübut edirsiniz?

– İş ilə! Məsələn, biz Sirakuzu tutduq? *Ergo*¹, Sirakuz bizimdir. Aydın sübutdurmu?

Arximed qrifellə² başını qaşıyaraq dedi:

– Bəli. Deyək ki, siz Sirakuzu tutdunuz, lakin bu Sirakuz, artıq bu vaxta qədər olan Sirakuz deyil və olmayacaq da. Bu böyük və şan-şöhrətli bir şəhər idi, indi isə o heç bir zaman belə olmayacaqdır. Heyif Sirakuzdan!

– Əvəzində Roma böyük şəhər olacaqdır. Roma bütün yer üzündə ən qüvvətli şəhər olmalıdır.

– Nə üçün?

– Dözüb dayanmaq üçün. Biz gücləndikcə düşmənlərimiz də artır. Buna görə də biz daha qüvvətli olmalıyıq.

Arximed dodaqaltı deyindi:

– O ki qaldı qüvvəyə, Lütsi, mən bir az fizikəm və sənə bu barədə bir neçə söz deyim. Qüvvə bağlanır.

– Bu nə deməkdir?

– Lütsi, bu belə qanundur. Hərəkət edən qüvvə bu hərəkətlə bağlanır. Siz nə qədər qüvvətli olsanız, buna daha artıq qüvvə sərf edəcəksiniz və gözəl günlərin birində...

– Sən nə demək istəyirsən?

¹ Deməli (*lat.*)

² Daş qələm

– Heç nə. Mən peyğəmbər deyiləm; mən ancaq fizikəm. Qüvvə bağlanır. Bundan artıq mən heç bir şey bilmirəm.

– Qulaq as, Arximed, sən bizimlə işləmək istəməzsənmi? Sən ağılna getirə bilmirsən ki, Romada sənin üçün nə kimi imkanlar yaranar! Sən dünyada ən güclü olan hərbi maşın qura bilərdin...

– Lütsi, mənə bağışla! Mən qoca adamam, öz işimlə məşğul olmaq istəyirəm. Görürsən ki, mən dairə çəkirəm.

– Arximed, məgər səni, bizimlə dünya üzərində ağalığ əldə etmək cəzb etmirmi? Sən nə üçün susursan?

Arximed fikri dağınıq halda soruşdu:

– Bağışla, sən nə dedin?

– ...Dedim ki, sən kimi bir adam dünya ağalığı əldə edə bilər.

Öz işinə qapılmış Arximed dedi:

– Hm, dünya ağalığı. Acığın tutmasın, amma mənim burada... dünya ağalığından daha vacib işim var. Başa düşürsənmi, keçici olmayan, daimi olan işlə məşğulam. Elə işlə məşğulam ki, o həqiqətən daima qalacaqdır.

– Bu nədir belə?

– Yavaş, mənim dairələrimi pozma! Bu, sektorun sahəsini hesablamaq üsuludur...

Bir qədər sonra xəbər verildi ki, alim Arximedə təsadüfi ölüm üz vermişdir.

QEYRİ-ADİ YANGINTÖRƏDƏN HAQQINDA HEKAYƏ

Malı fikirli–fikirli dedi:

– Bəzən elə ürəkli adamlar olur ki, onların cürətinə tamamilə heyrət edirsən. Mən bir maraqlı hadisə oxumuşam, olsun ki, bezi-
ləriniz bu hadisə haqqında bir şey bilmirsiniz, odur ki, qulaq asın. Bu əhvalat Ştiriya deyilən bir yerdə olmuşdur. Orada Anton adlı bir sərrac¹ yaşayırdı. Onun familiyası gərək ki, ya Quber, ya Foqq, ya da Mayer olsun. Xülasə, onun familiyası o qədər də gözəçarpan alman

¹ Yəhor, palan və b. qoşqu ləvazimatı tikən usta

familiyası deyil. Budur, bu sərrac, öz ad günlərinin birində ailəsi ilə bərabər bayramsayağı açılmış stol arxasında oturmuşdur. Birdən küçədən kim isə pəncərəni döyür:

– Pərvədigara, qonşu, evinizin damı yanır!

Sərrac tez küçəyə çıxır, sizin canınız üçün onun evinin damı tamamilə od içində yanır. Aydın ki, bu vaxt uşaqları çıxır, arvadı göz yaşlarını axıdaraq divar saatını evdən çıxarırdı. Mən çox yanğı görmüşəm və hər dəfə fikir vermişəm ki, yanğı zamanı adətən adamlar başını itirir, lazımlı şeyləri qoyub, lazımsız şeyləri, məsələn, ya saatı, ya qəhvə üçün olan əl dəyirmanını, ya da içərisində bülbül olan qəfəsi xilas etməyə çalışırlar. Yalnız bunlardan sonra yadlarına düşür ki, yanan evin içərisində qoca nənələri, paltarları və hər cür başqa qiymətli şeyləri qalmışdır.

Qonşular axışıb gəldilər, yanğıni söndürməyə başladılar, lakin onlar bir-birlərinə ancaq mane olurdular. Sonra yanğınsöndürənlər gəldilər. Özünüz yaxşı bilirsiniz ki, yanğınsöndürənlər yanğıni baş verən yere getməmişdən əvvəl gərək geyinələr. Odur ki, yanğıni söndürənlər gəlib çıxana qədər qonşu tikililər də yandı. Axşama qədər isə on beş ev tamamilə yanıb kül oldu.

Səhəri gün ora elə vəziyyətdə idi ki, necə deyim, bir sözlə, elə bil yanğıni olmuşdu, çünki həmin vəziyyəti təsəvvür etmək üçün bundan münasib ifadə tapa bilməzsən. Od gözəl şeydir, lakin yanğıni isə çox dəhşətli şeydir. Sevgi də eynən belədir. Dayanıb aciz–aciz yanğına tamaşa edirsən və elə fikirləşirsən ki, bu cür fəlakətdən sonra adam bir əsr özünü düzəldə bilməz.

Bir gənc jandarm yanğınin səbəbini öyrənmək üçün təhqiqat apardı.

Sərrac Anton ona dedi:

– Cənab, sizə söz verirəm ki, bu yanğıni od vurmaqla baş verməmişdir. Nə üçün yanğıni məhz elə mənim ad günümde, mən stol arxasında oturan zaman baş vermişdir? Başa düşə bilmirəm ki, kim məndən intiqam almaq xəyalına düşmüşdür. Mən heç kimə pislik etməmişəm, siyasətlə məşğul olmuram. Heç bilmirəm ki, kimin məndən acığı varmı.

Günorta idi, günəş hər tərəfi işıqlandırmışdı. Jandarm yanğıni olan yeri gəzərək fikirləşirdi: “İndi kim bilsin ki, yanğıni nədən baş verib”.

O birdən soruşdu:

– Bura bax, Anton, o yuxarıda, bax, o tirin üstündə parıldayan nədir?

Sərrac cavab verdi:

– Orada dam pəncərəsi var idi. Yəqin o parıldayan pəncərə mıxıdır.

– Yox, mıx deyil, – deyə jandarm etiraz etdi. – Bu güzgüyə çox oxşayır.

Vaxmistr nərdivanı evin divarına söykəyərək tirə qədər dırmaşdı dedi:

– Anton, məlumunuz olsun ki, bu nə mıxdır, nə də güzgü, dairəvi bir şüşədir. Həmin şüşə tirə bərkidilmişdir. Bu şüşə orada sizin nəyinizə lazımmış?

Sərrac dedi:

– Allah bilir. Yəqin ki, uşaqların işidir.

Jandarm şüşəni əlinə götürüb baxmaq istəyərkən birdən qışqırdı:

– Andıra qalmış, yandırır ki! Bu nədir belə?! – O, burnunun ucunu sildi. – Ay səni zəhrimara qalasan! – deyərək yenidən qışqırdı. – İndi də əlimi yandırdı. Anton, tez ol, bir parça kağız ver bura.

Sərrac blokotdan bir vərəq cırıb ona tərəf uzatdı. Jandarm kağızı şüşənin qabağına tutdu.

– Anton, görürsənmi? – deyə o, bir dəqiqədən sonra dilləndi. – Məncə məsələ aydındır.

O, nərdivandan düşüb, vərəqəni sərracın gözünün qabağında tutdu. Kağız vərəqində girdə deşik açılmışdı. Deşiyin qıraqları hələ də közərirdi.

Jandarm sözüne davam edib dedi:

– Anton, məlumunuz olsun ki, bu şüşə ya ikiüzlü qabarıq linza, ya da lupadır. İndi mən bu lupanı buraya, lap küləşin yanındakı tirə bərkidən adamı tapmağa çalışacağam. Anton, sizə söz verirəm ki, bunu eləyən adam buradan qolları bağlı gedəcək.

– Həzreti İsa, özün kömək et! – deyə sərrac qışqırdı. – Bizim evimizdə heç vaxt lupa olmayıb. – Lakin birdən nə isə yadına düşdü: – Ey, ey, dayanın. Mən Sepp adlı bir uşağa dərs deyirdim. O, çox fərasətsiz uşaq olduğu üçün həmişə bu cür şeylərlə əylənərdi. Mən onu qovdum, o, həmişə axmaq-axmaq təcrübələr etmək xəyalına düşərdi. Yeni bunu o lənətə gəlmiş uşaq etmişdir?! Yox, cənab, bu

ola bilməz. Axı mən onu hələ fevralın əvvəlində qovmuşam. Allah bilir, indi o haradadır, o vaxtdan bəri onun burada heç izi-tozu da görünməyib.

Jandarm dedi:

– Mən öyrənib bilərəm, bu lupa onundur, ya yox. Şəhərə teleqram verin, buraya iki nəfər də jandarm göndərsinlər. Bu lupaya isə heç kim əlini vurmasın! İlk dəfə işi bu uşağı tapmaqdan başlamaq lazımdır.

Əlbəttə, uşağı tapdılar. O, başqa şəhərdə zənbil qayıranın yanında şeyird işləyirdi. Jandarm nəfəri emalatxanaya giren vaxt uşaq yarpaq kimi əsməyə başladı.

Jandarm onun üstünə qışqırdı:

– Sepp, de görüm, iyunun on üçündə harada olmusan?

Uşaq qorxa-qorxa dedi:

– Burada, burada olmuşam. Fevralın on beşindən buradayam, heç yerə getməmişəm, şahidlərim də var.

Ev yiyəsi jandarmı inandırmağa çalışdı.

– O, yalan demir. Mən təsdiq edə bilərəm, çünki o mənim yanımda yaşayır və bizim balacaya dayəlik edir.

Jandarm dedi:

– Demək belə! Bu işləri gören o deyil!

Zənbil toxuyan birdən maraqlanaraq soruşdu:

– Nə olub ki?

Jandarm dedi:

– Məsələ belədir, bu uşaqdan şübhələnirlər ki, o, haradasa, dünyanın o başında bir sərracın evini yandırır. Bu yangından isə kəndin yarısı yanıb.

Zənbil toxuyan təəccüblə soruşdu:

– İyunun on üçündə? Qulaq as, çox qərībədir: ayın on üçündə Sepp məndən soruşdu ki, bu gün ayın neçəsidir? Ayın on üçü müqəddəs Anton günüdür? Bu gün nə isə bir şey olmalıdır...

Uşaq birdən yerindən sıçrayaraq baş götürüb qaçmaq istədi, lakin jandarm onun boynunun ardından yapışdı saxladı. Qazamata aparılarkən Sepp yolda hər şeyi boynuna aldı: onun sərracdan acığı varmış, çünki sərrac onu təcrübə aparmağa qoymurmuş və bundan ötrü onu bərk döyürmüş. Buna görə o, sərracdan intiqam almaq qərarına gəlir.

Sepp iyunun on üçündə, sərracın ad günündə, günorta günəş harada dayanacağını hesablayıb evin damına lupanı elə bucaq üzrə bərkidi ki, lupa buradan küleşi yandıra bilsin. Bütün bunları o, fevral ayında düzəldib və sərracın yanından çıxıb gedib.

– Bilirsiniz nə var? Bu lupaya baxmaq üçün Vyanadan astronomiya alimi gəlib. Həmin alim lupanın məhz iyunun on üçündə günəşin zenit vəziyyəti ilə necə düzgün tarazlandığına baxıb təəccüb edərək başını bulamışdır. O demişdir: “Çox gözəl ölçülüb-biçilmişdir. Nəzərə almaq lazımdır ki, bucaq ölçmək üçün bu on beş yaşlı uşağın heç bir cihazı olmamışdır”.

Seppin başına sonra nə iş gəldiyini bilmirəm. Lakin mən əminəm ki, bu xuliqandan görkəmli astronom və ya fizik çıxardı. Bu şeytan balası, ikinci Nyuton ola bilərdi! Dünyada heç bir şeydən ötəri nə qədər ixtiraçılıq qabiliyyəti və gözəl qabiliyyətlər məhv olub gedir! Bilirsinizmi, adamların qum içərisindən almaz və dənizdən inci axtarıb tapması üçün səbir-hövsələləri çatır, amma hədə yerə məhv olub getməmək üçün qabiliyyət və istedadları axtarıb tapmaq heç kimin ağına belə gəlmir. Çox təəssüf!

MƏZHƏKƏLİ PARÇALAR

Adamlar

Lap əldən düşmüşəm! Hər dəfə uşaqları qovmalı oluram ki, itimi cıratmasınlar.

Mən isə itləri qovmalı oluram ki, pişiyimin üstünə atılmasınlar.

Mən isə bağda pişikləri güllə ilə vurmaq lazımdır ki, quşları ovlayıb yeməsinlər.

Mən isə quşları güllə ilə vurmaq lazımdır ki, giləslərini dimdikləyib yeməsinlər.

Xoruz

Hələ işıqlaşmır. Çünki banlamamışam.

Ağac

Çox uzağı və hər tərəfi görmək üçün xeyli boy atmaq lazımdır.

Sərçə

Bülbül nə böyük quşdur! Biz sərçələr daha çoxuq.

Kötük

Görəsən nə üçün “Hörmətli kötük” demirlər?

Tülkü

Bütün canlılar üç yerə bölünür: düşmənlər, rəqiblər və ov.

Çalağan

Qəddarlıq nə deməkdir? Cənablar, həyat uğrunda mübarizə həmişə qanunidir.

Əməyin bölüşdürülməsi

Mən sizin necə işlədiyinizə baxacağam, siz isə mənim necə yediyimə baxacaqsınız.

Bir gün yaşayan

Yüz yaşlı tısbağa! Bu qədər də geridə qalmaq olar? Bu ki dəhşətdir!

Sərçə

Torağay həqiqəti deyə bilərmə? Heç bir vaxt, həqiqət birdir, o da sərçənin dilindən çıxır.

Balıq

Heç bir canlı havada yaşaya bilməz.

Eşşək

Ay-hay! Bu cür ciddi vaxtdır, amma giləs qətiyyənlə utanmadan çiçək açır.

Payız yarpağı

Zamanın tələbi? Bilirik: külək hara əsirsə, oraya uçmaq lazımdır.

Tənqidçi

Dünyanın necə olduğunu bilmək nəyimə lazımdır. Onun necə olmalı olduğunu bilməyim kifayətdir.

Tənqidçi qurbağa

Məncə, ilana bu qədər uzun olmaq lazım deyildi.

Milçək pəncərə şüşəsində

İndi mən kainatın axırının harada olduğunu bilirəm.

Güzgü

İnsan – yalnız mənim əksimdir.

Hörümçək öz torunda

Gözləmək də asan iş deyil.

Çömçəquyruqlar və daşqın

Ura! Biz çömçəquyruqlar bütün aləmi basmışıq.

Şəhərdə bitən ağac

Mən irəlidəyəm. Mən hamıdan əvvəl saralıb yarpağımı tökmüşəm.

Qoyun

Qoy kəssinlər, daha niyə sürüyüb aparırlar!

Prinsipial fikirayrılığı

Şofer: Bu piyada adam qoyun kimi gedir.
Piyada: Bu şofer dəli kimi sürür.

Dovşansaxlayan

Bilmirəm, adamlar quşbazlıqda nə görüblər.

Bədbin

Sizcə, bahar gələcək? Əzizim, siz nikbinsiniz.

Kapitalizm

Mən bunu özüm üçün deyil, puldan ötrü edirəm.

Vəsiyyət

Özün bacarmadığım işi başqasına tapşır.

Militarist

Müharibə tamamilə daxili işdir. Müharibədən məqsəd odur ki, xalq öz gücünü bilsin.

Zalım və filosof

Mən bildiyimi edəcəyəm, siz isə hərəkətlərimi doğrultmağa əsas axtaracaqsınız.

Donuz və mirvari

Brr! Mənim yeməyimə nə töküblər? Bu, lap yaramazlıqdır!

Alaqotu

Sizcə bu, böyük ağacdır? Diqqətlə baxın: budağı qurumuşdur.

Divarda yarıq

Nə olmaq istəyordim? Misli görünməmiş böyük bir yarıq.

İmzasız məktub yazan

Hər adamın özünün ləyaqət hissi vardır. Öz adımla yazmış olsaydım, heç vaxt belə yazmazdım.

Beynəlxalq saziş

Biz dovşanlar toyuqlar ilə müqavilə bağlamışıq ki, bir-birimizi yeməyəcəyik. Qoy görək çalağan buna nə deyəcəkdir.

Siklon

Əlli şəhər yerlə yeksan edilmişdir. Nə böyük müvəffəqiyyət!

Keçi

Canavarlarla dil tapıb danışsaydıq, dünyada nə əmin-amanlıq olardı.

Canavar

Bu qoyunun pis niyyəti var idi. O, məndən gizlənmək istəyirdi.

Qoyun sürüsü

Əgər biz müqavimət göstərməsək, bu canavar tez yeyib doyar.

Siçan

Aha, pişik sərçə tutdu! İndi biz siçanların qorxusu yoxdur.

Rədd olsun müharibə

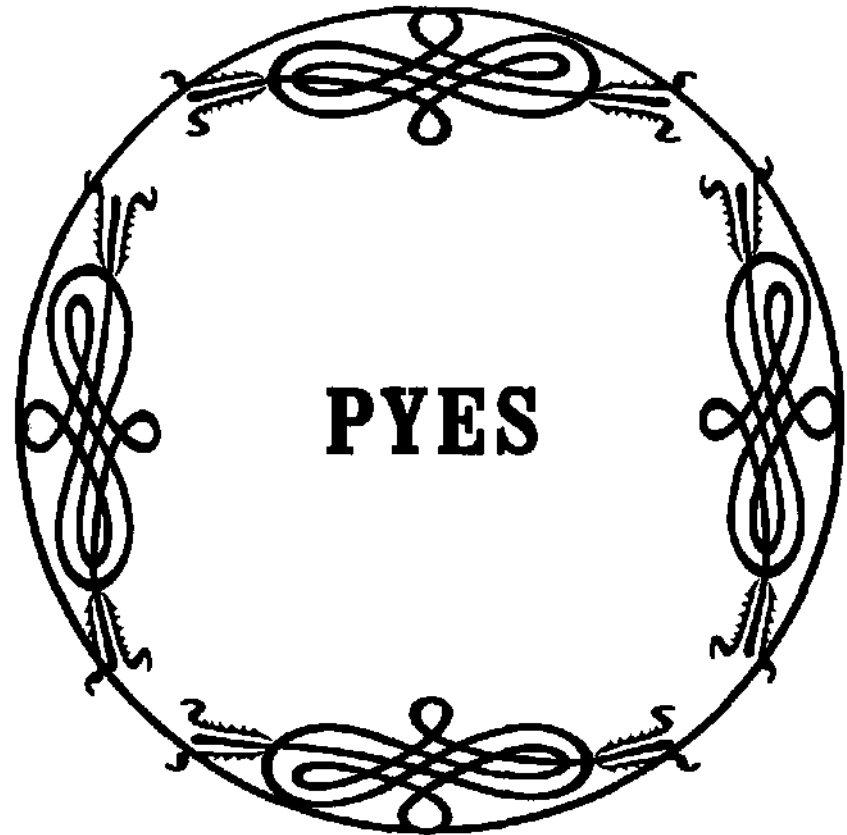
Bu da müharibə istəmədiyimizə sübut: biz müharibə elan etmədən döyüşə başlayırıq.

Canavar və keçi

Gəl iqtisadi əsas üzərində razılaşaq: mən sənin otunu yeməyəcəyəm, sən isə bunun əvəzində məni könüllü şüurda öz əlinlə təmin edəcəksən.

Xəbər

Düşmən, onun şəhərinə dinc yolla bomba salan təyyarələrimizə xaincəsinə top atırdı.

ANA

Üç pərdəli pyes

İŞTİRAK EDƏNLƏR

Ata
Ana
Andrey
Yuri
Kornel
Pyotr
Toni
Radio ilə verilən kişi səsi
Radio ilə verilən qadın səsi

BİRİNCİ PƏRDƏ

Atanın kabinetı. Pəncərələr taybatay açıqdır. Orta divarda – zabit paltarları geyinmiş atanın iri şəkli; sağ və sol tərəflərində – döyüş və təlim qılıncı, tapançalar, tüfənglər, uzunsaplı çubuqlar (qalyanlar), koloniya ölkələrindən gətirilmiş hər cür “nadir” şeylər – nizələr, qalxanlar, kamanlar və oxlar, öyrəncələr, maral buynuzları, dağ keçisi kəlləsi və sair ovçuluq qənimətləri. Yan divarların qabağında kitab rəfləri, naxışlı mücrülər, üzərində par-par parıldayan, silinmiş ovçu və döyüş tüfəngləri olan taxtalar vardır, bunların yanında Şorq parçaları, heyvan dəriləri və coğrafiya xəritələri asılmışdır. Ev hər cür “kişi zirzibili” ilə doludur. Otaqda avadanlıq adına bu şeylər vardır: iri, ağır yazı stolu (stolun üstündə lüğətlər, qlobus, tütün qutuları, çubuqlar, stəkanlar və sairə); Türkiyə divanı, bir az işlənmiş kreslolar və yumşaq kürsülər, üzərində şahmat taxtası olan mavritan stolu və üstünə kiçik pətfon qoyulmuş stol; şkaflarda – zabit furaj-kaları, dəbilqələr, dəmir papaqlar vardır. Bunlardan başqa hər tərəfdə bir “ekzotika” nümunəsi, hobbəş maskası və ya daha başqa bir şey gözə çarpır. Bütün bunlar otuz il bundan əvvəl koloniyalarda və ya başqa uzaq bir ölkədən yadigarlıq olaraq evə gətirilmişdir. Bu şeylərin hamısı dəbdən düşmüş və çox köhnə görünür, kabinet isə ümumiyyətlə, içərisində adamlar yaşayan bir mənzildən daha çox, ailə muzeyinə bənzəyir.

Divanın üzərində Toni oyləşmişdir, onun qıçları da divanın üstündədir, dizlərini yuxarı qaldırmış və üstünə qalın bir kitab qoymuşdur. Bu kitabın üstündə bir vərəq kağız vardır. Toni kağızın üzərində nə isə yazır, hərdoğru yazdığını pıçılı ilə oxuyur və ahəngə uyğun olaraq əllərini oynadır; bəzən narazı halda başını bulayır, neyi isə pozub düzəldir və yavaş-yavaş dəlısını yazmaqda davam edir.

Pyotr. Toni, sən buradasan! Söylə görək, işlər necədir? (*Yazı stoluna yaxınlaşır, fit çalmaqda davam edərək qlobusu hərəyləyir.*)

Toni. Nə dedin?

Pyotr. Şeir yazırsan?

Toni. Heç də yox! (*Yazılı kağız vərəqəsini tələsik kitabın arasında gizlədir.*) Tutaq ki, yazıram, sənə nə dəxli var?

Pyotr. Heç bir dəxli yoxdur. (*Əllərini cibinə soxub, fit çala-çala Toniyə yaxınlaşır, dayanıb ona baxır.*) Göstər görüm nə yazmısan?

Toni (*özünü kitab oxuyan kimi göstərir*). Yox, göstərmək olmaz! Boş şeydir...

Pyotr. Him! (*Zarafatla Toninin saçlarından durtur.*) Yaxşı, yaxşı, qoy dursun, istəmədim, sən də lap... (*Yavaş-yavaş yazı stoluna yaxınlaşır, tütün qutularından birini açıb çubuğunu doldurur.*) Özünə yaxşı bir məşğuliyyət tapa bilmədinmi? (*Stolun orta gözünü durtur.*)

Toni. Bəs sən nə ilə məşğulsan?

Pyotr. Mən? Heç nə ilə. (*Siyirmədən köhnə, yırtıq bir kitab çıxarıb vərəqləyir.*) Daha doğrusu, qızgın bir bekarçılıqla. Hələ mənim iş vaxtım çatmamışdır, Toni! (*Şahmat stoluna yaxınlaşıb stolun başında əyləşir.*) Gəl indi bu məsələni həll edək; atamız həllinə başlamışsa da, yarımçıq buraxmışdır, vaxtı çatmayıb... Gəl bir biz də özümüzü sınayaq... (*Bir neçə ağ və qara fiqur düzür, yavaşdan fit çala-çala kitaba baxıb şahmat taxtası üzərindəki fiqurları yoxlayır.*)

Toni (*tərəddüdlə*). Pyotr, sən heç bir şey bilmirsən ki...

Pyotr (*dalğın*). Nə dedin?

Toni. Bizim Yuri barəsində.

Pyotr. Nə olub ki?..

Toni. O bu gün... bir rekord qazanmaq fikrində deyildi ki?

Pyotr. Sən nə üçün belə güman edirsən?

Toni. Bilirsənmi, o dünən axşam birdən dedi: "Toni, sabah əlini yelləyərək mənim üçün xoşbəxtlik istə. Sabah mən bir iş görmək fikrindəyəm". Dedi ki, saat üçdə...

Pyotr. Saat üçdə? (*Saata baxır.*) Demək, lap az qalmışdır! O, bizə bu barədə heç bir söz deməyib. (*Fit çala-çala fiqurları taxtanın üstünə düzməkdə davam edir.*) Görünür ki, anamızı bu işdən xəbərdar etmək istəməyib. Həmişə Yuri uçanda o çox narahat olur... Sən bu məsələni onun yanında danışma, eşitdinmi? (*Kitaba baxır,*

sonra gözlərini şahmat taxtasına dikərək fikrə dalır.) Him... d5... d5. Atam burada birinci növbədə d5-ə oynamaq lazım gəldiyini qeyd etmişdir, ancaq mənə burada nə işə bir dolaşılıq var... Bilirsənmi, Toni, mən hərdən bir atamızın koloniyalarda nə qədər darıxdığını təəvvür edə bilmərəm, o elə buna görə də orada şahmat məsələlərinin həlli ilə məşğul olmuşdur.

Toni. Bəs sən necə? Sən də darıxırsanmı?

Pyotr. Son dərəcə. Heç bir əsr, bizim indi keçirdiyimiz qarışıqlığı keçirməmişdir. (*Toniyə tərəf dönür.*) Toni oyunbazlıq etdin, bədir, şerini göstər görüm!

Toni. Əl çəkməyəcəksən! Şeir deməsən olmaz! Hələ heç yazıb qurtarmamışam!

Pyotr (*ona yaxınlaşır*). Yaxşı, yaxşı, ver bura görüm.

Toni (*vərəqi ona verir*). Bilirsənmi, heç də yaxşı çıxmayıb! Oxusan mənə güləcəksən!

Pyotr. Mən ancaq imla səhvlərinin olub-olmamasına baxacağam. (*Yavaş-yavaş və diqqətlə şeri oxuyur.*)

Kornel əlinde tüfəng daxil olur.

Kornel. Siz burada imişsiniz ki? (*Çaxmağı saqqıldadır.*) Bu andırı başdan-dibə söküb-tökmək lazım gəldi, ancaq indi lap ayna kimi par-par parıldayır, baxanda adama ləzzət verir! (*Tüfəngi taxtanın üstünə qoyur.*) Pyotr, bu tüfəngi bir atıb yoxlamaq pis olmazdı... Uşaqlar, siz indi burada nə ilə məşğulsunuz? (*Taxtanın üstündən ikinci bir tüfəng götürüb çaxmağını yoxlayır.*)

Toni (*gözünü Pyotrdan çəkmədən*). Heç bir işlə.

Pyotr. Toni, burada bir misrada iki heca artıqdır.

Toni. Hansında? Göstər!

Pyotr. "Tanımadığım dilbər artıq gəlir" sözləri ilə başlanan şeirdəki misraların birində.

Kornel (*bərkədən lüləni püfləyir*). Demək, yaradıcılıq əzabları keçirirsən? Bizim Toni yenidən qafiyələr içərisində üzür, eləmi? (*Tüfəngi stolun üstünə qoyur, qutudan tüfəng yağı və kilke¹ çıxarır.*)

Pyotr. Yaxşı, bir də görək, o "tanımadığım dilbər" kimdir?

Toni (*yerindən qalxır və Pyotrun əlindən kağızı qapmağa çalışır*). Ver bura! Özüm də bilərəm ki, çox zəif çıxıb! Burax, yandıracağam!

¹ Kilke – daranmamış yun

Pyotr. Dayan görək! Mən ciddi soruşuram. Toni, sən gəl axmaq-
lığı burax! Halbuki şeirlər o qədər də pis deyil.

Toni. Yəni doğrudan?

Pyotr (*öz-özünə oxuyur*). Zarafatsız. Qulağa xoş gəlir. Sən buna
inan, mənim gənc Arionum!¹

Toni. Elə isə sən özün mənim tanınmaz dilberim kim olduğunu
bilməlisən...

Pyotr. Sən bu adla ölümümü tərənnüm edirsən? (*Şeri ona qay-
tarır.*)

Toni. Bilirsənsə, daha nə üçün soruşursan?

Pyotr. Mən sənin ölümü bu qədər bərk bir ehtirasla arzu etdi-
yinə inanmaq istəmirdim. Sən axı hələ biğ yerləri tərleməmiş bir
oğlansan!

Kornel (*tüfəngini yazı stolunun üstünə qoyub təmizləyir*). Elə
buna görə də Toni ölüm arzulayır. Onun dərdi çox böyükdür. "Ey
tanımadığım dilbər, mənə şəfa ver!" Ancaq mən bilmirəm ki, axı
ölümün harası gözəldir. Ancaq...

Pyotr. Ancaq arada müəyyən bir məqsəd olursa, candan keç-
mək çətin deyil. Elədirmi?

Kornel. Doğrudur! Qızıl su ilə yazılmış sözlərdir, Pyotrcan!
Məsələn, sizin ağac başına keçirilmiş cındırınızın yolunda candan
keçmək, eləmi? Barrikadalarda ölmək – başqa cür ola bilməz! Bizim
Pyotr bundan ucuz öz həyatını verməz. Bum! Taraq!

Toni (*az qalır ağlasın*). Bəsdir, əl çəkin. Yənə də döyüşəcəksiniz!

Pyotr (*şahmat stolunun yanında oturur*). Yaxşı döyüşmərik,
əzizim, sakit ol. Mənim ki, döyüşməyə həvəsim yoxdur. Mən köh-
nəlik qoxusu verən bu qəzəbli bədheybətə nə dediyinə diqqət yeti-
rəcəyəm. Nə etmək ki, o məndən yarımca saat əvvəl doğulmuşdur.
Lakin bu yarım saat nəsillərin bir-birindən ayrıldığı vaxta təsadüf
edilmişdir. Ancaq tarixin təkərini dayandırmaq olmaz! Artıq yarımca
saat sonra doğulmuş nəslin addımlarının səsi eşidilməkdədir... (*Şah-
mat taxtası üzərində bir oyun oynayır.*) Hə, d5... d5. Yox, atam düşü-
nən kimi oynasam, bir şey çıxmaz. (*Fiquru geriye itələyir.*)

Kornel. Toni, şeirlərini mənə də göstərərsənmi?

Toni. Mən əvvəlcə onların üstündə yaxşı-yaxşı işləməliyəm.

Kornel (*əllərini kirkə ilə silir*). Lazım deyil. Qoy olduğu kimi
qalsın. Üstündə nə qədər işləyib dəyişdirsən, bir o qədər xarab edəcəksən.

Toni (*kağızı ona uzadır*). Kornel, məni məsxərə etməzsən ki?

Pyotr (*şahmat üzərində əyilmiş halda*). Xatircəm ol, Kornel
zarafat etməkdən xoşlanmır, o sənənin bu şerində dağıdıcılıq meylinin
olub-olmamasını yoxlamaq istəyir, məsələn, birdən cığırından çıxıb
sərbəst nəzmlə yazmış olarsan.

Toni. Elə şey yoxdur. Adi şeir qaydası ilə yazılmışdır!

Pyotr. Toni, bəxtin gətirib. Yoxsa Kornel səni dövlət xaini və
bolşevik adlandıracaqdı. Keçmişdən qalma əsasları uçurmaq sənənin
işin deyil. Bu işi mənim öhdəmə burax... Yaxşı, bu fili oynasam necə
olar? (*Narazılığı bildirən bir hərəkətlə başını bulayır.*) Yox, o zaman
mən öz köksümü açmış olaram, ağlar da düz-döğru qəlbimə zərbə
endirirlər. Dayan!.. "Tanımadığım dilbər artıq gəlir"...

Toni. Mane olma, qoy Kornel şeri axıra qədər oxusun.

Pyotr. Bağışla, öz-özümə fikirləşdiyim halda sözlərin birdən
ağzımdan necə çıxdığını bilmədim. Nətiq talantı bir gör adamı gətirib
nə dərəcəyə çıxarır.

Kornel (*şeirləri qaytarır*). Dəhşətdir!

Toni. Yəni, bu qədər pisdür!

Kornel. Dözülməz bir haldır! Pyotr, bu oğlanın şair olacağı şüb-
həsizdir!.. Bu cür hörmətli bir zabıt ailəsindən şair... Sən necə bilir-
sən, mənə buna yaxşıca bir qulaqburması versək, pis olmazdı.

Toni (*sevindiyyindən quş kimi qanadlanaraq*). Ola bilməz, bircə
söylə görək, şeirlər doğrudanmı xoşuna gəldi?

Kornel (*Toninin saçlarını tumarlayır*). Hələ sən çox oxuyub,
öyrənməlisən. Ancaq ölümle oynama! Bu, sənənin işin deyil, sənənin hələ
ağzından süd iyi gəlir. Həyat haqqında da gözəl şeirlər yazmaq olar...

Toni. Sənə fikrincə mən şairliyi davam etdirməliyəmmi?

Kornel (*yenidən tüfəng təmizləməyə başlayır*). Nə deyim... İstə-
yirsən etdir... Bizimki belə gətirib... Ailəmədə hər kəs bir tərəfə dağı-
lıb, heç kəs o birisinin yolu ilə getmir... Mənə bütün bunlar məşum
bir taleyin işidir.

Pyotr. Sən bu gün bizim Yurinin rekord qazanmağa hazırlaş-
dığını bilirsənmi?

Kornel (*tüfəngdən əl çəkir*). Sənə kim dedi?

¹ Arion – e.ə. VII əsrdə yaşamış şair və musiqiçi

Pyotr. Toni, Yuri Tonidən xahiş edib ki, ona müvəffəqiyyətlər diləsin.

Toni. Vay-vay, mən tamamilə unutmuşam! (*Tələsik alini yelləyir.*)

Kornel (*pəncərədən boylanır*). Hava çox gözəldir. Baxtı getirsə...

Toni. Bu, nə rekorddur?

Pyotr. Yüksəklik.

Kornel. Özü də yüklə bərabər. (*Yenidən tüfəngin üstünə əyilir.*)

Toni. Bu, çox gözəl bir dilək olmalıdır... Uçub yüksəklərə qalmaq. Mavilikdən başqa heç bir şey olmayan göy qübbəsi altında uçmaq və həm də oxumaq: "Yüksəklərə, daha yüksəklərə!.."

Pyotr. Oğulcuğaz, sən oraya qalxsan, hər şeydən əvvəl əllərinin donduğunu hiss edərsən.

Kornel. Mərc edə bilərəm ki, Yurka bu gün olmasa da, sabah rekordu qazanacaqdır. Bizim Yurka atamıza oxşayır.

Toni. Hansı cəhətdən?

Pyotr (*şahmatdan başını qaldırmadan*). Qoçaqlıq və igidlikdə.

Kornel. Pyotr, intizam gözləməkdə.

Toni. Siz, heç olmazsa, atamı tanıyırdınız, mən isə... Bir söylə görüm, Andrey də atam kimi qoçaqdı mı?

Kornel. Qoçaqdı. Ona görə də orada məhv oldu.

Toni. Bəs sən?

Kornel. Mən də çalışıram. Əlimdən gələni edəcəyəm.

Toni. Bəs Pyotr?

Kornel. Pyotr var qüvvəsi ilə atamıza benzəməməyə çalışır.

Pyotr. Kim, mən? Yanılırsan, əzizim, mən var qüvvəmlə atamın yarımçıq qoyub getdiyi şahmat məsələsini həll etməyə çalışıram.

Kornel. Məgər məsələ birçə şahmat məsələsidir. Bəs qalan məsələlər... Atan sənin işlərini bilsəydi, yəqin gözləri kəlləsinə çıxardı. O süvari zabiti, mayor idi, onun oğlu isə, buyurun baxın, dünyanı alt-üst etmək istəyir. Ən ağır bir ailə dramı... Atamın tüfəngi nə üçün belə paslanmışdır?

Pyotr. Ona inanma, oğulcuğaz. Atamız həmişə irəlində gedənlərlə bir sırada olardı. Bu cəhətdən mən tamamilə ona benzəyirəm. (*Şahmat taxtası üstündə bir oyun oynayır.*) Demək belə, qara piyada f4-ə gedir. Ağlar özlerini müdafiə etməlidir.

Kornel. Ağlar özlerini müdafiə etmədirlər? Cəsarətin varsa, irəli gəl! (*Stola yaxınlaşır.*)

Pyotr. Qaralar hücumu keçirlər. Ağlar geriye çəkilir.

Kornel (*taxtanın üstünə əyilərək*). Yox! Dayan, bu yaramaz. Atamız bu atla d5-ə keçmək istəyirdi.

Pyotr. Ola bilər. Ancaq indi başqa zəmanədir. Atam süvari idi, mənimse üreyim piyadaların tərəfindədir. Piyadalar həmişə qabaqda gedirlər. Piyada ölə bilər, ancaq geriye qayıda bilməz.

Kornel. Atla d5-ə gedilsə, necə olar?..

Pyotr. Məsələni dolaşdırma!

Kornel. Bu, atamın məsələsidir. Birçə bax, at d5-də dayansa, ağlar üçüncü oyunda mat olurlar.

Pyotr. Əzizim, mən bununla razılaşa bilmərəm. Mən ağları tamamilə dağıtmaq istəyirəm. Qara piyada barrikadaya qalxaraq ağ atı qovur.

Kornel. Ah, lənətə gəlmiş, doğrudan da belədir. Görünür məsələnin harasında isə səhv var, məsələnin belə bir yerə gəlib çıxacağı nəzərə alınmamışdır.

Pyotr. Bax, görürsənmi? Bəli, zati-aliləri, bu məsələ iki yolla həll oluna bilər.

Kornel. Birinci yol atamızın yoludur.

Pyotr. İkinci yol isə revolyusiya yoludur. Məzlum piyadalar irəli! Düşmənin qalası, ağların bürcləri təhlükə altındadır! Döyüşə hazır olun!

Kornel. Pyotr, qulaq as, bu piyadanı geriye çək. Sən bütün oyunu korlarsan.

Pyotr. Hansı oyunu?

Kornel. Atanın oyununu. Atam yəqin d5-ə gedərdi.

Pyotr. Atam bir hərbi adam idi. Burada olsaydı deyərdi: "Aferin, qaralar təslim olurlar". Özü də ağlarla döyüşə girişərdi...

Kornel. Sənə deyirəm ki, bu piyadanı geri çək.

Pyotr. Axı nə üçün?

Kornel. Mən belə vəziyyətdə atamızın necə oynayacağını görmək istəyirəm.

Pyotr. Yox, qardaş, burada artıq başqa oyun gedir. İndi atamız oynamır, biz oynayırıq. Ağ at, nahaq yerə sıçrama! Heç bir şey qara döyüşçünü yoldan qaytara bilməyəcəkdir. Dörd oyundan sonra, o, qüdrətli bir topa çevriləcəkdir. Biz ona başqa ad vermişik.

Kornel. Necə?

Pyotr (*birdən çox ciddi vəziyyət alır*). Yeni hökumət, mənim əzizim. Qaraların hökuməti. Belə bir hökumət mütləq qurulacaqdır.

Kornel. Birce onu görə bilməyəcəksiniz. Bizim hələ bir oyunumuz qalıb.

Pyotr. Hansı?

Kornel. Bax, bu! (*Fiqurları əli ilə vurub taxtanın üstündən yerə tökür.*)

Pyotr. Aha! Buna zorakılıq yolu deyirlər. Nə etmək, biz də ayrı cür hərəkət edirik.

Toni (*bayaqdan bəri divan üzərində uzanaraq oxuduğu halda, birdən başını qaldırır və çaşqın bir səslə qışqırır*). Bu andıra qalmış siyasətdən əl çəkəcəksiniz, ya yox? Mənim belə söhbətlərdən zəhləm gedir.

Kornel. Biz ancaq oyun barəsində söhbət edirik, sən sakit ol, incəcəğaz! Bir az qılınc oynatmaq istəyirik, düzdürmü, Pyotr?

Toni. Yox, siz heç də oyundan danışmırsınız. Mən nə barədə danışdığınızı bilirəm.

Pyotr. Doğrudur, Toni. Bu, çox ciddi işdir. Bu, köhnə dünya ilə yeni dünyanın çarpışmasıdır. Ancaq qorxma, bu saat Korneli sancaq başına keçirilən qara qurd kimi, süngümün ucuna taxacağam. Rədd olsun zalımlar! (*Ekzotik dəbilqələrin birini başına qoyur.*) Qoy lənətə gəlmiş köhnə dünya məhv olsun! Bu-bu-bu! Kornel!

Kornel (*süvarilərə məxsus dəmir papaqlardan birini başına qoyur*). Gəlirəm. (*Divardan iki təlim qılınıc endirir.*) Hörmətli düşmən cənabları, iltifat buyurub, seçin!

Pyotr (*qılıncların birini əyib yoxlayır*). Bu yarayar. Lakin indi eyni qüvvədə olan silahla döyüşürlər. Bu, çox köhnəlmiş bir qaydadır. (*Hər ikisi qarşı-qarşıya durur.*) Toni, komanda ver!

Toni (*başını kitabın üstünə qoyur, qulaqlarını barmaqları ilə tutur*). İstəmirəm!

Kornel. Bir, iki, üç. (*Pyotr və Kornel gülə-gülə qılıncla döyüşürlər.*)

Pyotr. La-la!

Kornel. A-la!

Pyotr. Rədd olsun zalımlar! Rədd olsun xainlər!!! La-la!

Kornel. La-la!

Pyotr. Deydi! Bu, biri.

Kornel. Çiyinə. Yüngül yaradır. Döyüş davam edir, qalibiyyət bir tərəfdən o biri tərəfə keçir.

Pyotr. Hökumət isə bizim əlimizə keçir.

Kornel. Bunu hələ çox gözləyəcəksən. Deydi! Zərbə!

Pyotr. Yüngülce bir cırmaqlanma! La-la! Qara piyada, irəli!

Kornel. Xo-xo, qala kimi möhkəm dayanmışıq. La-la!

Pyotr. Bu, son və qəti döyüş olacaq. Deydi!

Kornel. Heç yanımdan da ötmədi! Al, gəldi. (*Dayanır.*) Çox ağrıtmadı ki? Pyotr, hə?

Pyotr. Boş şeydir! Özünü müdafiə et! (*Onlar döyüşə-döyüşə stolu və kürsüləri yıxırlar.*) La-la!

Kornel. A-la!

Pyotr. Dayan, Kornel, şahdamara deydi! Sən artıq ölmüsən.

Kornel. Yaralıyam. Ancaq çarpışmaqda davam edirəm. Son nəfəsimə qədər. A-la!

Toni (*qışqırır*). Bəsdir, əl çəkin!

Pyotr. Bu saat, Toni, bu saat bitəcək. Piyada hücumu keçir. Köhnə dünya dağılır!

Kornel. Dayan! Zərbə lap köksündən deydi, Pyotr! (*Qılınıc aşağı salır.*)

Pyotr (*qılıncla salama durur*). Təşəkkür edirəm. Mən ölmüşəm.

Kornel (*salama durur*). Çox təəssüf.

Pyotr. Düzdür, mən ölmüşəm, lakin minlərcə qara piyada mənim yerimi tutacaq. Urta, yoldaşlar!..

Ana daxil olub astanada dayanır.

Ana. Uşaqlar, uşaqlar, siz yenə burada nə hoqqa çıxarıbsınız?

Pyotr. Heç nə etməmişik, ana. (*Tələsik qılınıc divara asır.*) Kornel, indi bu dəqiqə məni öldürdü. Zərbəsi lap ürəyimdən deydi. (*Dəbilqəni yerinə qoyur.*)

Kornel (*qılınıc asır*). Ancaq Pyotr da mənim boğazımı yaraladı. Çox ağır yaradır. (*Dəmir papağı yerinə qoyur.*)

Ana. Bu əkilər heç vaxt davasız ötürməz. Heyvərələr, birce baxın, otağı necə töküb dağıdıbsınız! Həm də, gerek mütləq atanızın kabinetinə soxulasınız...

Pyotr. Biz indi, ana, hamısını səliqəyə salırıq. Sən narahat olma. Kornel, başla görək. (*Hər ikisi tələsik otağı "səliqəyə salmağa" başlayırlar, yıxılmış stolu, kürsüləri qaldırırlar və sairə.*)

Ana. Əl-ayağa dolaşmasanız daha yaxşı olar. Mən sizin səliqənizi yaxşı bilirəm. Siz kişilər səliqə etmək istədikdə bir az da vurub dağıdırırsınız.

Kornel (*diz çökərək xalçanı düzəldir*). Ana, indi bu dəqiqə hamısı hazır olacaq! Burax, burax!

Pyotr (*diz çökmüş halda onu itələyir*). Yox, sən burax.

Ana. Yaxşı, kiriyin! Bilirəm, siz axırda bir gün bunların hamısını vurub qıracaqsınız! Boyunuzdan utanın, görün nə böyüklükdəsiniz! Toni sizdən nə tərbiyə alacaq?

Pyotr (*qalxır*). Toni, buraya gəl, sənə də öyrədim. (*Qılını göstərir.*)

Toni. İstəmirəm.

Ana. Tonidən əl çəkin. Bir də sizin iz-tozunuzu burada görməyim. Toni, onlar nə üstündə dalaşdılar?

Toni. Pyotr d5-ə getmək istəmədi.

Kornel (*döşəmədən şahmat fiqurlarını yığır*). Bilirsənmi, d5 atamızın oyunudur. Mən ailə ənənəsini müdafiəyə qalxdım.

Pyotr. Düz demir, ana. Məsələni hər iki cür anlamaq olardı.

Kornel (*fiqurları şahmat taxtası üzərinə düzür*). Elə isə nə üçün atamız oynadığı kimi oynamayaq?

Pyotr. Bəs nə üçün başqa cür oynamayaq? Atam bizim zamanəmizə qalsa idi, bəlkə o da mənim kimi oynardı.

Ana. Sakit olun! Mübahisə etdiniz, bəsdir! Birdaş bayıra! Sizin vurub dağıtdıklarınızı yığırdırmalıyam. Siz kişilər, bir quldur dəstəsi kimi canımı boğazıma yığmışsınız!

Kornel. Biz sizə kömək edərək, ana!

Ana. Amma sizdən nə köməkçi çıxar. Siz heç bilirsinizmi səliqə nədir?

Kornel. Şeyləri əvvəl olduqları yerə qoymaq.

Pyotr. Şeyləri lazımi yerlərinə qoymaq.

Ana. Yox! Şeyləri daha yaxşı görüdükləri və rahat yerləşə bildikləri yerə qoymaq. Ancaq siz kişilər bunu qanmazsınız. Bircə tez olun, hər ikiniz çıxın bayıra!

Kornel. Gedək bağa, sildiyim tufəngdən nişan ataq.

Pyotr. Yaxşı, yüz addımda – butulkaya.

Ana. Qırıb-dağıtmaqdan başqa bir fikriniz olmasın, ha!

Kornel. Toni, sən getmərsən? (*Pardanin əvvəlində gətirib qoyduğu tufəngi taxtanın üstündən götürür.*)

Ana. Xeyr, sizin nişan atmağınızdan Toninin xoşu gəlmir. Elə-dirmi, Toni?

Pyotr. Mən bilirəm. Toni qorxur.

Ana. O, heç də qorxmur. Siz onu anlamırsınız. O sizə oxşayıb, vəssalam.

Kornel. Ana, bizim heç birimiz o birinə oxşamır.

Ana. Siz təsəvvür etdiyiniz qədər də deyil. Hə, bəsdir, heyvərələr, bayıra!

Kornel (*anasının alnundan öpür*). Bizə açıqlanmırsan ki?

Pyotr (*anasının yanağından öpür*). Anam açıqlanmır! Yazıq adət etmişdir...

Ana. Siz Yurinin yerini bilmirsiniz?

Kornel. Yuri? Doğrudan da, o görsən hardadır? Toni, sən bilmərsən ki?

Toni. Deyəsən, görüşə gedib.

Ana. Kim ilə?

Pyotr. Heç deyərmi? Bəlkə də tanımadığı bir dilbər ilə...

İki böyük qardaş bir-birlərini itələyə-itələyə qapıdan qabaqca çıxmağa çalışırlar.

Ana. Toni, sən burada nə edirdin?

Toni. Heç nə... Elə-belə gəlmişdim... Kitab oxuyurdum...

Ana. Atanın kitablarındanmı?

Toni. Bəli, bir səyyahın xatirələri.

Ana. Yəne də bu uzaq ölkələr... Bu cür kitablar nəyinə lazımdır, Toni! Sən heç vaxt səyyah olmayacaqsan, deyilmi? (*Otaqda gəzinir, tələsmədən şeyləri səliqəyə salır.*)

Toni. Yəqin olmayacağam. Ancaq mən oxuduğum bütün şeylər gözümün qarşısında təsəvvür edə bilirəm.

Ana. Məsələn, nəyi?

Toni. Hər şeyi... düzlər, yüksək otlar, birdən qaçısan dağ keçisi sürüsü... Ana, bilirsənmi, mən anlama bilmirəm ki, insanlar bu heyvanlara necə qıyıb güllə atırlar?

Ana. Atan da güllə atardı... Ancaq sən yəqin ki, başqa cür adam olacaqsan. (*Onu qucaqlayır.*) Mənim bircə arzum var: səni həmişə indi olduğu kimi görmək. Toni, axı heç olmazsa bir nəfər evdə qalmalıdır, ya yox? Yoxsa, dünyada heç kəsin öz evi olmazdı... (*Onu öpür.*) Hələlik get, mən burada bir az yır-yığış etməliyəm...

Toni gedir.

A n a (*sakitcə otağı yığışdırmaqda davam edir*). Toni başqa cür olacaqdır. Toni başqa cür olmalıdır. (*Atanın şəklinin qarşısında dayanıb ona baxır. Sonra çiyinlərini qısıb pəncərələrin yanına gələrək qalın pərdələri salır. Otaq alaqranlıq olur. Ana atanın şəklinin yanına qayıdıb onun qabağındakı stolun üstünə qoyulmuş lampanı yandırır.*) Nə üçün sən onları həmişə bu otağa çəkirsən? Sən, Rixard, bilirsen ki, bu iş mənim xoşuma gəlmir. Hətta sən öləndən sonra doğulmuş Toni belə, bir dəqiqə boş vaxt tapan kimi buraya soxulur. Sən nə üçün belə edirsən? Mən də uşaqlarımın sahibi olmaq istəyirəm. Mən onların həmişə sənın dalınca gəlmələrini istəmirəm.

A t a (*yavaş-yavaş qaranlıq bucaqdan çıxır; o, şəkildə görüldüyü formada geyinmişdir*). Mənim əzizim, mən heç vaxt onları buraya dartıb gətirmirəm. Onlar özləri gəlirlər. Onlar uşaqlıqdan bəri bu zirzibildən başqa oyuncaq tapmamışlar... Buna görə də sən nahaq yere təəccüb etmə.

A n a (*atanın gəlməsindən azca da olsa təəccüb etməyərək ona tərəf dönür*). Hə də, sən elə həmişə bu cür deyirsən. İndi isə artıq onlar böyümüşlər, sənın oyuncaqlarınla oynamaq vaxtları keçmişdir, ancaq yenə də buradan əl çəkmirlər!

A t a. Nə etmək olar! Onları buraya öz uşaqlıq xatirələri çəkib gətirir. Sən isə bu zirzibili çoxdan bayıra ata bilərdin. Bunlar kimin nəyinə gərəkdir?

A n a. Elə onu de! Atmaq! Axı onlar sənın yadigarındır! Yox, yox, Rixard, bu şeylər hamısı mənə çatır və mən bunları burada özüm üçün saxlayıram. Bu şeylər mənim gözümdə səni canlandırır. (*Kresloya oturur.*) Bilirsənmi, uşaqlar hər dəfə buraya gəlib gedəndən sonra otağın havasında nə isə bir şey qalır, elə bil sən özün burada olmusan. Sən özün.

A t a (*stulun üzərində tərsinə, at minən kimi oturur*). Əzizim bu, tütün qoxusudur.

A n a. Tütün və həyat. Belə anlarda sən mənim nələr çəkdiyimi təəvvür edə bilməzsən. Gözlərimi bir an yumunca səni yanımda hiss edirəm. Mənə elə gəlir ki, mənim Rixardım lap buradaca yanımda əyləmişdir. Sən bizim evin canısan, sən bir hava qədər lazımsan, Rixard! Yox, belə demə, bu zirzibilin məsələyə heç daxli yoxdur. Sən özün, sən özün buradasan... Bununla belə, oğlanları sən xarab edirsən, Rixard!

A t a. Yanılırsan, gülüm, bu fikri başından çıxar. Lütfən söylə görək, mən onları necə xarab edə bilərəm? Günlərin bir günündə mən əgər... Doğrudan o zamandan nə qədər keçir.

A n a. Sən məndən yaxşı bilməlisən. On yeddi il.

A t a. On yeddi il?! Görürsənmi, on yeddi il bundan əvvəl, günlərin bir günündə mən həyatla vidalaşmışam. İndi məndən çox az iz qalmışdır. Bu iz getdikcə daha da azalır. Mən artıq, gülüm, heç bir şeyə yaramıram. İndi mən ancaq bu köhnə zirzibilin tozu əsgilə təmizlənərkən yad olunuram.

A n a. Fərqi yoxdur. Sən onları buraya dartırsan. Onlar elə bunun üçün də həmişə buraya soxulurlar. Oğlanlar üçün atalarının hərbi məmur olması, bir qəhrəman kimi tanınması heç də az şey deyil. Sən bir sehr işlətməmiş kimi onları özünə bənd etmişsən. Bu sehrin təsiri həmişə onların üzərində hiss olunur.

A t a. Gülüm, bunlara mənim haqqımda danışmaq lazım deyildi. Bu, sənın öz səhvindir.

A n a. Lazım deyildi! Sən bu cür sözləri necə deyə bilirsen! Sənın xatirəni mən mühafizə etməsəm, kim edər? Rixard, sən öləndən sonra mənim üçün uşaqlardan, bir də sənın xatirəndən başqa heç bir təsəlli qalmamışdır. Mənim əzizim, mən sənın qarşında yerinə yetirməli olduğum vəzifəni yaxşı bilərəm. Dünyada hər kəs bizim uşaqlar qədər öz atası ilə haqlı olaraq fəxr edə bilməz; bu cür atası olan uşaqlar çox azdır. Sən bunun oğlanlarımız üçün nə qədər böyük səadət olduğunu təəvvür edə bilməzsən. Sənın fikrincə, mən onları bu səadətdən məhrummu etməli idim?

A t a. Sən mübaligə edirsən, gülüm. Acıqlanma, sən həmişə məndən söhbət düşəndə mübaligə edərdin. Mən hansı qəhrəmanlığı göstərmişəm? Heç bir qəhrəmanlıq göstərməmişəm. Yerlilər ilə çox adi, həm də uğursuz bir döyüş...

A n a. Bilirəm, bilirəm, sən elə həmişə bu cür danışırısan. Lakin o vaxt sənın generalın özü mənə belə yazmışdı: "Xanım! Biz itirdiyimiz qəhrəman üçün yasa batmışıq. Ən təhlükəli nöqtəni elə keçirmək lazım gəldikdə sizin əriniz özü könüllü olaraq dillənib getdi..."

A t a. Gülüm, bunlar boş-boş sözlərdir. O, mənə üz verən bəd-bəxtliyi sənə yetirmək istərkən bu xəbəri bir qədər bəzəməyi lazım görmüşdür. Yoxsa, qəhrəmanlıq! Oraya bir adam göndərməli idi, mən dillənməsəydim, bir başqası gedəcəkdirdi.

A n a. O başqası hər halda beş uşaq atası olmayacaqdı.

A t a. Bəlkə də. Lakin beş uşaq anası olan bir adamın heç də pis əsgər olması lazım gəlmir, mənim əzizim, hər halda mən heç bir fəvqəladə iş görməmişəm. Lakin sən, gülüm, bunu anlaya bilməzsən. Atışma başlayandan sonra bilirsənmi, insan tamamilə başqa cür düşünür. Bunu izah etmək çox çətindir. Uzaqdan bütün bu işlər başqalarına bir igidlik kimi görsənə bilər, döyüşdə iştirak edən adamın özünə isə... bilirsənmi bunlar çox adi bir iş kimi görünür. Qoşunun cinahını tutmaq lazım gəlirdi, vəssalam. Bax, gülüm, buradan əsas dəstələr hücum edirdi, bu tərəfdə, cinahda isə dağ keçidi var idi. Biz kiçik bir dəstə ilə bu keçidi tutmalı idik. Bu qədr. Cəmisi əlli iki nəfər öldü. Əhəmiyyətli bir itki.

A n a. Əlli iki nəfər öldü... Bəs cəmisi neçə nəfərdiniz?

A t a. Cəmisi də... elə əlli iki nəfər idik. Lakin biz düz altı gün dayanıb düşmənin qabağını saxladığımız. Bilirsənmi, hər şeydən artıq bizi susuzluq incidirdi. Orada su yox idi. Son dərəcə şiddətli bir susuzluq və qəzəb. Mən, gülüm, çox bərk acıqlı idim.

A n a. Nə üçün?

A t a. Çünki bunların hamısı, sözünü düzünü desək, boş və səmərəsiz bir iş idi. Bizim polkovnikin başı kütləşmişdi. Əsas dəstələr bir müddət dərədə gözləməli idi, dağ keçidinə isə azı iki batalyon əsgər və dağ batareyası göndərmək lazım gəlirdi. Mən bunu dərhal anlayıb polkovnikə dedim. O isə mənə cavab verdi: "Siz, deyəsən, mayor, qorxursunuz?"

A n a. Sən də elə bunun üçün ölmə getdin, eləmi?

A t a. Əsas etibarilə elə bunun üçün, gülüm, bəli, elə bunun üçün. Polkovnikə mənim haqlı olduğumu göstərmək istəyirdim. O, yekəbaş və qanmaz bir adam idi! O bizim yerlilərin tələsinə düşəcəyimizi anlamırdı.

A n a. Elə bunun üçün... Elə bunun üçün...

A t a. Bu, sənə çox axmaq bir hərəkət kimi görünür, eləmi? Lakin bizim polkda bu cür hərəkətləri şərəf və namus vəzifəsi adlandırırdılar. Hərbi vəzifədə olanlar, bilirsənmi, başqa cür də düşünməzlər.

A n a. Rixard! Sən heç vaxt bunları mənə söyləməmişdin. Demək sən, polkovnikin sənə bərəndə pis bir əmr verməməsi xatirinə canından keçmişən, eləmi?

A t a. Bu cür hallar, gülüm, çox tez-tez olur. Ancaq, heç olmasa, mənim haqlı olduğum aydınlaşdı. Bu da az iş deyil.

A n a. Görürsənmi, sən ancaq bircə bu bərəndə düşünüb sən: özünün haqlı olduğunu sübuta yetirmək. Bizim bərəndə isə düşünməmişən. Mənim beşinci uşağa hamilə olduğumu da düşünməmişən?

A t a. Düşünmüşəm, əzizim, əlbəttə, düşünmüşəm. O cür dolaşmış bir vəziyyətə düşərkən insan istədiyi qədər düşünə bilər. Məsələn, ata minib yol gedirsən, öz-özünə deyirsən: mən üç aydan sonra məzuniyyət alacağam. O vaxta qədər yeni uşaq doğular, qılıncı gərək dəhlizdə astaca çıxarıb barmaqlarımın ucunda yeriyərək otağa girəm... yavaş-yavaş, barmaqlarımın ucunda. Bizim Andrey isə bir böyük kişi kimi mənim əlimi sıxıb deyəcək: "Salam, ata!", "Salam, Andrey! Məktəbdə nə var, nə yox?". "Bir elə şey yoxdur". Yurka isə mənə bir maşın göstərəcək: "Atacan, bax!" Kornel ilə Pyotr gözlərini üzümə dikərək, hansının əvvəlcə qucağıma çıxması üstündə dalaşmağa başlayacaqlar. "Yaxşı, yaman şuluqçu imişsiniz, ikiniz də çıxın, ancaq dalaşmayın!" Bəs arvadım... onu görmədiyim yarım ildən artıqdır. Yarım ildən artıq. Mən onu qucaqlayanda o yenə dərhal mum kimi əriyəcək, bədəninə sümük yoxmuş kimi süstləşəcək və güclə eşidilən bir səsle "Rixard" – deyə köksünü ötürəcək...

A n a. Rixard...

A t a. (qalxır). Gülüm, söylə, görüm, bəs məndən sonra necə dolanırdın?

A n a. (gözlərini yumaraq). Mən səni gözləyirdim, əzizim... Sənin üçün beşinci oğul doğdum... Bu, çox zəif uşaqdır, Rixard. Onun nə üçün bu qədər cansız olduğunu anlamıram. Bəlkə də sənin üçün çox ağladığıma görə o, bu cür sısqı olmuşdur.

A t a. Eybi yoxdur, düzələr. O da qoçaq və qəhrəman olacaqdır. Görərsən, gülüm.

A n a. (birdən ağlamsınaraq). Yox, istəmirəm! Mən Toninin qəhrəman olmasını istəmirəm! Bəsdir! Artıq başıma gələnələr yetər! Eşidirsənmi, Rixard? Sizin qəhrəmanlığınız mənə çox baha başa gəldi. Tək ərimin ölması mənim üçün az dərd deyil! Məgər sən, məgər sizin biriniz, arvad üçün öz ərini itirmək nə qədər çətin olduğunu bilirsinizmi? Sən bircə mənim çəkdiyim əzabları bilsəydin... Ah, Rixard, sən mənim başıma nələr gətirdin! Sən bu cür menasız bir iş üçün ölmə getməyə nə üçün razılıq verdin!

A t a. Əzizim, axmaq polkovnik mənə qorxaq deyəndən sonra mən nə edə bilərdim... Mən oraya getməli idim... O, bu sözü... başqa

zabitlərin yanında söyləmişdi. “Siz, deyəsən, mayor, qorxursunuz?” Bilmirəm, gülüm, sən özün orada olsaydın, nə edərdin?

A n a. (ayağa qalxır, asta səslə). Mən deyərdim: “Get, Rixard, bu təhqirə dözmək olmaz”.

A t a. Bax, görürsənmi, əzizim, sən də mənim kimi hərəkət edərdin.

A n a. Elə sənə mənə sevdiren də bu mərdlikdir. Rixard, mən indi də bu mərdliyə görə sənə vurulmağa hazırım! Lakin sən bununla hesablaşmamalısan. Yox, yox, bu, mənim yeganə zəifliyimdir... Sən qadınların birisinə düşünmədən, qeyri-ixtiyari olaraq, qadıncaşma vurularkən nələrdən çəkdiyini bilmirəm. Mən özüm də bizim nə üçün belə olduğumuzu bilmirəm; mən yalnız birçə şey bilirəm ki, mən həmişə sənəki sifətləri ürəkdən xoşlamışam... Sənin hərbi görünüşün, məhmizlərinin səsi, sənin cəsaretin, öyünməyin, sənin öz namus və şərəfini yüksək tutmağın və sənin yüngüllüyün... Mən həmişə bunları xoşlamışam. Bunların nə üçün mənə bu qədər heyran buraxdığını özüm də bilmirəm. Yəqin axmaqlığımdan və ağılımı itirdiyimdən. Bax indi, lap bu gün belə sən özünü alçaltsan mən buna dözə bilmərəm!

A t a. Bax görürsənmi? Mən o vaxt boyun qaçırsaydım...

A n a. Yox, yox, Rixard, sözümü dolaşdırma... Mən ehtimal... Yox, yəqin sənin o vaxt hərbi məmur kimi hərəkət etməyini istəməzdim. Sənin mənim yanıma, uşaqların yanına qayıtmağımı... hərbi qulluqdan çıxmağımı istərdim. Mən bu kədəre dözərdim. Mən yenə də sənə əvvəlki kimi sevərdim. Bəlkə də başqa bir məhəbbətlə, ancaq yenə sevgi sevgi olaraq qalardı. Bilirəm, sən o vaxt öz hərbi hissəniz üçün darıxacaqdın, ancaq ikimiz birtəhər keçinərdik. Rixard, heç olmazsa sən mənimlə olardın, mən də sənin qayğını çəkərdim...

A t a. Heç bir şeyə yaramayan, ancaq qəm-qüssəyə batıb evdə oturan bir adama dayaqlıq etmək! Sən də bununla kifayətlənərdin, eləmi?

A n a. Yəqin ki... Sən mənim halıma bir o qədər də yanma. Mən onsuz da həyatda çox az şeylə kifayətlənməyə öyrənmişəm.

A t a. Bilirəm, mənim əzizim. Ürəkdən sənə acıyıram. Məndən sonra aldığı çox az mayor pensiyası...

A n a. Beş uşaq saxlamalı idim, Rixard. Sən birçə onlara bax. Sən bunları böyütməyin tək bir qadın üçün nə qədər çətin olduğunu duya bilməzsən. Yox, yox, sən bunu anlaya bilməzsən. Məni bağışla, əzizim, mən bu barədə heç danışmamalı idim, lakin siz kişilər bu dər-

dən xəbərsizsiniz. Paltar, ayaqqabı, yemək, məktəb, yenə də paltar, ayaqqabı, yemək, məktəb... Həmişə hesablaşmaq, yenə hesablaşmaq, hər cındırı on dəfə üz-astar etmək, hər quruşu xərcləmədən əvvəl on dəfə götür-qoy etmək, sizin bunlardan xəbəriniz varmı? Söz yox ki, burada qəhrəmanlıq yoxdur, lakin bunsuz da keçinmək olmaz, Rixard. Əzizim, nə üçün mənə bu qədər diqqətlə baxırsan? Görürsənmi nə qədər xarab olmuşam.

A t a. Sən çox gözəlsən, gülüm, sən indi hətta o vaxtkından da qəşəngsən.

A n a. Rixard! Boş-boş danışma. Biz dirilər çox tez dəyişirik. Sən isə – heç dəyişməmişsən. Tamamilə olduğun kimi qalırsan. Mən hətta bu qədər qoca görsəndiyimə görə utanıram, halbuki sən yenə də əvvəlki kimi gəncsən. Əzizim, mənim başıma azmı bəlalər gəldi, mən sənə, təkbaşına bunlara dözməli idim, Rixard...

A t a. Əzizim, onsuz da mənim sənə heç vaxt bir elə yardımım dəyməmişdi.

A n a. Heç olmasa mən tək deyildim! Mən, əzizim, xüsusilə uşaqlar böyüməyə başlayarkən sənə ehtiyac duydum. Yox, ürəyinə başqa şey götürmə, uşaqlarımız çox gözəl balalardır. Andrey, Yuri, Kornel, Pyotr, dördü də mənim üçün hər şey etməyə hazır idilər. Lakin onlar böyüməyə başlayınca mənim üçün anlaşılmaz oldular, onlar sanki xarici bir dildə danışdılar. Sən, Rixard, bəlkə onların dilini daha yaxşı başa düşə bilərdin.

A t a. Bilmirəm, gülüm, bilmirəm. Mən də bəlkə heç onlarla danışmağa lazımı dil tapmazdım. Tibb, aviasiya kimi fənlərdən və ya bizim əkilərin beynini dolduran axmaq fikirlərdən heç mənim də başım çıxmazdı.

A n a. Sən siyasətimi nəzərdə tutursan?

A t a. Düzdür. Mənim başım başqa cür qurulmuşdur. Mən adi bir əsgər idim, vessalam.

A n a. Hər halda onlar sənə daha çox hesablaşardılar. Mən bilirəm ki, sən onların da hərbi qulluğa getməsini istəyəcəkdin. Lakin... sən müharibədə öləndən sonra mən öz-özümə dedim: yox! Onları söz yox, hərbi məktəbə pulsuz götürərdilər, lakin mən onlara başqa bir ixtisas qazandırmaq istədim, bunun üçün özümü daha artıq əziyyətə salmağı, gecə-gündüz işləməyi üstün tutdum. Bu ixtisasın nədən ibarət olması mənim üçün fərsiz idi... tibb, texnika və ya başqa bir şey, ancaq hərbi qulluq olmamasına çalışırdım. Dedim qoy xeyirli bir

işlə məşğul olsunlar... Elə bir işlə ki, axırı mütləq ölümə bitməsin. Onlara belə bir təhsil verdirmək üçün sən birçə mənim nə qədər azablar çəkdiyimi bilsəydin! Nəticəsi nə oldu?

A t a. Mənə elə gəlir ki, sən uşaqlardan şikayət etməməlisən!

A n a. Bilmirəm sənə necə cavab verim... Mən qartal yumurtaları üstündə oturan kürt toyuğa bənzəyirəm. Onlar qanadlarının altından çıxıb bir-birinin dalınca havaya pərvaz edəndə mən qorxumdan yerə yapışır və qaqqıldayıram. Mən bəzən öz-özümə deyirəm: bu qədər yumşaq və qorxaqlıq olmaz, onlara mane olmaq lazım deyil... Ah, Rixard, bilsən ana olmaq nə qədər çətindir! Axı, bir vaxt mən özüm də erköyün bir qız idim, mən də gələcəyim haqqında qarıbə xülyalara dalırdım. Sən ki, bunları yaxşı bilirsen, əzizim...

A t a. Bilirəm, gülüm, bilirəm.

A n a. Mən sənə yolunda evimizdən qaçdım. Heç bir şey məni qorxutmurdu, lazım gəlsə idi, həyatımdan belə keçməyə hazırdım. İndi isə... indi mən bütün sərvətini sandığa yığıb üstündə oturan bir xəsisə bənzəyirəm. Canım, ruhum bu sandığın içərisindədir, hamıya qarşı "verməmə! vermərəm!" deyə qışqırmaq istəyirəm. Rixard, mən onsuz da çox şey vermişəm. Əvvəlcə səni, sonra Andreyi. Məndən bundan artıq daha heç bir şey tələb etmək olmaz. Sizin qəhrəmanlıq dediyiniz şey mənə çox baha oturdu... əvvəlcə sən, sonra da Andrey...

A t a. Yox, gülüm, belə danışma, Andrey çox gözəl bir ölümə ölmüşdür. Həm gözəl, həm alicənab bir ölüm.

A n a. Alicənab olduğunu mən də bilirəm. Siz bir məqsəd uğrunda ölməyi alicənablıq hesab edirsiniz, lakin heç vaxt ölməklə başqa birini atıb getdiyinizi düşünməyirsiniz. Tutaq ki, sən əsgər idin, ölümə getməyə məcburdun. Lakin Andreyi məcbur edən yox idi. O, həkim idi, elmi tədqiqatla məşğul idi. O, klinikaların birində işləyə bilərdi... və yəqin ki, heç də azara tutulmazdı...

A t a. Gülüm, həkimlərin başına bu cür işlər çox gəlir. Polkda da bir həkim bu cür öldü. Çox gözəl bir oğlan idi, mən həmişə onunla şahmat oynardım. Birdən, heç gözlənmədiyi halda xolera tutdu...

A n a. Bizim Andreyin koloniyaya getməsinə heç ehtiyac yox idi. Buna sən müqəssirsən.

A t a. Əzizim, nə deyirsən, mən ki o vaxt çoxdan qəbirdə yatırdım.

A n a. Fərqi yoxdur! Sən həmişə onu buraya, öz kabinetinə dərtdirdin. Sən heç vaxt onu əlindən buraxmırdın. Bax o, daima burada işlər, burada kitabların mütləqinə cumar, burada saatlarca gəzişər

və papiros çəkərdi... O, günlərin bir günündə, elə bu otaqda mənə dedi: "Ana, mən ekvatora gedirəm, mən müxtəlif ölkələri görmək istəyirəm"... Orada sarı qızdırma ilə mübarizə aparacağını isə söyləmədi, görsənir ki, unutmuşdu. Siz həmişə başınızdakı fikri mənə gizlədirsiniz. Siz mənə deyirsiniz: "Ana, mən oraya gedirəm, qayıdım". Sonra isə orada qalırırsınız... O, bir oğru kimi məndən qaçdı.

Qaranlıq bucaqdan Andrey görsənərək söhbət edənlərin yanına gəlir, o, ağ doktor xalattı geymişdir.

A n d r e y. Ah, anacan, mən dəfələrlə səni başa salmışam... Mən səni nigaran qoymaq istəmədim. Buna görə də sənə heç bir şey demədim. Bu qədər.

A n a. Sən buna "baş salmaq" deyirsən? Sən mənim nigarançılığımı barəsində düşünmüşsən, ancaq orada özünün azara tutulmağın və ya başqa bir fəlakətə rast gəlməyin barədə düşünməmişsən. Bilsəydim, bu barədə heç olmasa mən düşünürdüm. Belədirmi, əzizim?

A n d r e y. Ancaq bunun bir xeyri ola bilərdimi? Mən hər nə cür olsa gedəcəkdim...

A n a. Ah, Andrey, sən həmişə bu cür ağıllı və ciddi olmusan! Mən sənə çox vaxt özümü şaşırar, nə edəcəyimi bilməzdim. Sən qardaşların üçün bir ata yerində idin, – atan kimi ağıllı və düşüncəli idin... Birdən, gözlənilməyən halda – Trax! Ekvatora gedib, orada sarı qızdırmadan öldün. Yox, sən bu cür hərəkət etməməli idin, Andrey. Yox, yox, sus, deyəsi heç bir sözün yoxdur!

A t a. Bilirsenmi, gülüm, doktorun da özünə məxsus vəzifələri var. Doktorluq da belə bir ixtisasdır. Elə deyilmi, Andrey?

A n a. Sən nə üçün dinc başını bu sarı qızdırmaya qarışdırdın? Evdə qalıb azarlığı müalicə edə bilərdin... və ya doğan arvadlara yardım göstərərdin.

A n d r e y. Ana, qulaq as, özün düşün: sarı qızdırmadan ildə düz minlərcə adam ölür. Bu azara qarşı bir dərman tapmamaq böyük biabırçılıq olardı. Bu, bizim borcumuzdur.

A n a. Sənin borcundurmu?

A n d r e y. Elmin borcudur. Ana, bilirsenmi sarı qızdırma çox ağır xəstəlikdir. Sən özün orada adamların necə qırıldığını görsəydin deyərdin: "Andrey, sən bu işə bir çarə etməlisən!" Bu, çox dəhşətli xəstəlikdir, ana, oraya hər halda bir adam getməli idi.

A n a. Nə üçün mütləq sən getməli idin? Yox, Andrey, sən mənə inandıra bilməzsən?

A t a. Bəs nə üçün o getməməli idi? Mən Andreyin başının çox yaxşı işlədiyini güman edirəm. Bu cür hallarda, gülüm, həmişə adamların ən yaxşısı işə girişməlidir.

A n a. Demək, ən yaxşı adamlar da ölməlidir?

A t a. Düzdür, nə etmək olar?! Başqa cür də ola bilməz. Adamların ən yaxşısını həmişə irəlilə getməlidirlər. Andrey, sən tamamilə xatircəm ola bilərsən, düzgün hərəkət edibsən.

A n a. Əlbəttə. Sən çox asanlıqla “düzgün hərəkət edibsən” deyə bilərsən, ancaq sən bircə o teleqramı alarkən mənim keçirdiyim izi-
rablardan xəbər tutsaydın! Mən ağıma sığışdırı bilmirdim: “Xanım, sizin oğlunuz elm cəbhəsində bir qəhrəman kimi öldü”...

A t a. Görürsənmi, gülüm: “qəhrəman kimi!”. Bu cür bir iş üçün ölməyə dəyər, deyilmi?

A n d r e y. Yox, ata. Bu, məni hər şeydən az maraqlandırır. Mən bircə iş üçün çalışırdım: sarı qızdırmanın xüsusiyyətlərini öyrənmək istəyirdim. Burada heç bir qəhrəmanlıq yoxdur. Elmlə məşğul olan hər kəs şeylərin xüsusiyyətini tədqiq edib aydınlaşdırmalıdır. Qalan işlər isə əhəmiyyətsizdir. Hər bir gözə çarpdırılan qəhrəmanlıq və ya “namus” – bunlar hamısı, uşaq oyuncaqlarıdır. İnsanlarla bir dan dənəsi qədər olsa belə yeni bilik vermək – çox böyük işdir, bu yolda adam heyifsilənmədən canından keçə bilər.

A n a. Sən yeni bilik əldə edə bildinmi?

A n d r e y. Yox, anacan, mən edə bilmədim. Başqaları isə etdilər. Bir isveç və bir amerikalı.

A t a. Çox təəssüf. Mən amerikalıları sevmirəm.

A n a. Bax, görürsənmi, Andrey! Sənin fədakarlığın tamamilə faydasız, həm də lüzumsuz imiş.

A n d r e y. Lüzumsuz olmamışdır. Anacan, sən bunu başa düşürsən.

A n a. Yox, qanmıram. Deyəsən mən heç vaxt sizi qanmamışam. Mən həmişə səndən, Yuridən və iki kiçik qardaşınızdan da həmişə bircə şey eşidirəm: “Ana, sən qanmırsan”... Qanmıram! Qanmıram! Qanmıram! Sözü düz mən doğrudan da özümü qanmağa başlamışam! Sizin ki, canınız canımdan, qanınız qanımdandır... Sən isə Rixard öz varlığıyla mənə təsir edib canımı, ruhumu öz canın və ruhunla birləşdirmisən... İndi isə mən sizi anlamıram, eləmi? Bilmi-rəm sizin özünüzə məxsus hansı bir “mənlisiniz” vardır ki, mən bu qeyri-adi “mənlisi” anlamayım?

A n d r e y (ona yaxınlaşır). Anacan, rica edirəm, əsəbiləşməyin. Əsəbiləşmək sənə zərərdir, ürəyin zəifdir.

A n a. Yox, dayan! Siz balaca olanda mən sizi çox yaxşı anla-yırdım. Yadındadırmı, Andrey? Mən evdə oturdum, sizin biriniz həyətdə qol-qıçını yaralasa, hələ o, yerə yıxılmamış mən özümü yetirərdim. Sizə baxarkən mən özümü görür, özümü hiss edərdim. Sizin hamınız stolun başında oturanda mən çox dərinə öz mənl-i-yimi hiss edərdim. Sizin hamınız mənim idiniz, siz hamınız mənim vücudumun ayrılmaz bir hissəsi idiniz. İndi isə: “Ana, sən bunu başa düşməzsən”. Rixard, bir söylə görüm, axı onların vücudlarındakı bu yad və mənə düşməyən olan şey nədir?

A t a. Bilirsənmi, əzizim, onlar indi böyümüşlər, onların da hər birinin öz arzuları və diləkləri var.

A n a. Mən isə həmişə ancaq onların arzularını və diləklərini düşünmüşəm, bilirsənmi? Sizin hər biriniz öz işləriniz, öz şərafətiniz, öz arzunuz və mənim anlama bilmədiyim bilməm daha nələr haqqında düşünürsünüz. Mən isə ancaq sizin haqqınızda düşünmüşəm. Mənim sizdən başqa heç bir arzum olmamışdır. Bilirəm ki, bu çox da böyük bir iş deyil: mənə ancaq əziyyət və bir də məhəbbət qalır... Ancaq mən bişirdiyim xəbəri stolun üstünə qoyub beş uşağıma verərkən özümü müqəddəs bir iş görmüş kimi hiss edirdim. Ah, Andrey, sən-siz stolunuzun nə qədər boş göründüyünü təəvvür edə bilsəydiniz!..

A n d r e y. Halına yanırım, anacan!

A n a. Siz haqlısınız. Mən bunu yəqin ki, anlama bilməyəcəyəm. Məsələn, sənin atan afrikalıları qırmalı olduğu üçün müharibədə ölmüşdür, sən isə, Andrey, onların həyatını təhlükədən qurtarmalı olduğun üçün ölmüsən. Yox, mən bunları qana bilməyəcəyəm, mən çox kütəm. Siz tamamilə bir-birinə zidd işlər görür və sonra da deyir-siniz: “Bu, əhəmiyyətli və böyük işdir, sən bunu başa düşməzsən”. Sizin biriniz tikir, o biriniz söküb dağıdırınız və mənə isə belə deyir-siniz: “Ana, bu çox gözəl və görünməmiş bir işdir, biz həyatımızdan keçməli olsaq belə, bu cür hərəkət etməliyik”. Həyat! Bu sözü siz çox asanca deyirsiniz. Ölmək, adamın özü üçün çətin deyil, lakin bir qadın üçün ərinə və ya oğlunu itirməyin nə demək olduğunu siz bircə əvvəlcədən düşünsəydiniz! Qadının nə hala düşdüyünü əvvəlcədən görə bilsəydiniz!..

A n d r e y. Anacan, bu bərdə sən, əlbəttə, haqlısan...

A n a. Tutaq ki, haqlı deyiləm. Onda nə olsun!.. Mən haqlı olmaq istəmirəm, mənə haqlılıq lazım deyil, mənə siz lazımsınız, mənə uşaqlarım lazımdır. Sən ölməməli idin, Andrey! Sən yaxşı və ciddi bir gənc idin... Sənin nişanlın var idi, sən bir azdan sonra evlənməli idin... Deyəsən, axı mən heç olmasa bu məsələni bir az anlayıram, düz deyilmi?

A n d r e y. Düzdür, ana, düzdür...

A n a. Bax, görürsənmi?!

Bağda iki güllə sesi eşidilir.

A t a (*başını qaldırır*). Bu nədir?

A n a. Heç, uşaqların nişan atırlar. Kornel və Pyotr.

A t a. Çox gözəl. Nişan atmağı bacarmayan adam heç bir şeyə yaramaz.

A n a. Bizim Tonimiz güllə atmayacaqdır, Rixard! Onun xasiyyəti bambaşqadır. Andrey də güllə atmağı sevmirdi, düzdürmü? O da Toni kimi kitabdən başqa ayrı bir şey sevməzdi.

A n d r e y. Ancaq Toni üçün kitab əsrarlı bir şey kimidir. O öz başını kitablara gicəldir, oyaqkən yuxu görür. Bu isə çox pisdir.

A n a. Axı o hələ uşaqdır!

A n d r e y. Sən həmişə ona bir uşaq kimi baxırsan.

A n a. Əlbəttə, çünki o, çox zərifdir.

A t a. Sən ona təsir etməli idin, bəlkə o da ciddi bir işdən yapışsaydı.

A n a. Yox, istəmirəm! Mən Toninin indidən başına heç bir şeylə doldurmasını istəmirəm... Yox, mən onu buraya buraxmayacağam...

A t a. Nə üçün?

A n a. Çünki siz ona təsir etməyə çalışacaqsınız. Siz onun qulağına pıçıldayacaqsınız ki, "kişi ol, Toni, kişi ol! Bir işdən yapış! Şan, şərəf və həqiqət uğrunda çarpış, öl!" Yox, eşidirsinizmi, mən bunu istəmirəm. Toninin yaxasından əl çəkin!

A t a. Gülüm, sən Toninin bir qız kimi nərmə-nazik olmasını istəməzdin, deyilmi?

A n a. Mən istəyirəm ki, o, mənim oğlum olsun. Rixard, sən ona sahib olmağa haqlı deyilsən! Toni sən öləndən sonra doğulub! Toni mənimdir, ancaq mənimdir, qandınmı? Onun burada işi yoxdur.

A n d r e y. Anam görürsən ki, bizi yaxşı müsahib etmir.

A n a. Düzdür. Çünki siz ölürsünüz...

Bağda güllə atılır.

A n d r e y. Ana, sən bizdən qorxursan!

A n a. Axmaq uşaq, məgər mən sizdən qorxa bilərəmmi? Andrey, yaxına gəl, qoy mən sənə bir yaxşı-yaxşı baxım. Bu ağ xalat sənə çox yaxşı yaraşır. Mən isə həmişə son nəfəsimdə uşaqlarla vidalaşarkən səni başımın üstündə dayanmış təsəvvür edirəm.

A n d r e y. Anacan, nə söyləyirsən! Sən hələ uzun müddət onlardan ayrılmayacaqsan. Sən həmişə onlarla bir yerdə olacaqsan...

A t a. Bizim anamız özünün təsəvvür etdiyindən daha artıq möhkəm və qüvvətlidir. (*Şahmat stoluna yaxınlaşır.*) Əzizim, burada kimlər şahmat oynayırdı?

A n a. Kornel və Pyotr. Deyəsən sənin məsələni həll edirlər.

A t a. Görürəm. Mən vaxtilə bu məsələnin həllinə başlamışdım... Gözəl məsələdir...

A n a. Uşaqlar bu məsələni həll etmək üstündə bir-birilə dalaşdılar. Kornel Pyotrın d5-ə getməsini tələb edirdi.

A t a. Doğrudur. Mən şübhəsiz ki, d5-ə gedərdim.

A n a. Pyotr isə dedi ki, məsələni başqa cür də həll etmək olar. O ikisi həmişə bir-birilə mübahisə edirlər.

A t a (*taxtaya baxaraq fikrə gedir*). Başqa cür həll etmək! Necə həll etdiklərini görsəydim pis olmazdı... Görünür bu, yeni şahmat məktəbidir. Bəlkə piyadamı irəli vermək istəyir... Maraqlı olar! Deyəsən Pyotr qismən haqlıdır...

Otağın qapısından tamamilə səsiz halda Yuri içəriyə girir.
Onun əynində pilot kombinezonu vardır.

Y u r i. Axşamın xeyir, anacan! Salam, ata! Salam Andrey!

A t a (*dönür*). Xoş gördük, Yurka!

A n a. Nə üçün belə tez gəldin, Yurka? Sən bu gün uçdunmu?

Y u r i. Uçdum, anacan. Bu gün mənə çox uğurlu bir uçuş qismət oldu.

A n a. Ən uğurlusu evə gəlib çıxmağındır. Sən uçanda mən dözə bilmirəm. Bilsən nə qədər qorxuram... Afərin, yaxşı ki, tez qayıtdın.

Y u r i. Görürsənmi ən əvvəl sənin görüşünə gəlmişəm.

A t a. Düzdür. Bu geyim sənə çox yaxşı yaraşır!

A n a (*dəhşətlə yerindən qalxır*). Dayan... Yuri, sən atanı və Andreyi görürsənmi?

Y u r i. Görürəm, anacan. Nə üçün görməyim?

A n a. Yuri, axı onlar, onlar ki ölüdürlər, sən onları necə görə bilirsen... Yuri!

Y u r i. Bilirsənmi, ana... Ancaq mənə açıqlanma, yaxşı? Bilirsənmi, heç gözlənmədiyim halda təyyarəm xarab çıxıb mənə tabe olmadı. Bu qədər.

A n a. Yuri, sənə bir qəza toxunmadı ki?

Y u r i. Yox, anacan, heç bir şey. Mən hətta heç bir ağır belə hiss etmədim. Birdən təyyarənin qanadı qırıldı və...

A n a. Sən nəyi isə məndən gizlədirsən?

Y u r i. Anacan, sən açıqlanma, mən yıxılıb parça-parça olmuşam...

A n a. Sən... sən...

Y u r i. Əziz anacığım, rica edirəm, sakit olasınız...

A n a. Demək, sən də ölmüsən, Yuri?

Y u r i. Bəli, ana. Adamlar buna belə ad vermişlər...

A n a (*hıçqırır*). Mənim Yurikim? Yuriciğazım!

A n d r e y. Ana, ana, sakit ol, sənə əsəbiləşmək yaramaz!

A n a. Yuri, sən məndən ayrıldın. Sən yıxılıb parçalandın!

A t a. Əzizim, sən bu itkiyə mərdcəsinə dözməlisən! Sən onun bir qəhrəman kimi öldüyünü görmürsənmi? Bu, çox gözəl bir ölümdür.

A n a. Gözəl ölüm... Arzuna çat, Rixard! Arzuna çat!

Y u r i. Ana, mənim ölümümdə heç kəs müqəssir deyil. Mən özüm bir şey təcrübə etmək istədim... Ancaq mənə motor aldatdı. Heç mən özüm də nə üçün belə olduğunu anlaya bilməyirəm.

A n a. Mənim Yurikim! (*Hıçqıraraq kreslonun üstünə çökür.*)

A n d r e y. Ondan əl çəkin. Qoyun ağlayıb ürəyini boşaltsın. (*Onun yanında dayanır.*)

A t a (*Yurini bir tərəfə çəkir*). Yuri, sən nəyi təcrübədən keçirmək istəyirdin?

Y u r i. Yüksəklik rekordu qazanmaq istəyirdim. Yüklə bərabər. Mən beş yüz kiloqram.

A t a. Bu cür rekordun bir əhəmiyyəti vardı mı?

Y u r i. Əlbəttə, ata, var. Məsələn, müharibə vaxtı: maksimum miqdarda bomba yükü alaraq ən yüksəkdə dayanmaq.

A t a. Doğrudur. Bu, az iş deyil.

Y u r i. Yaxud hava nəqliyyatını götürək: o qədər yüksəklikdə külək və bulud yoxdur. Bunun çox böyük əhəmiyyəti var.

A t a. Sən nə qədər yüksəkliyə qalxa bildin?

Y u r i. On iki min metrden bir az artıq. Bu hündürlüyə qalxandan sonra motorun birdən şıltaqlığa başladı... Sonra da ki, birdən qanad...

A t a. Bu, rekord yüksəkliyidirmi?

Y u r i. Bəli, atacan. Bu kateqoriya uçuşlar arasında dünya rekordudur.

A t a. Çox gözəl. Məni bu çox sevindirir, oğlum.

Y u r i. Ancaq bircə məsələ var ki, mən yerə dəyərkən hər şey xaşıl olub bir-birinə qarışdı. Altimetrin sınımasından qorxuram. Heyifdir, deyilmi?

A t a. Nə üçün?

Y u r i. Mənim bu qədər yüksəyə qalxdığımı heç bir şeylə müəyyənləşdirmək olmaz.

A t a. Yuri, bunun əhəmiyyəti yoxdur. Məsələ sənə həqiqətən o qədər yüksəkliyə qalxmağa müvəffəq olmağındadır.

Y u r i. Təəssüf ki, heç kəs bunu bilməyəcək.

A t a. Əsil iş bu qədər yüksəklərə qalxmaqdır, sən də ki, qalxıb-sən. Sənə baxanda kim sənə bu qədər qoçaq olduğunu ağlına gətirə bilərdi! Yamanca şuluqçu bir oğlan idin... Oğlum, səni təbrik edirəm.

A n a (*qalxır*). Yuri, Yurican...

A n d r e y. Ana, sakit ol...

A t a. Aqlama, əzizim, aqlama. Aqlamaq lazım deyil. İndi sən Yurinin dəfni üçün bir çox əziyyətlərə düşəcəksən...

Y u r i. Ana, məni evə gətirəndə mənə baxmazsan, yaxşı? Gətirilən şey – mən deyiləm. Mən həmişə gördüyün Yurikəm. Mən həmişə sənə xəyalında bu cür də qalacağam, deyilmi?

A n a. Sən nə üçün bu qədər yüksəyə qalxmaq istədiyini mənə söyləmədin? Mən səni buraxmazdım.

Y u r i. Nə deyirsən, anacan! Mən bu işi görməli idim.

A n a. Yurican, bu fikir haradan sənə başına gəldi? Bu rekord sənə nəyinə gərəkdir!

Y u r i. Bilirsənmi, gözəl bir maşın əlində olarkən... Yox, ana, sən bunu başa düşməzsən... Belə etmək lazım idi... Bu cür bir maşın səni yuxarıya dartır... Maşın özü səni hündürə qaldırır.

Qapı döyülür.

A t a (*şəklinin qabağındakı stolun üstünə qoyulmuş lampanı söndürür. Otağı tam bir sakitlik bürüyür*). Özünü incitmə, əzizim.

A n a. Mənim Yurikim! Güzəl və boy-buxunlu oğlum! Nə üçün?
A x ı nə üçün məhv oldu?

Y u r i (*getdikcə səsini daha da alçaldır*). Sən bunu başa düşmürsən, ana, sən bunu başa düşməzsən...

A n d r e y (*pıçıltı ilə*). Sakit ol, anacan, sakit ol.

A t a (*pıçıltı ilə*). Salamət qal, əzizim.

Qapı döyülür.

A n a (*qalxır*). Kimdir?

Qapı açılır, astanada, otağa dolan gündüz işığının altında
Kornel dayanmışdır.

K o r n e l. Bağışla, anacan, mən səni narahat etmək istəmərdim...
Ancaq sənə deyəsi sözüm var...

A n a. Hə...

K o r n e l. İndicə xəbər verdilər... Eşidirsənmi? Bizim Yurinin təyərəsinə qəza üz verib... Anacan, qorxma, heç bir qorxulu şey yoxdur...

A n a. Hə...

K o r n e l. Ancaq Yuri... Anacan, sən deyəsən axı hər şeyi bilirsen?!

PƏRDƏ

İKİNCİ PƏRDƏ

Həmin otaq; əvvəlki şeylərin üstünə radio əlavə olunmuşdur.
Toni radionun qabağında oturaraq radionun dəstəyini hərlədir.
Hərbi marş səsi eşidilir. Toni narazı halda üz-gözünü tursudaraq
dəstəyi hərlədir. Radiodan danışq səsi eşidilir.

R a d i o d a k ı s ə s. Diqqət, diqqət, diqqət!

T o n i. Dost, sənin səsin lap bizim Kornelin səsinə bənzəyir.

R a d i o d a k ı s ə s. Bütün əhalini sakitliyə və qayda-qanunu göz-
ləməyə çağırırıq; qoy hamı bilsin ki, küçələrdə adamların bir yərə
yığılmasına, komalaşmasına yol verilməyəcəkdir; polis dəstələrinə
və ordu hissələrinə tabe olmayanlar ən qəti tədbirlər vasitəsilə...

T o n i. Brr... (*Dəstəyi hərləyir, uzaqda çalınan musiqinin asta və
zərif səsi eşidilir. Toni iki dizi üstə oturaraq musiqinin ahənginə
uyğun olaraq əllərini oynadır.*)

120

Kornel eynində hərbi paltar daxil olur; ayağında çəkmə, eynində
qalife şalvar, hərbi nişanlar – bafta, qaytan tikilmiş köynək vardır.

K o r n e l. Toni, onunla işin olmasın. Bilirsən ki, radioya toxu-
nanda anamızın acığı gəlir. Bu, Yuridən yadigardır.

T o n i. Kornel, birçə qulaq as, gör nə güzəl çalır.

K o r n e l. Düzdür, ancaq indi güzəllik vaxtı deyil. Dayandır, Toni! Mən qulaq asanda əsəbiləşirəm.

T o n i (*radionu dayandırır, lakin yenə də oturduğu yerdən qalx-
mır*). Heyif! Bu musiqi sərhəd xaricindən verilirdi, ancaq hansı stan-
siya olduğunu öyrəne bilmədim. Mənə elə gəlir ki, harada isə...
şimalda çalurdılar. Səslər qar kimi zərif idi...

K o r n e l. Sənin fikrinə həmişə qəribə-qəribə şeylər gəlir. (*Papi-
ros çəkib təlaşla otaqda gəzinir.*) Mənim evdə oturmağım böyük
axmaqlıqdır. (*Qolundakı saata baxır.*) İndi fəhlələr işi bitirib fabrik-
dən çıxacaqlar. Yəqin ki, ara qarışacaq... Lənətə gəlmiş, mən necə
evdə oturum!.. (*Pəncərəyə yaxınlaşıb qulaq asır.*)

T o n i. Kornel!

K o r n e l. Nə var!

T o n i. Pyotrın başına nə iş gəlib?

K o r n e l. Bilmirəm. Həbsə alınıb. Burnunu nə üçün hər yərə
soxurdu.

T o n i. Kornel, elə sən də burnunu hər yərə soxursan.

K o r n e l. Bəli, ancaq mən başqa tərəfdənəm: böyük fərq var.

T o n i. Nə üçün?

K o r n e l. Biz qayda-qanun tərəfdarıyıq... Milletin səadəti üçün
çalışırıq. Toni, sən hələ bunu qanmazsan. Bununla da kifayətlən.

T o n i. Pyotr da xalqın səadəti üçün çalışırdı. Siz isə onu həbsə
alıbsınız.

K o r n e l. Çünki o, səadəti başqa cür başa düşmüşdür. O, bir yığın
kirli lütün bizi idarə edə biləcəyini düşünürdü... Çox sağ olsunlar,
bizim üçün güzəl həyat hazırlayırdılar! Onlar artıq öz ləyaqətlərini
göstərdilər, əllərindən yalnız ikicə iş gəlir: talamaq və intiqam
almaq... (*Papirosu ovub atır.*) Onların qalibiyyəti ölkənin tarmar
edilməsi deməkdir.

T o n i. Pyotr isə həmişə mənasız dağıdıclığın əleyhinə çıxmışdır!

K o r n e l. Daha pis! Pyotr bu qara camaatdan təşkilatlı bir höku-
mət yaradılmasına çalışır. Biz buna yol verə bilmərik.

T o n i. "Biz" deyəndə sən kimi nəzərdə tutursan?

121

Kornel. Bizim partiyamızı. Biz – millət... Onlar, öz xəyalları, arzuları, sülh və bərabərlik ideyaları ilə birlikdə iş başına keçsə idilər məmləkətimiz tamamilə dağılırdı. Brr! Bu ki, açıqdan-açığa dövlətə xəyanətdir. Onlar açıqdan-açığa bu xəyanət yolunu tutmuşlar. Ümumi tərkislah... dövlət idarələrini öz əllərinə almaq... fabrik və zavodları milliləşdirmək... qərībə xam xəyallardır! Bu arzuların həyata keçməsi mədəniyyətin, ümumiyyətlə hər şeyin ölüb məhv olması deməkdir. Yox, Toni, yox, biz öz millətimizin bu cür biabırçı vəziyyətə düşməsinə yol vermərik! Artıq işi gecikdirmək olmazdı. Bu xainlərin və başkəsənlərin hamısı tutulmalı, cəzalarına çatdırılmalı idi. Ancaq, deyəsən sən bu cür söhbətlərə qulaq asanda darıxırsan, Toni, eləmi?

Toni (qalxır). Kornel...

Kornel. Nədir?

Toni. Səncə Pyotra nə edirlər?

Kornel (çiyinlərini qısır). Heç bir şey etmək olmaz. Hələlik göz-ləmək lazımdır. Bizimkilər onu həbsə alıblar. Hələlik saxlayacaqlar.

Toni. Bir canı kimimi?

Kornel. Bir girov kimi. Qorxma, ona heç bir şey olmaz. Ancaq bu qara zirzibil yenə də küçədə atışmağa başlasa, o vaxt mən zəmin olmuram...

Toni. O zaman siz Pyotru... güllələrsinizmi?

Kornel. Mən – yox. Toni, ancaq bilirsənmi, müharibə ilə zara-fat etmək olmaz. Pyotr bu hərəkətə qarışmamalı, heç yaxınlığına da düşməməli idi. Sən özün bilirsən ki, əyər... əyər onun başına bir iş gəlsə mənim üçün yaxşı olmaz... Lakin bu, artıq bizim ixtiyarımızda deyil. Bu cındır paltarlılar silahı yerə qoysalar, bizimkilər Pyotru da və başqa girovları da azad edərlər. Məsələ belədir.

Toni (gözləri genişcə açılmış halda). Kornel sən indi Pyotrun nələr çəkdiyini təsəvvür edirsənmi? O, gözünü qapıya dikib gözləyir... həmişə gözləyir... Bax, indicə qapı açılacaq... “Gedək!” “Haraya?” “Tez ol, yubanma. Haraya getməyimizi orada bilərsən”.

Kornel. Dayan, görüm. (Küçəyə qulaq verir.) Yox, sakitdir. Onların tərəfindən güllə atılmır. Əgər bircə yerdə güllə atılsa – iş bitdi. O vaxt bizimkilər tam bir amansızlıqla... Ancaq mən bu lüt-lərin artıq öz yuvalarına çəkildiyini güman edirəm. Qorxurlar! Qoy, heç olmasa, Pyotr öz silahdaşlarının necə adamlar olduğunu anlasın. Eşidirsənmi? Ara sakitdir. Görünür ki, danışmaq gedir. Hərçənd ki, mən

bu cür quldurlarla danışığa necə girişmək mümkün olduğunu təsəvvür edə bilmirəm!

Toni. Adanı aparanda əllərini bağlayırlarmı?

Kornel. Kimi? Haraya?

Toni. Güllələməyə aparanda?

Kornel. Əlbəttə. Aydın məsələdir ki, qolları bağlı olmalıdır. Sən bunu nə üçün soruşursan?

Toni (qollarını dalına aparıb bağlanmış kimi saxlayır). Mən sizin tufəngli əsgərlərinizin qabağında, bax bu vəziyyətdə duran adamların nələr duyduğunu aydınca təsəvvür edirəm. O, əsgərlərin üzünə baxmır, onların başı üzərindən uzaqlara baxır... Sərin bir külək onun saçlarını oxşayır... Hələ bir saniyə vardır... “Nişan al!” Artıq az qalıb.

Kornel. Əl çək!

Toni (dəhşətli bir səslə). Köpəklər. Qan soran köpəklər!

Kornel. Toni!

Toni. “Atəş!” (Yırğalanır və dizi üstə çökür.)

Kornel (onun çiyindən yapışıb silkəlayır). Əl çək, dedim sənə! Qərībə xəstə xəyallara qapılırsan, Toni!

Toni (gözləri yumulu halda ayağa qalxır). İnsanların bir-birinə bu qədər amansız nifrət bəsləmələrinin səbəbi nədir, Kornel?

Kornel. Sən bunu anlamazsan. Sən son dərəcə sentimental bir ruha maliksən, Toni. Anan səni yamanca xarab edir.

Toni. Nə edir ki?

Kornel. O, öz tərbiyəsi ilə səni korlayır. Gələcəkdə də belə getsə, səndən heç vaxt bir şey uğrunda çarpışa bilən kişi çıxmayacaq. Sülh, sevgi, özgələrin halına yanmaq – bunlar əlbəttə gözəl şeylərdir... Lakin indi bu cür işlərin vaxtı deyil. İndi çox böyük və ciddi hadisələr baş verir. Anamız bunu başa düşmür. Bizim zəmanəmizdə adamın əlindən hər iş gəlməlidir... Qulaq as, Toni, əgər Pyotrun başına bir iş gəlsə, anamız bu barədə heç bir şey bilməməlidir. Biz anamıza hələ onun dustaqda olduğunu söyləməliyik. Yaxşı? Bəlkə doğrudan da vuruşma dayanacaq. Yəqin ki, qara lütələr artıq təslim olmuşlar. Küçələrdə dəhşətli bir sakitlik hakimdir. Sən, Toni, evdən bayıra çıxma!

Toni. Bəs sən?

Kornel (çiyinlərini qısır). Mən bizimkilərlə orada olmalı idim. Küçələrdə vuruşma gedərkən mən artıq həvəslə onlarla bir yerdə olmaq istərdim. Evdə, anamın yanında veyillənməyim böyük axmaqlıqdır. Ancaq nə etmək olar?! Burada bir hadisə baş versə... Anamın

ürəyi o qədər zəifdir ki! Bu lütlər gürhunun hərəkətlərindən heç vaxt baş açmaq olmaz! Sapqınlığa başladılarını, bitdi!.. Evi mühafizə üçün heç olmazsa evdə bir adam qalmalıdır? *(Dahni Toniya çevirərək qutudan tapançanı götürüb doldurur; sonra bir az fikirləşib yerinə qoyur.)* Mən öz yerimin harada olduğunu bilirəm. Ancaq anama vəziyyətin bu qədər ciddi olduğunu söyləmək lazım deyil... Mən demək, anamın və sənın xatirin üçün evdə qalırım.

Ana daxil olur.

A n a. Kornel, Pyotr hardadır? Nə üçün indiyə qədər gəlib çıxmayıb? Səhər deyirdin ki, bu adi bir dolaşılıqdır, axşama qədər yəqin buraxarlar... Kornel, eşidirsənmi?

K o r n e l. Düzdür, anacan... ancaq işlər bu qədər tez həll olunmur. Onlar yüzlərcə adam həbs ediblər, bütün işlər təhqiq olunana qədər yəqin ki, azı bir həftə çəkər.

A n a. Bir həftə. Kornel sənə bizim Pyotru bu qədər uzun müddət saxlaya bilərlərmi? Yox, yox! Mən buna dözə bilmərəm. Mən onların yanına gedib, deyərəm ki...

K o r n e l. Bu mümkün deyil, Ana! Səni heç yerə buraxmazlar...

A n a. Qərribə işdir, necə yeni məni oraya buraxmazlar! Mən Pyotra paltar və yemək apararam. Heç kəs bunu anaya yasaq edə bilməz. Ananın buna haqqı vardır.

K o r n e l. Ana, sən hər halda gözləməlisən. Küçələri hər tərəfdən qoşun sarıbdır... Şəhərin mərkəzinə heç kəsi buraxmırlar.

A n a. Ananı buraxarlar. Mən onlara deyərəm ki, oğlum üçün xırım-xırda apararam... Mən Pyotru görməliyəm, Kornel! Mən onun başına nələr gəldiyini bilməliyəm! Pyotr canı deyil ki, onu dustaqda saxlasınlar? Mən onlara beləcə də deyərəm, sənın fikrin özgələre getməsin! Mən onlara deyərəm ki, mənim oğlumı həbsdə saxlamağa ixtiyarları yoxdur!

K o r n e l. Bu sözlərin heç bir xeyri olmaz. Onların buna ixtiyarları vardır.

A n a. Nə üçün, Pyotr canıdır? O adam öldürmüşdürmü və yaxud birisini soymuşdurmu?

K o r n e l. Yox, əlbəttə, yox... canı deyil. Heç kəs Pyotru bu cür işlərdə təqsirləndirmir.

A n a. Görürsənmi! Heç bir səbəb olmadan onlar oğlumı həbsə salmışlar. Hansı haqla?

K o r n e l. Ana, görünür ki, sən bu məsələləri lazımınca başa düşmürsən...

A n a. Bəli, bəli, bilirəm... Toni, sən get, sənın burada işin yoxdur. Ananın axmaqlığına qulaq asmaq sənə lazım deyil. *(Toni yavaş-yavaş və həvəsiz çıxıb gedir.)* Kornel, mən hər şeyi anlamağa çalışıram. Ancaq buna müvəffəq ola bilməyirəm. Oğlum heç bir kəsə heç bir zərər yetirmədiyi halda onu tutub dustağa salmağın mənasını anlaya bilmirəm, bunu anlamaq mənim üçün çox çətindir.

K o r n e l. Bağışla, əgər ciddi bir dille danışacaq olsaq, sən ölkədə vətəndaş müharibəsi getdiyini başa düşmək istəmirsən.

A n a. Nə olsun? Yoxsa, sən bu müharibənin zəruri olduğunu söyləmək istəyirsən?

K o r n e l. Zəruridir. Çünki insanlar iki lagərə bölünmüşlər, hakimiyyət isə ancaq bir tərəfin əlində olmalıdır. Kimin hakimiyyət başında durması məsələsi silahla həll olunmalıdır.

A n a. Atışma elə bunun üçün mü g e d i r ?

K o r n e l. Bəli, başqa çıxış yolu yoxdur.

A n a. Yaxşı, söylə bir görək, kimin iş başında durması sizin üçün bu qədər əhəmiyyətli məsələdir? Məgər sizin heç birinizin ailəniz yoxdur? Qoy, hər kəs öz ailəsinin qeydinə qalsın.

K o r n e l. Həyat təkə ailədən ibarət deyil.

A n a. Bəli, təkə ailədən ibarətdir, Kornel. Mənim üçün ailə hər şeydir. Sən nahaq yerə mənə Pyotrun başqalarına ağılıq etmək istəyini söyləmə. Mən onu yaxşı tanıyıram: o, heç küçədəki iti də qıyıb vurmazdı... Sənın əlindən hər şey gələr. Pyotrun isə – yox. Onda başqalarına komanda etmək xüsusiyyəti yoxdur...

K o r n e l. Ola bilər, ancaq onun partiyası hamıya komanda etmək, hər şeyi öz istədiyi kimi alt-üst etmək istəyir. Bu işin baş tutması bütün millətin bədbəxtliyi deməkdir. Məgər sən bunu bilmirsən? Anacan, onlar xainlər və canilər ordusudur. Onlar hər şeyi dağıdıb talayırlar...

A n a. Yox, düz demirsən, Kornel. Mən buna inanmaram. Mən Pyotru çox yaxşı tanıyıram. Pyotr bu cür adamlara qoşulmaz.

K o r n e l. Təəssüf ki, Pyotr çox tez inanandır.

A n a. Bu gənclikdəndir. Sən, Kornel, heç vaxt onun kimi gənc və adamlara qovuşan olmamısan. Sən heç vaxt onun kimi yoldaşlara mehriban olmamısan. Sən həmişə təkəbbürlü olmusan. Sənın xasiyyətində bir ağayanaqlıq, bir aristokratlıq vardır. Yox, yox! Pyotr heç vaxt pis işdən yapışmaz.

Kornel. Demək, ana, mən pis işdən yapışmışam, eləmi? Ya onun partiyası haqlıdır, ya biz. Nə qədər ölçüb-biçsən yenə də bizim ikimizdən birimizin pis yola getdiyimiz aydındır. Ancaq mən sədaqətlə səni inandıraram ki, Pyotr təhlükəli adamların tərəfindəndir... Nə cür olsa bu gürhün başı ezilməlidir ki, bəlkə dünya nizama düşsə bilsin.

Ana. Dayan! Demək, dünyanın nizama düşməsi üçün bizim Pyotrun həbsə alınması lazım gəlirdi, eləmi?

Kornel. Düzdür, lazım gəlirdi, ana... Pyotr bu yolda gedənlərə qoşulubsa...

Ana. Kornel, bu cür sözlər demək heç ayıbına gəlirmi? Bizim Pyotru həbsə alanlar haqq tərəfdarı ola bilməzlər. Yox, Kornel, onu ancaq pis adamlar tuta bilər. Pis, amansız və axmaq adamlar. Ah, bircə bu yumruğum ilə onların üzünü döyəcləyə bilsəydim...

Kornel. Ana. Rica edirəm...

Ana. Kornel, Pyotr orada qalarkən biz durub gözləyə bilmərik. Sən birtəhər mənə kömək etməlisən... Deyirsən ki, onu hələ orada bir neçə gün saxlaya bilərlər?

Kornel. Ola bilər. Sonra şübhəsiz buraxacaqlar. Küçələr artıq sakitləşib. Görürsən, sabaha qədər hər bir şey bitəcəkdir.

Ana. O zaman sən də mənimlə bərabər Pyotrun dalınca gedərsənmi?

Kornel. Gədərem, anacan...

Ana. Məgər ona bu gün bir şey çatdırmaq olmaz?

Kornel. Bu gün – yox, anacan.

Uzaqdan bir neçə güllə səsi eşidilir. Qaranlıq qovuşur.

Ana. Bu nədir?

Kornel (*asəbiləşərək*). Heç nə, görünür ki, küçədə atırlar. Anacan, evdən bayıra çıxmaq olmaz ha, bunu yaxşı bil.

Ana. İndi Pyotr yaqın bizi gözləyir.

Kornel. Sən elə öz Pyotrundan dəm vurursan. Məsələ bir Pyotr məsələsi deyil, anacan.

Ana. Yoxsa sən güman edirsən ki, Toninin və ya sənənin də başına bir iş gələ bilər?

Kornel. Bağışla, ana, mən ancaq öz planımız barəsində düşünürəm.

Yenə də uzaqdan güllə səsləri eşidilir.

Ana. Kaş Pyotrun başına bir iş gəlməsin!

Kornel (*pəncərənin yanında dayanıb qulaq asır*). Kaş bizim planlarımız pozulmasın!.. (*Pauza*) O tərəfdə, harda isə bir dəstə döyüşə hazır dayanmışdır; bilsən nə qədər şəstli oğlanlardır... Onlara qvardiyaçı deyirlər. Diqqətlə seçilmiş nişançılardır. Döyüş zamanı qabaq sırada hücum keçəcəklər. Onlar gözləyirlər, hücum zamanı çatanda sorucu nəzərlərlə bir-birinin üzünə baxacaqlar: Bəs Kornel hanı? Mən buradayam, dostlar. Mən sizinlə ola bilmirəm. Mən... evdə oturmaliyam. Hər ehtimala qarşı evdə bir adam oturmalıdır, ya yox? Çalışın, qeyrət göstərin, uşaqlar. Bəs mən... mənim adımla qaralaya bilərsiniz,

Ana. Kornel, sənə nə oldu?

Kornel. Heç bir şey, ana. Qorxma, mən səndən və... Tonidən ayrılmaram. Bilirsənmi, küçələr qarışıq olanda hər cür adam ortalığa çıxıb bilər... Ancaq ana sən heç bir şeydən qorxma. Mən evdəyəm... (*Tüfənglərin yanına yaxınlaşır.*)

Ana. Orada nə axtarırsan?

Kornel. Atamın özü ilə Afrikaya apardığı tüfəngini. Onu təmizləmək lazımdır. (*Tüfəngi taxtanın üstündən götürür.*)

Ana. Mən ki hər gün bunların tozunu silirəm.

Kornel. Ana, sən bunları başa düşməzsən. Tüfəng çox təmizlik sevir və hərdən bir tüfəngi atmaq da lazımdır. (*Anasının yanına gəlib əlini onun çiyninə qoyur.*) Ana, sən heç şeydən nigaran olma, hər şey öz qaydasında olacaqdır, görərsən.

Əlində tüfəng çıxır. Qaranlıq daha bərk qovuşur.

Ana (*onun dalınca baxır*). Sən mənə sözün düzünü demirsən, Kornel, mən bilərəm...

Evde gəzişir, orda-burda qabağına keçən şeyləri səliqəyə salır. Uzaqdan bir neçə güllə səsi eşidilir.

Ana. İlahi, görəsən Pyotrun başına bir iş gəlmədi ki! (*Kreslonun üzərində əyləşərək dua edirmiş kimi əllərini yuxarı qaldırır.*) Həzrəti-İsa, sən mənim oğluma rəhm et, Həzrəti-Məryəm, mənə yazığın gəlsin, mənim balalarımı hifz et! Həzrəti-İsa, Həzrəti-Məryəm, siz öz mərhəmətinizi mənim balalarımın üstündən əskik etməyin. İlahi, sən özün Pyotrumu özümə qaytar!

Pyotr qapıda görünür, şalvan əzilmişdir və köynəyinin yaxası açıqdır, otaq tamamilə qaranlıqdır.

Pyotr. Salam, ana!

Ana (*yerindən qalxır*). Pyotr! Səni buraxdılar mı?

Pyotr. Hə... Buraxdılar... ancaq mənim artıq onlarla heç bir işim qalmadı.

Ana (*onun yanına tələsir*). Mən səndən nigarandım... Mənim oğlum, yanıma gəl.

Pyotr (*ondan kənara çəkilir*). Lazım deyil, ana. Rica edirəm, yerində otursan.

Ana (*əvvəlki kimi əlini ona uzadır*). Oğlum, sənə nə olub? Bəs pəncəyin hanı?

Pyotr (*yenə də ondan kənara çəkilir*). Orada... orada qaldı. Onlar yəqin sənə göndərərlər. Onlar çox bərk qayda-qanun tərəfdarıdır.

Ana. Kimlər?

Pyotr. Onlar. Ağlar. Ana lampanı yandıрма, lazım deyil... Mənim vəziyyətim çox ağırdır, ancaq sənə bir neçə şey söyləməliyəm. Mən elə bunun üçün də gəlmişəm. Bunları mən özüm sənə desəm, daha yaxşı olar.

Ana. Pyotr, nə olmuşdur? (*Əlləri ilə Pyotru tutmaq istəyir, lakin müvəffəq olmur.*) Bura gəl, görüm.

Pyotr (*kənara çəkilir*). Anacan, ancaq sən mənə açıqlanma, mən bu suala cavab verə bilməyəcəm.

Ana. Nə üçün?

Pyotr. Ah, anacan, sən nə qədər çətin anlayırsan! Elə belə də olacaq idi... Kornel də bunu əvvəlcədən bilirdi. Ancaq indi artıq keçmiş ola...

Ana (*coşqun bir həyəcanla*). Nə keçmiş ola, mənim oğlum?

Pyotr. Bir iş çoxdan baş vermişdir, anacan... Yarım saat bundan əvvəl.

Ana. Nə olmuşdur?

Pyotr. Nə olacaq?! Məni güllələyiblər.

Ana. Pyotr! (*Sarsılır və hissiz halda döşəməyə yıxılır.*)

Pyotr. Ah, ana! Mən nə etdim... Orada kim var, yardım edin! Andrey!

Qaranlıqdan Andrey qaçaraq gəlir.

Andrey. Nə olmuşdur?

Pyotr. Bax, anam...

Andrey (*anasının yanında diz çöküb nəbzini yoxlayır*). Anacan, göstər görüm...

Qaranlığın içərisindən Ata görünür.

Ata. Ona nə oldu?

Pyotr. Bilmirəm... Birdən yerə yıxıldı.

Ata. Ehtiyatlı olmaq lazımdır. (*Ananın yanında diz çökür.*) Gülüm, sənə nə oldu?

Qaranlıqdan Yuri əynində pilot paltarını çıxır.

Yuri. Salam, Pyotr! Anama nə olmuşdur? Deyəsən halı yenə xarabdır? (*Yazı stolunun üstündəki lampanı yandırır.*)

Andrey (*anasının yanında dizi üstə oturaraq*). Ürəyi keçmişdir. Siz bilsəydiniz yazığın ürəyi nə qədər zəifdir... Yazıq ana!

Ata. Buraya bir adam çağıra bilsəydik!

Andrey. Nə üçün? Özümüz kifayətik. İndi o, bir qədər bu cür huşsuz qalacaqdır. Əsəbləri pozulmuşdur. Ona toxunmamaq daha yaxşıdır. Oradan bir neçə balıq verin.

Pyotr (*divan üzərindən bir neçə balıq götürür*). Al!

Yuri (*bir yığın balıq gətirir*). Al, götür.

Andrey. Ata, onun başını qaldır. (*Balıqı başının altına qoyur.*) Hə, indi rahatca uzan. (*Qalxır.*) Kənara çəkilin, qoyun rahatlasın.

Ata (*qalxır*). Pyotr, sən ona nə dedin? Onu nə üçün belə qorxutdun! Söylə görək nə cür olub ki, sən də bizim aramıza gəlib çıxıbsan?

Andrey. Ata, bircə dəqiqə gözlə. (*Pyotrun üzünü işığa tərəf çevirib alına baxır.*) Belə! Biri və ikisi. (*Köynəyinin yaxasını açır və barmaqları ilə döşünü yoxlayır.*) Bir, iki, üç. Bax bu lap ürəyindən dəyibdir.

Ata. Göstər, görüm! Yaxşı atıblar. Əslinə baxsan bu, vaxtilə bizdə baş verən bir hadisəyə çox bənzəyir. Bizdə də bir ərəbi belə güllələdilər. Onu hərbi qayda ilə qurğuşuna qonaq etdilər... Əzizim, bir de görək, bu iş haradan sənə başına gəldi!

Pyotr. Məni də qurğuşuna qonaq ediblər, ata.

Ata. Demək, dostum, səni də hərbi qayda ilə güllələyiblər.

Pyotr. Hərbi qayda ilə, atacan.

Ata. Mən inanmıram ki, sən heç vaxt vətən xaini olmamısan!
Pyotr. Yox, ata. Mən böyük və necib bir iş uğrunda çarpışmışdım.

Ata. Əsgərlərin əleyhinəmi? Mən bunu anlaya bilmirəm.

Pyotr. Bizim tərəfimizdə də əsgərlər vardı. Ata!

Ata. Hər iki tərəfdə də əsgərlər vardı mı?

Pyotr. Hə...

Ata. Bizimkilər, bizimkilərləmi vuruşurdu?

Pyotr. Hə, ata, elədir ki, var.

Ata. Bu iş mənim heç xoşuma gəlmədi, Pyotr. Deyəsən, uşaqlar, sizin işinizdə bir dolaşlıq var... Bəlkə sən kəşfiyyatçı idin?

Pyotr. Yox, ata. Mən ancaq qəzetlərə yazırdım.

Ata. Yalan danışma, Pyotr. Bunun üçün səni hərbi qayda ilə güllələməzlər. Bizdə ancaq şpionları və xainləri güllələyirdilər.

Yuri. İndi, ata, başqa zamanədir!

Ata. Görünür. Deyəsən indi sizin bir çox yeni oyunlarınız vardır. *(Anaya tərəf dönür.)* Hə, necə oldu?

Andrey *(ananın yanında oturaraq ona doğru əyilmiş halda)*. Eybi yoxdur. Hələlik özünə gəlməmişdir. Elə bil yatıb.

Ata. Çox yaxşı. Ancaq birdən o, bizim sözlərimizi eşidə bilər.

Andrey. O bizimlə danışa da bilir. Bircə anamız bizi görə bilir. O heç bir zaman bizimlə əlaqəni itirmir.

Pyotr *(dalğın halda yazı stolunun üstündəki qlobusu hərləyir)*. Uşaqlar, mən öz məsələmi ona xəbər verərkən heç bilirsinizmi nələr çəkdim...

Yuri. Bilirəm, dostum, bilirəm. O vaxt mən də çox iztirablar çəkmişdim. Sanki ona öz ölümüm haqqında deyil, bir xəyanət haqqında danışmışdım. *(Yazı stolunun siyirməsini açır və nəyi isə axtarır.)* Uşaqlar, qulaq asın, siz bilirsinizmi anamız bizim çubuqlarımızı belə saxlayır? Çox qoçaq anadır. Amma sağlığımızda deyərdi: "Öz parovozunu da götürüb buradan rədd ol!" *(Tütün çəkməyə adət edən bir adam kimi qeyri-ixtiyari olaraq çubuğu ağızına aparır və sorur.)* Mmm... Burada olarkən adam özünü lap öz evindəki kimi hiss edir.

Küçədən güllə səsləri eşidilir.

Ata *(pəncərəyə yaxınlaşır)*. Deyəsən harada isə güllə atırlar. Taq-taq! Bu əsgər tüfənglərinin səsidir.

Pyotr *(külqabını bir tərəfdən o biri tərəfə itələyir)*. Onlar bizimkilərdir. O güllələri bizimkilər atır.

Yuri. Mənim dəftərim də buradadır! Doğrudan da bu arvad hər şeyi mühafizə edir. *(Dəftəri vərəqləyir.)* Hə, bu mənim cizgilərimdir. Ancaq boş şeydir. Mən qanadların yeni profilini çəkmək istəyirdim.

Pyotr *(şkaflın başından həbəşi qadın fiqurasını götürüb stolun üstünə qoyur)*. Qoy burada dursun!

Yuri. Nə üçün onu buraya gətirdin?

Pyotr. Elə belə... Heç özüm də bilmirəm. Bekar qalmamaq üçün.

Ata *(pəncərənin yanında dayanmış halda, üzünü bu tərəfə çevirir)*. Yurka, ona toxunma. Bu ölümlərin adətidir. Onlar hələ təzə vaxtlarda bir yerə gələrkən orada olduqlarını bildirmək üçün bir iz buraxıb getmək istərlər. Bir azdan sonra bu xasiyyət götürülür. *(Pauza)* Pyotr, mənə bax görüm, sən heç olmazsa... Özünü kişi kimi apara bildinmi?

Pyotr *(tütün qutusunun yerini dəyişir)*. Əlbəttə, ata, mənim yalvarıb-yaxarmadığıma əmin ola bilərsiniz.

Ata. Afərin! Bizim familiyamızı ləkələmək olmaz!

Andrey *(Ananın yanında əyləşir)*. Adam bu cür güllələnərkən çox dəhşətli şeylər hiss etmiş olmalıdır.

Pyotr. Gəl bu barədə danışmayaq! Qolların dahında bağlanmış halda altı soldatın, kənddən yenəcə gəlmiş altı oğlanın qarşısında dayanırsan... Mən o əsgərlərə çox acıyırdım.

Ata. Sənin gözələrin bağlanmamışdı, eləmi?

Pyotr. Yox, ata, mən razı olmadım.

Ata. Afərin! Bəs komanda edən kim idi?

Pyotr. Bir aciz-avara cır səslə zabit. O, tərəddüd etdiyini gizlətmək üçün özünü çox bərk dartırdı. Gözümün qabağında tapançasını doldurdu... Guya əsgərlərin güllələri mənə dəyməse idi, o özü məni öldürəcəkdə.

Andrey. Lənətə gəlmiş!

Ata. Andrey, elə qaydası da belədir. Başqa cür ola bilməz.

Pyotr. Bu alçaq məni çox əsəbiləşdirirdi. Mən isə ona dedim: "Avara, müqəvvanın biri, gözümün qabağında hərlənmə, itil kənara, mən özüm komanda verəcəyəm!"

Ata. Sən bu cür hərəkət etməməli idin, Pyotr. Güllələmək... Çox ciddi işdir.

Pyotr. Ata, mən bir şeylə özümə ürək verməli idim, ya yox? Çox ağır və sıxıcı bir vəziyyət idi. Əsgərlər güldülər, mən də güldüm.

Hamımızın halımız bir az yüngülləşdi. O qızardı, qılıncını çəkib gücü gəldikcə qışqırdı: "Farağat! Nişan al!"

Uzaqdan yaylın atəşi sesi eşidilir.

Ata. Hə... Hər kəs dünyada bir məqsəd uğrunda ölür, ancaq bu məqsədin nədən ibarət olması çox vaxt bəlli olmur... Görünür ki, belə də lazımdır. Bəzən düşünürəm ki, kaş indi mən qalaydım, polkovnik, bəlkə də general olardım, pensiya alıb sizinlə bir yerdə yaşayardım, öz xatirələrimi yazardım və bostanda lək qazardım... Nə cür olsa, yenə də yaşamaq ölməkdən yaxşıdır. Yaşamaq heç də pis olmazdı. Heç olmazsa adam bir işlə məşğul olardı. Mən yaxşı bilirəm ki, sizin hamınız öz həyatınızı böyük işlər uğrunda qurban vermişsiniz. Andrey – elm yolunda, Yurka – texnikanın tərəqqisi uğrunda, Pyotr isə...

Pyotr (*şahmat taxtasının üzərindən başını qaldıraram*). Bərabərlik və azadlıq uğrunda.

Ata. Belə. Mən isə din, kral və vətən uğrunda. Bəlkə də bizim polkovnikimiz bir axmaq əmr verdiyinə görə. Ancaq bunun heç bir əhəmiyyəti yoxdur. Mənim ölümüm çox yaxşı və alicənab ölüm idi... Ancaq bilirsinizmi mən sizə görə köhnə ölüyəm və sizə bir şey demək istəyirəm... dünyada bir az da yaşasaydıq, pis olmazdı. Mən artıq həvəslə dünyada yenə yaşamaq istərdim. Artıq həvəslə.

Andrey (*ayağa qalxır*). Başqalarının gördüyü işlərə baxarkən adamı hirs boğur. (*Kitab şafına yaxınlaşır*.) Uşaqlar, mən indi diri olsaydım, dəli kimi işlərdim. Məsələn, yuxu azarını götürün, çox maraqlı məsələdir.

Yuri (*mütaliədən ayrılmadan*). İnsan aqlını şaşıra bilər!

Ata. Nə olmuş ki?

Yuri. Səthlərin konstruksiyası haqqındakı bu ideya mənim ideyamdır. Ata, tamamilə mümkün olan bir işdir. Eh, təəssüf ki, mən onu o vaxt qurtara bilmədim! Dayan! Bax, burasını bu cür düzəltmək lazım idi... (*Yazı stolunun dalında oturub cızır*.) Çox yaxşı!

Andrey (*şkaftı açır*). Yox, doğrudan da anamıza heyrət etməmək olmaz!

Pyotr. Necə bəyəm?

Andrey. Hələ indiyə qədər mənim tibb jurnallarımın abunəsinə kəsməmişdir. Buyurun: "Tropik azarlar xəbəri"nin yeni nömrəsi. Mən də bir vaxt bu jurnala məqalə yazardım.

Pyotr. Orada sənənin barəndə çox yaxşı nekroloq dərc olunmuşdur.

Andrey (*nömrələrin birini alır*). Qoy, burada bir şey var, ona baxım. (*Divanın üstündə rahatca uzanıb vərəqləri hələ kəsilməmiş bir nömrəyə baxır*.)

Ata (*ananın başı üzərinə əyilərək dayanmış halda*). Görürsənmi, gülüm, sənənin burada bir polk oğlun var. Onlar hamısı özlərini doğma evlərindəki kimi hiss edirlər. Gülüm, biz hamımız sənənin üçün diriyik, deyilmi?

Pyotr (*şahmat taxtasının başında*). Yox, belə həll olunmaz, çox çətin məsələdir!

Yuri (*cizginin üzərində fikirləşir*). Bu cür etmək olar. Ancaq ağırliq mərkəzi mütləq aşağıya düşməlidir.

Ata (*kiçik qrammofonu açır*). Uşaqlar, mən həmişə bu qrammofonu yanımcə gəzdirmişəm. Hətta müharibəyə gedərkən də yanımcə götürərdim. (*Sürətlə qrammofonu qurur*.) Bu isə mənim ən sevimli plastinkam idi. Ana, yazıq arvad məndən bir yadigarlıq olaraq bu plastinkanı qrammofonun üstündə saxlayır.

Yayı buraxır, asta bir hava çalır. Ata qulaq asır.

Qalanlar öz işləri ilə məşğuldur.

Andrey. Hm, görünür ki, cüzam azarını müalicə üçün az-çox dava-dərman tapıblar, çox yaxşı işdir!

Yuri (*cizgi ilə məşğul olduğu halda*). Orada axı, deyəsən, dayanmadan atışirlar.

Pyotr (*şahmat taxtasından ayrılmadan*). Dayan, dayan, görək. Deyəsən, hələ indi başlanır.

Atışma güclənir. Plastinka çalır qurtarı, qrammofon susur.

Ata. Bu mənim ən sevimli... (*dönüb qulaq asır*). Eşidirsinizmi? Ra-ta-ta. Pulemyotlardır, Pyotr.

Pyotr. Bu, başlanğıcdır! (*Yerindən qalxır*.) Ah, onlarla bir yerdə olmağı mən nə qədər istərdim! Yoldaşlar, bərk dayanın!

Andrey (*yerindən qalxıb jurnalı bir tərəfə buraxır*). Yenə də qəhrəmanlıq, yenə də adam öləcək. Mən bu cür şeyləri eşitmək istəmirəm...

Pyotr. Andrey, bircə qulaq as, bu ki musiqidir! Qulaq as! Bizimkiler qalxmışlar. Artıq döyüş başlamışdır. Bizimkiler hücumə keçirlər.

Onlar pulemyotlarla öz yollarını təmizləyərək, dayanmadan irəliyə, irəliyə gedirlər... Nə qədər güclüdürlər! Yox, mən heç də nahaq yerə ölməmişəm!

Boğuş partlayış səsləri.

Ata. Bunlar tez-tez atan toplardır. Pam-pam-pam-pam. Məsafə – üç kilometr, istiqamət – bu tərəfdən.

Yuri (*qalxır*). Ata, demək şəhərin mərkəzinə doğru gedirlər.

Pyotr (*coşqun*). Bu, bizim topumuzdur! Demək, biz qalib gəlmişik!

Ata. Bu gurultular ananı qorxutmasa yaxşıdır.

Andrey. O, hələ özünə gəlməmişdir, heç bir şey dərk etmir. (*Dərhal dönür, cibindən çıxardığı yara bağlamağa məxsus tənzihi hərəkətləri ucunu yığır.*) Artıq dəli olmuşlar! Küçələrdə atışirlar. Yənə qan su yerinə axacaq!

Pyotr. Nə etmək olar! Yeni dünyanı qurmaq üçün yer təmizləyirlər. Ah, Andrey, Yuri! Bu yolda insan heyifsilənmədən canından keçər! Hətta insanın min canı olsa belə, yənə də... Bu gurultunu eşirdirsinizmi? Nə qədər gözəldir. Ah, mən də onlarla ola bilsəydim...

Ana. İndi bax o tərəflərdə də atışirlar. Bu, mənim xoşuma gəlmir. Bu, dostum, rəsmi ordunun döyüşü deyil. Bu, daha çox küçə dalaşmasına bənzəyir.

Pyotr. Nə etmək! Ayrı cür də ola bilməzdi. Xalq nəhayət bu xainləri cəzalarına çatdırmaq istəyir. Qoy xalq onları, bütün bu ağ quldurları güllələyib ordan süpürsün! Döyüşün necə qızıxdığını eşirdirsinizmi? Piyadalar bizim tərəfimizdədir. Matroslar bizim tərəfimizdədir. Xalq bizim tərəfimizdədir. Onların tərəfində isə ancaq bir ovuc zabit vardır. Doğrudur, onların təyyarələri və ağır topları vardır, ancaq onlar bunları şəhərdə ata bilməzlər. Yoxsa bütün şəhər dağılıb xarabazarlığa çevrilər, belə deyilmi, ata?

Ata. Bilmirəm, Pyotr. İndi yeni qaydalar var.

Yuri (*radionun yanına gəlir*). Radio stansiyası kimin əlindədir?

Pyotr. Məncə bizimkilərin. Yurka, qulaq as, bəlkə eşitdik.

Yuri. Yaxşı. (*Dəstəyi hərəkət edir.*) Yavaş!

Radio ilə verilən səs (*Kornelin səsində bənzəyir*). Allo! Ağların ştabı danışır.

Pyotr (*yerində donaraq dayanır*). Ola bilməz!

Radio ilə verilən səs. Allo, allo! Ağların ordusunun komandanlığı son dəfə olaraq qara quldurlara, şəhərin küçələrində qan tökməyi dayandıрмаğı təklif edir. Beş dəqiqəyə qədər onlar silahlarını yerə qoymasalar artilleriyaya şəhəri topa tutmaq əmr olunacaqdır.

Pyotr (*qışqırır*). Bu, ola bilməz. Ata, Andrey, onlar belə bir iş görə bilirlərmi? Deyəsən radiodakı oğlan çaşıb!

Radio ilə verilən səs. Allo! Allo! Ağların qoşunlarının komandanlığı bütün əhaliyə tez zirzəmilərdə və anbarlarda gizlənməyi təklif edir. Qaralar öz pozisiyalarından sonra artilleriya şəhərin mərkəzinə topa tutacaqdır. Lazım gəlsə, hava bombardmanı da tətbiq ediləcək.

Pyotr. Vəhşilər! Vəhşilər! Siz bunu edə bilməzsiniz! Siz bizi qorxutmaq istəyirsiniz, ağ canavarlar!

Radio ilə verilən səs. Allo! Şəhərin dağılması və insan qurbanları üçün bütün məsuliyyət qaraların rəhbərliyi üzərinə düşür. Biz vaxtında onları xəbərdar etdik. Biz son dəqiqəyə qədər danışığa girişdik, qaralar isə bir canı kimi bizim girovlarımızı, zabitlərimizi, şəhərin əhalisini qırmağa başladılar...

Pyotr. Yalandır! Siz özünü bu cür hərəkət edirsiniz. Köpəklər! Yırtıcı köpəklər! (*Yaxasını açıb döşündəki güllələrin yerini göstərir.*) Sizcə bunlar nədir?

Radio ilə verilən səs. Biz gələcəkdə art. 1 heç bir danışığa girişməyəcəyimizi bildiririk. Əlində silah tutulan hər kəs, dərhal güllələndirəcəkdir. Qaraların tərəfində olanlar hərbi məhkəməyə veriləcəkdir. Allo, allo! İki dəqiqədən sonra artilleriya şəhərin mərkəzini bombardman edəcəkdir. Sonuncu dəfə olaraq qaralara təslim olmağı təklif edirik. Ancaq bu yol ilə siz şəhərimizi ağla gəlməyən bir xarabazar vəziyyətə düşməkdən qurtara bilərsiniz.

Pyotr. Yox, yox, yox! Onlara qulaq asmayın! Yoldaşlar, təslim olmayın! İş bu yerə çatıbsa, qoy şəhəri dağıtsınlar! Qaralar irəliyə! Azadlıq uğrunda, qalibiyyət uğrunda qəhrəmanca çarpışın! Yoldaşlar, geriye çəkilməyin! Bu ağ köpəklərə basılmaqdan birlikdə ölmək daha yaxşıdır!..

Uzaqdan top gurultuları səsi eşidilir.

Ata. Bu, iri toplardır. Altı düyməli. Onlar öz vədlərini yerinə yetirdilər.

Yuri. Bilirsinizmi, dostlarım, mən şadam ki...

A t a. Ölü olduğunamı şadsan? İnanıram. Bum! Bu, doqquzdüyməli top idi.

Pyotr. Qatillər! Alçaq qatillər!

Andrey. Sakit. Anam özünə gəlir.

Yuri. Özü də belə bir dəhşətli dəqiqədə, zavallı!

A t a. İşığı söndürün.

Tam bir qaranlıq. Top gurultuları və tufəng səsləri.

Andreyin səsi. Ana, salamat qal.

Atanın səsi. Qorxma, əzizim. Biz həmişə səninlə varıq.

Yurinin səsi. Bu, göy gurultusudur, anacan. İndi dayanar.

Pyotrun səsi. Qatillər! Qatillər! (Top səsləri və tufəng atışması. Uzaqda alıxan yanğının qızartısı pəncərədən görünür.)

A n a (yavaş-yavaş). Pyotr!.. Kornel!.. Toni!.. Kornel, nə olmuşdur? Pyotr hardadır? Toni, Kornel hardadır? Kornel, eşidirsənmi? (Toni qapıda görünür.)

T o n i. Ana, anacan, sən buradasanmı?

A n a (gözlərini yumur). Toni, Pyotr hardadır? Hələ qayıtmamışdırmı?

T o n i. Yox, ana sən narahat olma...

A n a. Orada nə edirlər?

T o n i. Güllə atırlar. Ancaq, buradan çox uzaqda... Qorxma, anacan. Mən sənin yanından heç bir addım da kənara getməyəcəyəm. (Stolun siyirməsini açır, Kornelin doldurmuş olduğu tapançanı götürmək istəyir.) Heç bir şeydən qorxma, anacan!

A n a. Toni, oradan götürdüyün nədir? Lap bu dəqiqə tapançanı qoy yerinə! Əl vurma! Bunlar sənin oyuncaqların deyil!

T o n i. Ana, mən heç bir şey etmirəm. Dedim, bəlkə bir hadisə üz verdi... Bilirsənmi, Kornel deyirdi ki...

A n a. Bəs, Kornel nə oldu? Korneli buraya çağır!

T o n i. Ana, açıqlanmasan, deyərəm...

A n a. Toni, bizim Kornel nə oldu axı?

T o n i. Kornel oraya getdi. Tufəngi də özü ilə apardı, dedi ki, "Toni... anama söylə ki, onu qoyub getdiyimə görə mənə açıqlanmasın, ancaq mən... oraya getməli idim!"

Top güllələri gurultusu eşidilir.

PƏRDƏ

136

ÜÇÜNCÜ PƏRDƏ

Həmin otaq, ancaq divardakı silahların hamısı yığışdırılmış və taxta üstündəki tufənglər götürülmüşdür.

A n a (divardan sonuncu bir cüt tapançanı götürüb yazı stolunun qutusunda gizlədir və qutunu bağlayıb açarını çıxarır). Bax belə. Mən hər yerdə Toninin gözüne silah sataşmasını istəmirəm. (Otağı gözədən keçirir.) Mən bunu istəmirəm. (Pəncərələrə yaxınlaşıb taxtalarını örtür.) O, küçüyə də baxmayacaqdır. (Qapıya yaxınlaşıb işığın diyməsini basır. Çilçıraq yanır.) Deyəsən, artıq görüləsi iş qalmadı. (Radionun yanına yaxınlaşır.) Bəs sən, bundan sonra sən də susacaqsan. Dünyada nələr olduğunu bilmək Toniyə lazım deyil. (Dalğın halda radionun qabağında dayanır.) Mənim işə buna ehtiyacım yoxdur. Mən artıq heç bir şey dinləmək istəmirəm. Artıq heç bir şey məni maraqlandırmır. (Yenidən fikrə dalır.) Demək ki, sən artıq sustalmısan. Sən söz yox ki, danışmaq istərdin. Sən söz yox ki, Toninin başını gicəltmək istərdin. Yox, yox, sən artıq burada bağırası deyilsən. Öz yeniliklərini harada istəyirsən elan et, ancaq burada yox. Burada yox. Burada mən varam. Sən artıq mənim Tonimin beyninə heç bir şey yeritməli deyilsən... Cavabın nədir? (Radionun dəstəyini hərəyir.) A?..

Radio ilə verilən qadın səsi (coşqun və inandırıcı). Bu – cinayətdir. Bütün müqavilələr və bağlaşmalar canicəsinə pozulmuşdur, bütün hüquqlar tapdalanmışdır, qaba bir zorakılıq tətbiq edilir. Dinləyin, dinləyin, dinləyin! Heç bir səbəb olmadan, heç bir müharibə elan edilmədən, heç bir kəlmə danışılmadan xarici qoşun bizim ölkəmizə soxulmuşdur. Düşmən, "nizam bərpa etmək" bəhanəsilə şəhərimizi bombardıman etməyə başlamışdır. Ona bu haqqı kim vermişdir? Onun intervensiya üçün hansı əsası vardır? Heç bir əsas və heç bir haqqı yoxdur. Biz bütün dünyaya müraciət edirik: dinləyin, dinləyin, dinləyin. Eşidilməmiş bir cinayət baş vermişdir! *We call the World: hear, hear, it is an outrage it is an awful crime!*¹ *Naus appellons tuote i humanite: voyer, quel erime*². Bizim xalqımızı, bizim

¹ Biz bütün dünyaya müraciət edirik: Dinləyin, dinləyin! Vəhşi bir zorakılıq tətbiq edilir, dəhşətli bir cinayət baş verir! (ing.)

² Biz bütün insanlığa müraciət edirik: baxınız, nə kimi cinayətlər baş verdiyini görünüz! (frans.)

137

bədbəxt xalqımızı, vəhşi heyvanları qırıb məhv edən kimi, qırıb məhv edirlər!

A n a (*radionu dayandırır*). Sən nə üçün mənim üstümə qışqırırsan, mən səni dinləmək istəmirəm! Cinayət, cinayət! Məyər mənim Pyotrumu güllələmək cinayət deyilmi? Mənim oğlum, mənim Pyotrum! İndi sənmi mənə cinayətlər haqqında danışacaqsan. Mən cinayətin nə olduğunu çox yaxşı bilirəm. Hər kəsdən artıq bir ana olaraq, mən çox əzab çəkmişəm. Düzdür, sən mənim uşaqlarımı tanımırdın. Sən birçə onları görseydin, birçə öz varlıqları ilə evimizi nə cür doldurduqlarını bilsəydin... Səsin gəldikcə bütün dünyaya qışqır. Mən də qışqırdım, ancaq səs verən oldumu? (*Yenidən radionun dəstəyini hərəlayir.*)

Radio ilə verilən qadın səsi. Biz özümüz, biz özümüze yardım etməliyik. Biz son qətrə qanımıza qədər özümüzü müdafiə etməliyik. Biz öz vücudlarımız və qəlblərimizdən keçilməz bir sədd qururuq. Düşmənin qarşısına gedən qoşunlarımız misilsiz bir igidliliklə döyüşür; lakin onlar arxadan yardım almasalar davam gətirə bilməzlər. Biz bütün kişilərə müraciət edirik: siz onların yanında olmalısınız. Dinləyin, dinləyin! Biz istisnasız bütün kişilərə müraciət edirik. Ölkəmizin kişiləri, biz sizə müraciət edirik: hamınız, hamınız, hamınız silah başına! Ölkəmizin qadınları, biz sizə müraciət edirik: hamınız işdən yapışın, bayraq altına göndərdiyiniz ərlərinizin və oğullarınızın yerini tutun!..

A n a (*radionu dayandırır*). Yox, yox! Bu sözlər gərəksizdir. Mən sənə heç kəsi verə bilmərəm. Artıq mənim heç kəsim yoxdur. Toni bacarmaz. Toni uşaqdır. Uşaqların müharibəyə getməsi heç bir qanunda yazılmayıb. Bu, boş işdir. Bir də sən nə üçün öz gələnlərini və oğlanlarını bayraq altına göndərirsen? Onlar sənə deyil, buna görə də sən sus! Sənin oğlun varmı? Yox, olsaydı, sən başqa səsle danışardın. (*Radionu qurur.*)

Radio ilə verilən qadın səsi. Sizi səsləyən bir insan deyil, vətənin özüdür. Mən sizin vətəninizə, bütün kişilərə müraciət edirəm. Mən ana vətənəm, öz oğullarıma yalvarıram, mənə müdafiə edin! Mənim balalarım, mənə qoruyun!..

A n a (*radionu dayandırır*). Yox, ana sən deyilsən, mənəm. Mən, mən, anlayırsanmı? Sən hansı haqla mənim uşaqlarıma sahib çıxırısan? Sən heçiqi ana olsaydın, onları müharibəyə göndərməzdin. Sən onları mənim kimi bağlardın və mənim kimi qışqırdın: vermərəm,

vermərem! Artıq bir dəfə anla ki, mənim daha bundan sonra verməyə adamım qalmayıb. Artıq burada heç kəs yoxdur. Burada yalnız mən qalmışam – qoca, dəli bir qadın. Mənim artıq oğlum yoxdur, yoxdur...

Toni qapıda görünür.

Toni. Anacan...

A n a (*dönür*). Nə deyirsən? (*Dəhşətli bir səslə qışqırır.*) Toni, sənəmi? (*Onun yanına yüyürüb əlləri ilə hər yerini yoxlayır.*) Yox, Allaha şükür, sənə, sənə! Sən dirisən, deyilmi? Toni, buraya nə üçün gəldin, burada görmədiyən bir şey varmı? Bilirsən ki, mən sənə... mən sənə buraya gəlib bu qadına qulaq asmağımı istəmirəm. İstəmirəm, Toni, bildinmi?

Toni. Ancaq, ana, onun çox gözəl və dəhşətli səsi var! Bilirsənmi, mən onu dərhal gözümlə qarşısında təsəvvür edə bilirəm: hündürboy, solğun sifətli... irigözlü...

A n a. Sən onun barəsində düşünmə!

Toni. Axı o, mənə çağırır.

A n a. Çağırışın sənə dəxli yoxdur, Toni. Qoy kefi istədiyi qədər danışsın. Sən isə bir də buraya gəlmə, mənim oğlum. Mən bu otağı bağlı saxlayacağam.

Toni. Nə üçün?

A n a (*aylaşır*). Hər nə üçün... Sözü qısa, bağlayacağam... Mən buraya bəzi ərzaq ehtiyatı yığacağam... Yeməyimiz üçün ərzaq. Müharibə başlansa, mənim kiçik oğlum, səni yedirmək üçün ananın bir şeyi olmalıdır, ya yox? Onsuz da bu otaq bizə lazım deyil... Yaxşı ki, ərzaq ələ gətirə bildim! Sənlə ikimiz aşağıda, zirzəmidə yaşayacağıq. Qoy heç kəs bizi görməsin. Ev başdan-başa ölmüş kimi görünsün.

Toni. Ana, bəs...

A n a. Dayan, sözümlə kəsmə. Qorxma, mən səni elə gizlədəm ki, heç kəs sənə evdə olduğunu bilməz. Sən ancaq heç bir yerə çıxmamalısan. Birtəhər dözməlisən... Bütün bu işlər qurtarana qədər birtəhər dözərik. Sənə hətta müharibədən heç xəbərin də olmayacaq. Qanırsanmı, müharibənin sənə dəxli yoxdur. Sən hələ müharibəyə gedəcək yaşda deyilsən, çox gəncsən. Hər ikimiz bir siçan kimi zirzəmidə gizlənəcəyik, sən orada öz kitablarını oxuyacaq və günəşin nə cür işıq saçdığını xatırlayacaqsan. Özün söylə, bu cür daldalansa pis işi görmüş olarıq?

Toni. Ana, rica edirəm... Rica edirəm ki, məni buraxasan!

Ana. Sənin başına qəribə fikirlər gəlir! Bu barədə danışma, kifayətdir.

Toni. Ana, rica edirəm, məni buraxasan. Məni burax, könüllü yazılmaq istəyirəm. Mən burada qala bilmərəm!

Ana. Aqlını başına yığ, Toni! Səni onsuz da aparmazlar. Hələ sənin heç on səkkiz yaşın da tamam deyil...

Toni. Ana, bunun indi heç bir əhəmiyyəti yoxdur. Hamı gedəcək, görərsən, bizim məktəbin son sinif şagirdləri hamısı könüllü yazılır... Anacan, rica edirəm, məni də buraxasan!

Ana. Bu, mənasız işdir, axmaq uşaq! Sən orada kimə lazımsan?

Toni. Sən nahaq yerə belə düşünürsən, ana. Mən döyüşçü olmaqda bizim məktəbin heç bir şagirdindən geri qalmayacağam! Mən artıq söz vermişəm...

Ana. Kimə?

Toni. Məktəb yoldaşlarıma, anacan.

Ana. Toni, mən elə bilirdim ki, bu məsələ yoldaşlarından daha çox anana aiddir.

Toni. Bağışla, ana, ancaq hamı gedərsə...

Ana. Sən getməməlisən, mənim kiçik balam. Sən evdə qalmalısan.

Toni. Axı nə üçün bircə mən getməməliyəm?

Ana. Çünki sənin xasiyyətin bu cür işlərə uyğun gəlmir. Çünki sən çox zəifsen, hərbi xidmətə yaramazsan. Çünki mən buna razı deyiləm, mənim oğlum! Kifayətləndinmi?

Toni. Ana, sən mənə acıqlanma, ancaq... özün bir fikirləş, axı doğrudan da hər şey... vətən... və xalq məhv ola bilər.

Ana. Demək, sənə xalqı xilas edə bilməzlər? Dostum, qorxuram ki, bu işlərə sənin gücün çatmasın.

Toni. Əgər bütün analar bu cür düşünsə...

Ana. Mən onlara azca da olsa təəccüb etmərəm. Sən elə bilirsen ki, dünyada, bir-birinin dalmca bütün uşaqlarının əlindən alınmasına razı olan bir ana tapırlarmı? Bu cür bir işlə razılaşan anaya heç vaxt ana demək olmaz.

Toni. Ana, bu cür dəhşətli müharibə getdiyi bir zamanda...

Ana. Müharibəyə mən müqəssir deyiləm. Biz analar heç vaxt, heç bir müharibəyə səbəb olmamışıq. Müharibə isə həmişə bizim

uşaqlarımızı əlimizdən almışdır. Ancaq mən artıq axmaq olmayacağam, mənə qalan son uşağımı əlimdən buraxmayacağam. Qoy mənə siz keçinsinlər. Mən artıq heç bir şey verən deyiləm. Toni, mən səni vermərəm.

Toni. Ana, sən acıqlanma, ancaq mən getməliyəm. Bu, ümumə aid olan bir hökmdür. Bütün kişilər getməlidir...

Ana. Sən kişi deyilsən, Toni, sən mənim balamsan. Gözlərimi bircə balaca yummaq kifayətdir. Bilirsənmi nə görərim? Döşəmədə oturub, öz-özünə mırıldayan və oyuncağını ağına soxan balaca bir uşaq. Olmaz, Toni, olmaz! Əsgəriyyəzi ağından çıxart.

Toni. Ana, artıq mən uşaq deyiləm.

Ana. Yox? Bircə bura gəl, dayan gözümün qabağında. Demək, sən müharibəyə getmək istəyirsən? Doğrudan da mənim iri bir oğlum var imiş, Toni! Ancaq bu oğlum mənə başqa bir vədə vermişdi, yadırdadırmı? Mənim bir oğlum var idi, mən ona müharibəyə nifrət etməyi öyrətmişdim, o da mənə deyirdi: "Ana, mən böyüyəndə artıq müharibə olmayacaq. Biz müharibə etmək istəmirik, biz artıq bir-birimizi öldürməyəcəyik. Biz özümüzün od-alov içərisinə atılmamıza razı olmaıq. Ana, mən bircə şeyi anlamıram. İnsana qarşı silah işlətmək mümkün olan işdirmi?" Yadırdadırmı, Toni?

Toni. Yadırdadır, ana. İndi isə vəziyyət tamamilə başqa cürdür. İndi qarşıda zəruri müdafiə məsələsi durur.

Ana. Sən indi birisini öldürə bilərsənmi?

Toni. Bəli, ana... yəni demək istəyirəm ki, lazım gəlsə...

Ana. Bu işə həvəslə gedərdinmi?

Toni. Artıq həvəslə, ana!

Ana. Görürsənmi, Toni? Görürsənmi? Demək, sən artıq məndən uzaqlaşmışsan, mənim oğlum. Mən indi səni də artıq anlaya bilmirəm. Mənim kiçik balam, de görüm, sənin bu cür dəyişilməyinə səbəb nədir?

Toni. Ana, sən ağlayırsan? Demək, sən... sən məni buraxacaqsan?

Ana. Yox, Toni. Mən bir qoca və inadlı qadınam. Mən oğlumu həmişə lanətlər yağdırdığım bir iş dalınca getməyə buraxmaram. Oğul, sizin bu müharibələriniz mənə çox baha tamam oldu. Sən getməyəcəksən. Mən səni buraxmıram.

Toni. Ana, sən məni saxlaya bilməzsən. Mən sənin əlindən qurtarıb qaçaram, bilirsənmi, qaçaram! Qaçaram!

A n a (*qalxır*). Beləmi? Toni, bircə gözlərimin içinə bax! Gözlərimin içinə bax!

T o n i. Anacan, rica edirəm...

A n a. Sən məni tək qoyub getmək istəyirsən? Bəs sən mənim necə olacağımı düşünürsənmi? Sən məni atıb getsən, mən yaşaya bilərəmmi? Yox, sən bunu etməzsən, Toni! Mənim səndən başqa adamım qalmayıb.

T o n i. Ana, inandırırım ki, mənə heç bir şey olmaz. Səni inandırırım ki, mənə heç bir şey olmayacaq... Mən bunu hiss edirəm, mən bunu yəqin bilirəm... Mən heç vaxt başıma bir bədbəxtlik gələcəyini təsəvvür belə edə bilmirəm.

A n a. Düzdür, sən bunu özün təsəvvür edə bilməzsən... Sən edə bilməzsən, ancaq mən edərəm. Toni, mən etməyi bacararam. Sizin hər biriniz evdən çıxanda, gəzməyə gedən bir adam kimi çox xatircəm danışsınız: "Ana, sən nigaran qalma, gözünü açıb yummamış mən evdəyəm". Mən sizi yaxşı tanıyıram, dostum. Məni dilə basmaq lazım deyil.

T o n i. Ana, mən heç vaxt səni dilə basmaq istəmirəm. Əlbəttə... mən də ölə bilərəm. Mən hətta bu mənzərəni çox aydın təsəvvür edirəm... Getməyə qərar verəndən sonra mən bir neçə dəfə ölmüşəm... Söz yox ki, xəyal aləmində... Ancaq mən bunu özüm üçün çox aydın təsəvvür etmişəm... Yaxud mən öz məktəb yoldaşlarımdan necə uzandıqlarını təsəvvürümə gətirmişəm... Guya onlar müharibədə ölüblər. Bilirsənmi? Bir yığın cəsəd yan-yanı yatır, ancaq onların barmağından mürəkkəb ləkəsi hələ də getməmişdir... Ancaq bunun fərqi yoxdur. Bunlar məni heç qorxutmur. Mən heç bir qorxu hiss etmirəm. Bu da mənim həqiqətən getməli olduğumu sübuta yetirir. Mən hətta özümü getməyən vəziyyətdə təsəvvür edə bilmirəm. Biz qərara almışıq ki, getmək bizim hər birimizin borcudur.

A n a. Toni, sən öz şəxsi borcunun nədən ibarət olmasını bilmək istəyirsənmi? Bu borc mənim yanımda qalmaqdan ibarətdir... Sən atanın və qardaşlarının evəzinə mənə borclusan. Mənim yanımda heç olmazsa bir adam qalmalıdır. Bu, sizin borcunuzdur. Mənim də özümə görə bir para hüququm vardır.

T o n i. Bilirəm, ancaq, ancaq daha yüksək bir vəzifə...

A n a. Yüksək, yüksək... Demək, mən sən üçün heç nəyəm? Mən elə həmişə sizin üçün... artıq bir şey olmuşam. Bəli, bəli, mən sizin kişilikdən doğan yüksək vəzifənizi yaxşı bilirəm. Ancaq mən

bu kişiliyə heç də sizin özünüz qədər hörmət bəsləyə bilmərəm. Bunu məndən tələb etmək olmaz. Mən artıq çox qocalmışam, Toni. Mənim minlərcə yaşım vardır, mənim balam...

T o n i. Sən məni buraxmasan, bəs onda... onda...

A n a. Onda nə olacaq? Artıq məni sevməyəcəksən? Mənə nifrət bəsləyəcəksən? Məndən və özündən zəhlən gedəcək, əl-qolu bağlanmış bir adam kimi çırpınacaqsan? Toni, mən bunların hamısını bilirəm. Mənim balam, istərsən heç məni sevmə, ancaq yanımdan uzağa getmə. Müharibə bitəndən sonra sən özün deyəcəksən: "Sən haqlı idin, ana, həyat üçün də kişi lazımdır". (*Əlini onun çiyinə qoyur.*) Buna sözün nədir, Toni?

T o n i (*ondan kənara çəkilir*). Ana, rica edirəm, məni yubatma...

A n a. Yaxşı. İstərsən, mənə nifrət et. Mən öyrənmiş canam... buna da dözərəm. Məhəbbət özü də çox amansız və kinli bir şeydir. Mən özüm öz ayağıma balta çalırım. Dünyada anadan başqa heç kəs bu cür dəli bir hərəkətə razı olmaz. (*Pauza*) Nə etmək, istəyirsən get, Toni, get, ancaq unutma ki, bu gedişlə mənə öldürürsən. Dillən! Bəs nə üçün dinnirsən?!

T o n i. Anacan, rica edirəm, mənə açıqlanma, mən öz fikrimi lazımcına izah edə bilmirəm. Sən qoy o danışsın... (*radionu göstərir*) radio danışsa, görürsən ki... mən də başqaları kimi getməliyəm... Sən özün görürsən ki...

A n a. Heç bir şey görmərəm, Toni, sən bilmirsən ki, ağlamaqdan gözlərimin işığı çəkilib! Mən dünyada heç bir şey görməli deyiləm. Mən, qoca ana, ancaq sizi görmüşəm, körpə vaxtı, çıpaq, əyninizdə bir köynək... Bəlkə mən sizi böyümüş görməyə adət etməmişəm. Buraya gəl, balam, sənə bir yaxşı-yaxşı baxım! Sən böyükçə bir oğlan olmusan! Bəli, Toni, sən indi özünü böyük bir kişi kimi apar-malısan!

T o n i. Bəli, anacan. Elə aparmalıyam.

A n a. Görürsənmi? Demək, sən qoca, dəli, xəstə ananı təkbaşına iztirablar içərisində buraxıb gedə bilməzsən. Sən mənim nələr edəcəyimi bilirsənmi? Sən getsən, mən bir sərsəri kimi küçələrə düşər, müharibəyə və sizi güllə qabağına göndərənlərə lənətlər yağdıraram.

T o n i. Ana!

A n a. Toni, sən məni bu hala gətirməməlisən. Sən ananın dayağı və müdafiəçisi olmalısan. Mənim səndən başqa adamım yoxdur. Mən, getməmək fikrindən əl çəkməyin səndən ötrü böyük fədakar-

lıq olduğunu anlayıram... ancaq bir kişi kimi hər bir fədakarlığa dözməlisən...

Toni (*dodaqlarını dişləyir və ağlamağını güclə saxlayır*). Ana, mən... mən sənə lazımamsa, bilmirəm... bilmirəm nə edim.

Ana (*alınını öpür*). Görürsənmi?! Mən bilirdim... Sən ağıllı və mərd oğulsan. Atan səndən razı idi. Gedək Toni, biz bu müharibəyə qarşı olmalıyıq. (*Toninin çiyinə söykənir, bərabər otaqdan çıxır. Qapının yanında işığın düyməsini basıb söndürür.*)

Tam qaranlıq. Ananın bayırdan qapını bağlaması, açarı qapıdan çıxarması səsi eşidilir.

Andreyin səsi. Yazıq ana!
Atanın səsi. Yazıq Toni!

Pauza. Baraban səsi və keçən qoşunun müntəzəm addımları eşidilir.

Pyotrın səsi. Eşidirsinizmi? Qoşun keçir.
Yurinin səsi. Cəbhəyə gedirlər.
Atanın səsi. Yaxşı yeriyirlər. Bir-iki! Bir-iki!

Pauza. Baraban səsi getdikcə uzaqlaşır yavaşlayır.

Atanın səsi. Radio ilə yeni xəbərlər verməmiş olmazlar. Yuri, bir bax gör.

Yurinin səsi. Baş üstə, ata. (*Radionun səsi eşidilir.*)

Radio ilə verilən kişi səsi (*alçaqdan*). ...Şərq cəbhəsindəki qoşunlarımız qızgın vuruşmalar içərisində geriye çəkilirlər: sağ cinahda qoşunlarımız dağ silsiləsinə yapışan pozisiyanı saxlayır və düşməne inadlı müqavimət göstərir.

Atanın səsi. Bircə bizi ötməyeydilər.

Radio ilə verilən kişi səsi. Hava vuruşması zamanı on yeddi düşmən təyyarəsindən doqquzu qayıtmamışdır.

Yurinin səsi. Doqquza qarşı on yeddi – pis nisbət deyil.

Radio ilə verilən kişi səsi. Düşmən müdafiəsiz şəhərlərimizi bombardman etməkdə davam edir. Səkkiz minə qədər əhali qırılmışdır. Düşmən aeroplanlarının hücumuna məruz qalmış Vilyamedin şəhərinin müqəddəratı haqqında hələlik ətraflı məlumat yoxdur...

Atanın səsi. Yuri, dayandır. Gələn var. (*Radionun hərəkətən dəstəyinin səsi eşidilir.*)

Sakitlik. Açar səsi eşidilir. Ana tam qaranlıq otağa daxil olur.

Ana (*dalınca qapını bağlayır, bir neçə addım irəli gedib, tərpənmədən dayanır*). Bilirəm ki, buradasınız. Qara qurdlar çöreyin üstünə komalaşan kimi siz də buraya yığılırsınız... Deyin görüm, məndən nə istəyirsiniz?

Atanın səsi. Biz, gülüm, elə belə... sənın yanına gəlmişik...

Ana. Rixard... Siz heç də mənım yanına gəlməmişsiniz... (*Yazı stolunun üstündəki lampanı yandırır və ətrafına baxır.*)

Otaqda Qoca, Ata, Andrey, Yuri, Kornel və Pyotr müxtəlif yerlərdə oturub və ya dayanmışlar.

Kornel. Axşamın xeyir, ana.

Ana. Deyəsən hamınız buradasınız!

Ata. Əzizim, sən hamını görmürsən: baba da buradadır.

Qoca (*kreslo üzərində əyləşmişdir, əynində qara köynək, döşündə ordenlər*). Axşamın xeyir, qızım.

Ana. Atacan, sən də buradasan? Mən çoxdandır, sənı görməmişəm.

Ata. İndi gördün, qızım! Mən çox dəyişilməmişəm, elədirmi?

Ana. Heç dəyişilməmişən. Nə üçün... (*Adamları bir-bir gözədən keçirir.*) Nə üçün hamınız buraya yığılmısınız? Yoxsa, ailə müşavirəsi keçirmək fikrindəsiniz?

Andrey. Yox, anacan. Biz bu ağır günlərdə sizin yanınızda olmaq istədik.

Ana. Sən yalan danışmırsan ki, Andrey? Mən heç vaxt sizin mənimlə bir yerdə olmağa çalışdığınızı xatırlamıram... Burada nə barədə söhbət edirsiniz?

Yuri. Heç bir barədə. Son xəbərləri dinləyirdik.

Ana. Bircə bunlara baxın, ha! Bu məsələlərin sizi bu qədər maraqlandırmasına inanmaq istəmirəm.

Pyotr. Biz? Ölüləri? Çox bərk maraqlandırır. Sənın təsəvvür edə bildiyindən qat-qat artıq.

Ana. Ancaq, Allaha şükür ki, siz artıq bu işlərə qarışa bilməzsınız.

Ata. Əzizim, sən düşündüyündən qat-qat artıq qarışa bilərik. Müharibə başlananda biz ölülər qəbirdən qalxırıq...

Pyotr. Axı bizim müqəddəratımız, bizim işlərimiz həmin müharibələrdə həll olunur.

A n a. Sizin işlərinizi mən bilərəm. İşləriniz bu cür getse, siz də öyünməli olmayacaqsınız.

A t a. Ancaq, əzizim, unutma ki, müharibə hələ bitməmişdir. Çox gözəl bir qalibiyyət qazanmaq üçün hələ böyük imkanlar vardır. Yalnız ordunu yeni qüvvələrlə doldurmaq lazımdır... Bu sol cinah məni çox narahat edir. Qarı, söylə görüm, mənim ştab xəritələrimi haraya qoyubsan?

A n a (yazı stolunun siyirməsini açır). Hamısı buradadır. Söylə görək, neyləyirsən?

A t a. Orda bir şey var, ona baxmaq istəyirəm. Çox sağ ol. (Xəritəni stolun üstünə açır. Pauza.)

P y o t r. Bu dağıdıcılığa siz müqəssirsiniz, Kornel.

K o r n e l. Pyotr, biz yox. Bunların hamısına sizin anarxizminiz, sizin lütləriniz, sizin insanın intihar dərəcəsinə gətirib çıxaran sülh ideyalarınız... müqəssirdir.

P y o t r. Siz də öz toplarımla. Sözüň doğrusu budur.

K o r n e l. Mən topları çox bəyənirəm. Sənin fikrincə biz sakitcə oturub, xalqın düşüncələrini necə korlamanıza tamaşa etməli idik?

P y o t r. Biz xalqa döyüşməyi öyrətmişik.

K o r n e l. Lakin tabe olmağı yox.

P y o t r. Düzdür. Xalq sizə tabe olmayacaqdır. Müharibədən sonra görərsən.

K o r n e l. Müharibədən sonra sizin mənasız utopyanızla məşğul olan bir sarsaq tapılacaqmı? Bunun üçün heç kəsin vaxtı olmayacaq.

P y o t r. Olacaq, mənim əzizim! Onda daha çox olacaq! Madam ki, xalq silahlanmışdır... Sən bu müharibənin xeyrini ancaq o vaxt görərsən.

A n a. Uşaqlar, siz elə həmişə mübahisə edirsiniz? Ayıb deyilmi: hər ikiniz bu yolda öldünüz, yenə də əl çəkmirsiniz? Babanız sizə baxıb nə deyər?

Q o c a. Qızım, mənim bu işlərdən heç başım çıxmır. Bilirsənmi, bunların hamısı gəncliyin coşan qanı...

P y o t r. Anacan, bağışla, ideyalarımız yaşadıqca, uğrunda çarpışdığımız işlər həll olunub qurtarmayınca biz, hətta öldükdən sonra belə soyuqqanlı ola bilmərik.

A n d r e y. Ana, biz axı hələ də öz mübarizəmizi davam etdiririk. Həqiqətin qalibiyyəti, xalqın sədəti, insanlığın işıqlı günlərə çıxması uğrunda... mübarizə davam edir. Biz əvvəlcə olduğu kimi

yenə də öz işimizin qalib gəlməsini arzu edirik. Biz yenə əvvəlki kimi... ölmüş olsaq belə, yenə də uduza bilərik.

A t a (ştab xəritəsi üzərinə əyilərək). Bax, bu xətdə düşməni dəf etmək olardı. Uşaqlar, bu klassik bir manevrdir. Mərkəzi möhkəmləndirib orada yerləşmək, cinahda isə düşmənin cəbhəsini pozmaq... Sonra o avaraları dənizə doğru qovmaq! Söz yox ki, bunun üçün böyük qüvvə lazımdır. Biz hamımız gedərik, deyilmi?

A n a. Hamımız deyəndə, kimi nəzərdə tutursan?

A t a. Ümumiyyətlə, hamını, hamını, mənim əzizim. Bizim özümüzü, hamımızı.

A n a. Siz orada kimə lazımsınız?..

A n d r e y. Anacan, biz orada sənin düşündüyündən daha çox lazımq. Xalqın ölümləri də onun özü ilə bir yerdə getməlidir. Bu, xalqa lazımdır.

A n a. Xalq elə bunun üçün mü bu qədər ölü hazırlayır?

P y o t r. Bilirsənmi, anacan, bu məsələ bizə də aiddir. Müharibə məğlubiyyətlə bitərsə... belə çıxar ki, biz nahaq yerə ölmüşük, belə çıxar ki, biz özümüzdən sonra dünyada heç bir iz buraxmamışıq... ümumiyyətlə, dünyada heç bir şey qalmaz.

A n a. Rixard, uşaqlar, siz doğrudan da getmək istəyirsiniz?

Y u r i. Getməliyik. Bu, bizim vəzifəmizdir. Sən bilirsən ki, hamını çağırırlar. Atam öz əvvəlki polku ilə gedər...

P y o t r. Mən könüllülərlə getmək istərdim...

Y u r i. Mən də yəqin həmişə pilotlarla bir yerdə olacağam.

A t a. Toni mənim polkuma düşsəydi, daha yaxşı olardı.

A n a. Rixard!..

A t a. Nə olardı? Gülüm, bu polk həmişə gözəl polklardan biri olmuşdur. Şanlı və şərəfli bir polk. Həmişə bu polkda ölənlərin sayı başqa polklarda ölənlərdən daha artıq olmuşdur.

A n a. Demək, siz buraya bunun üçün gəlmişsiniz? Mənim ürəyimə dammışdı... Ancaq Tonini sizə vermərəm! Eşidirsinizmi? Toni gedə bilməz! Toni bacarmaz!

A t a. Bu, əyər doğrudan da belə isə çox təəssüf. Mən uşağa ürək-dən acıyıram.

A n d r e y. Ana, bircə başa düş, Toni evdə qalmağa məcbur olsa özünü çox pis hiss edər. Toni hər şeydən çox tez mütəəssir olur. Bu onun üçün vicdan məsələsidir.

Yuri. Axı nə cür olsa... o mayor oğludur. Onun atası döyüş meydanında bir qəhrəman kimi ölmüşdür. Ana, bircə özün fikirləş, bizim Toni çağırışa getməse nə qədər böyük qəbahət olar! Bu, namus məsələsidir.

Pyotr. Ana, mən də səndən rica edirəm. Əlbəttə, mən həmişə müharibənin əleyhinə idim, indi də əleyhinəyəm. Ancaq biz bu cür zorakılığa qarşı çıxmalıyıq. Bu sözləri mən demirəm. Bunlar bizim məsləkimizin səsidir.

Ana (*zəharlanmış kimi dörd tərəfinə baxır*). Demək, siz onun da məhv olmasını istəyirsiniz? Siz buraya onun dalınca gəlmişsiniz? Bəli, indi siz hamınız mənim əleyhiməsiniz! Siz hamınız mənim əleyhiməsiniz?

Ata. Gülüm, burada sənə əleyhinə nə var ki?

Ana. Var! Mənim əleyhimə gör nə qədər məsələlər irəli sürdülər. Namus! Vəcdan! Vəzifə! Məslək! Daha başqa sözlünüz yoxdurmu? Ehtiyatda daha bir şeyiniz qalmadı ki?

Andrey. Bu sözlərlə nə demək istəyirsən?

Ana. Siz bir şeyi əlavə etməyi unutdunuz. "Sən, ana, bunu başa düşürsən. Bu, kişi işidir".

Ata. Əzizim, düz deyirsən, bu, kişi işidir.

Ana. Belə... Ancaq bilirsinizmi, bu məsələ mənim üçün qadın işidir. Mənim analıq işimdir. Biz, görünür ki, bir-birimizi qanmayaçağıq, Rixard. Uşaqlar, mən artıq sizinlə də danışmağa dil tapmıram. Mənə elə gəlir ki, biz söhbəti buradaca kəsməliyik.

Yuri. Ancaq, anacan...

Ana. Məndən əl çekin! Cəhənnəm olun, çıxın gedin! Mən bir də sizi görmək istəmirəm. (*Üzünü onlardan döndərir.*)

Pauza. Ölülər çapmış halda bir-birinin üzünə baxırlar.

Andrey. Anamız bizə inanmır...

Ana. Andrey, mənim buna əsasım var.

Andrey. Toninin bizim yolumuzla getməsini istəmirsən, eləmi? Babamız da biz deyəni təsdiq etsə, onda nə deyərsən?

Qoca. Kim? Mən?

Hamı qocaya tərəf dönür.

Qoca. Bilirsinizmi, mən çox çətinlik çəkərəm... Mən nə hərbi adam olmuşam, nə də qəhrəman. Mən hətta öz vaxtında müharibənin olub-olmamasını da yaxşı xatırlamıram.

Ana. Atacan, sən öz sonuncu oğlunu müharibəyə göndərərdinmi?

Qoca. Bizim dünyamızın çox köhnə qayda-qanunları var idi. İndi siz tamamilə başqa cür adamlarsınız. Siz müharibəyə və bu cür şeylərə öyrənmişsiniz. Sizin üçün bir ölünün, min ölünün, yüz min ölünün heç bir əhəmiyyəti yoxdur. Biz isə yazıq adamlardıq. Bizim üçün müharibə həqiqətdə baş verə bilməyən nağıl kimi bir şey idi.

Ana. Atacan, əgər baş versəydi? Əgər baş versəydi, nə edərdiniz?

Qoca. Dayan, tələsmə, biz məsələləri bu cür trax-traxla həll etməzdik. Müharibə haqqında məlumatı biz daha çox kitablardan alardıq. Bizə də öyrədirdilər ki, vətən uğrunda ölmək ən şərəfli bir işdir. Biz qocalar, buna inanırdıq, qızım. Doğrudur, o zaman indiki qədər adam qırılmırdı... Buna görə də o zaman dava çox tez nəzərə çarpırdı. Mən nahaq yerə fikrimi dəyişə bilmərəm. Vətən yolunda ölmək lazım gəlsə idi, əlbəttə, gedərdim, qızım. Lap düzünü deyim, yəqin gedərdim.

Ana. Mən buna inanıram, ata. Söylə görək, öz oğlanlarını müharibəyə göndərərdin, ya yox?

Qoca. Dayan, bu ayrı məsələdir. Sən qarışdırma. Mən demək istəyirəm ki, Toninin yerində olsaydım gedərdim. Uşaqlar, mən qocayam, heç vaxt bir qəhrəmanlıq göstərməmişəm. Ancaq... yenə nə cür olsa sağlığında az-çox bəzi xidmətlərim olub... Mən özümü gözəl mövqə sahibi hesab edirdim: yüksək vəzifəm, rütbəm, ordenlərim var idi. Hə... Mən nə barədə danışmaq istəyirdim?

Ana. Ata, sən öz uşaqlarını ölümə göndərərdinmi?

Qoca. Hə, yadıma düşdü!.. Hə, demək, mən ən qoca bir sinə qədər yaşadım, hər şeyə nail oldum... və dünyada yaxşı bir ad qoyub getdim. Sözlün qıtası, xoşbəxt bir həyat sürdüm. Buna baxmayaraq, bəzən düşünürəm: bunlarla kifayətlənmək düzgün olarmı? Qızım, bax məsələ belədir...

Ana. Bu sözlərlə nə demək istəyirsən? Bu söhbətlərin Toniyə bir dəxli varmı?

Qoca. Bu sözləri deyirəm ki, sən həyatın mənasını anlayasan. Bilirsənmi, sən dünyaya gələrkən sənə doğulmağın anana bir həyat bahasına otura bilərdi. Mən onun yanında dizi üstə dayanmışdım... Ona çox acıyır və xəcalət çəkirdim. Öz-özümə deyirdim: Arvadım

uşaq doğmaq üçün canını təhlükə qarşısında buraxır, mən nə edirəm?..” Görürsənmi, həyat elə bir qiymətli şeydir ki, onun yolunda bəzən hər şeydən... hətta həyatdan belə keçmək lazım gəlir. Bu da qadın işidir, qızım. Hər iş də belədir. Vətən yolunda həyatdan keçməyəydilər... namus, həqiqət, azadlıq yolunda həyatdan keçməyəydilər, bunlar bizim gözümüzdə bu qədər yüksək qiymətli olmazdılar. Sən... Öz oğlunu burax, o zaman hər şey öz qaydasına düşər...

A n a. Ata, daha başqa sözün yoxdur ki?

Q o c a. Daha bilmirəm, sənə nə deyim. Bu müharibədə mən də azdan-çoxdan iştirak etmək istərdim. Mən oraya bircə nəvəmi... heç olmazsa, bircə nəvəmi göndərə bilsəydim, özümü bu qədər köhnə ölü, bu qədər aciz, avara hesab etməzdim! Söz yox ki, mənim kimi qoca bir ölüdən bundan artıq bir şey gözləmək olmaz...

A n a. Ata, sən heç mənim Toninin üzünü də görməmişən! Sənin bu cür danışmağa haqqın varmı?

Q o c a. Düzdür, görməmişəm. Ancaq bu, mənim nəslimdir. O, bizim hamımızın əvəzinə gedə bilər. Bizim nəslimiz qocaman və nəcib bir nəsil olmuşdur, qızım...

A n a. Yox, atacan. Toni getməyəcək!

Q o c a. Kef sənindir. Ancaq adamın ürəyi qəbul etmir... Bu cür qocaman və nəcib bir nəsil... *(Pauza)*

A t a. Gülüm, bura bax, ciddi deyirəm. Oğlanı burax, getsin.

A n a. Rixard, sən ki onu heç tanımırsan. Sən heç vaxt onu qucağına almamısan, dizlərinin üstündə oturtmamısan... O, doğularkən sən onun nə qədər cılız olduğunu bilsəydin, sən onun bircə o kiçik əllərini görseydin... Yox, sən bunu anlaya bilməzsən! Sən onu tanısaydın bu cür danışmazdın! Toni gedə bilməz. Toni hərbi xidmətə yaramaz, o çox zəifdir. Andrey, sən ki onu tanıyırsan: sən doktorsan, sən Toninin həmişə nə qədər zəif olduğunu onlara nağil edə bilərsən. Sən özün ona bir çox dərmanlar yazmısan, yadımdadırmı? Andrey, sən ona ata əvəzi olmusan, onlara söylə, söylə ki, Toni gedə bilməz!

Andrey dinmədən çiyinlərini qısır.

A n a. Sən demək istəmirsən? Yuri, elə isə sən söylə! Sən də təsdiq edə bilərsən... Sən uşaqların hamısından şuluqçu idin. Toni şuluq etməyi bacarmadığına görə sən onu az ələ salmamısan. Sən həmişə deyirdin: “Toni heç bir şeyə yaramaz əsgəri parçasıdır. Toni – qızıdır. Toni – qorxaqdır”... Ona nə qədər acıq verdiyini yadına sal. İndi,

Yuri, özün söylə, bu cür qorxar bir oğlan müharibəyə necə gedə bilər? Sən heç Tonini tufəngli təsəvvür edə bilərsənmi?

Yuri dinmədən çiyinini qısır.

A n a. Demək, sən də söyləmək istəmirsən! Öylə isə, Kornel, sən və ya Pyotr, sən danış. Siz Tonini yaxşı tanıyırsınız, siz onun necə təəssürata qapılmaq azarına tutulduğunu yaxşı bilirsiniz. Siz döyüşməyə və dalaşmağa başlayanda dərhal Toninin bənizi tabaşır kimi ağarırdı, o özünü saxlaya bilməyib ağlamağa başlardı... Yadırdadırmı, o bir dəfə bir sürücünü öz atını döyəndə görərkən nə hala qalmışdı? Azqala ürəyi keçəcəkdə. O hətta bir ay sonra belə gecə yuxuda qışqırırdı... Kornel, sən özün razı ol ki, ondan müharibəyə gedən çıxmaz! Pyotr, heç olmasa, sən danış!.. Axı siz ikiniz onu hamıdan yaxşı tanıyırdınız... *(Pauza)*

A n a. Yox, siz Tonini sevmirsiniz. Sizin heç biriniz onu sevmir.

A t a. Yox, mənim əzizim, biz onu sevirik, əsil və həqiqi bir məhəbbətlə sevirik... ancaq... O, müharibəyə getməyib evdə qalmalı olsa, çox əzab çəkəcəkdir. Heç olmasa, onun öz xatirəsi üçün...

A n a. O, əgər doğrudan da belə isə... Doğrudan da, anasının yanında qalmaq onun üçün bu qədər böyük bir fədakarlıq isə, qoy iztirablər içərisində çırpınsın... Bəli... artıq Toni də məni sevmir.

A n d r e y. Sevir, anacan, o səni çox sevir. Bizim hamımız səni sevirik.

A n a. Yox, Andrey! Siz mənə onu deməyiniz! Siz ümumiyyətlə sevginin nə olduğunu bilmirsiniz. Sizin qəlbiniz hər zaman başqa bir şeylə, dediyinizə görə, sevgidən daha əhəmiyyətli bir şeylə məşğul olmuşdur. Mənim qəlbim isə, yox. Mən Rixard, dünyada sevgidən artıq bir şey tanımıram. Sən əyər uşaq doğularkən ananın nələr çəkdiyini bilsəydin! Ah, Rixard, sən bircə Tonini doğularkən görseydin! O nə qədər zərif və nə qədər şirin idi. Sən bircə onun saçlarının nə qədər gülünc olduğuna baxsaydın!.. Siz elə təsəvvür edirsiniz ki, Toni müharibəyə gedə bilər?!

Y u r i. Yox, anacan. Toni artıq böyümüşdür.

A n a. Bu, sizə yalnız belə görənir. Siz heç bir şey anlamırsınız. Toni mənim gözümə həmin doğduğum ağlağan uşaqdır. Əmizdir-diyim, zərif əllərindən yapışdığım kiçik körpədir... Yox, düzünü deyirəm. Siz dəli olmuşsunuz! Mən bu cür körpəni haraya buraxa bilərəm!

Yuri. Bəs bizi?! Sən ki bizi buraxdın.

Ana. Düz deyil! Mən sizi buraxmadım... Sizin xüsusi bir aləminiz var idi ki, mən oraya daxil ola bilmirdim. Sizin xüsusi aləminiz var idi... Siz bu aləmdə böyüklərə məxsus işlərlə məşğul idiniz. Siz nə fikirdəsiniz... Elə bilirsiniz ki, mən sizə böyük və yaşlı adam gözü ilə baxmışam? Ya mən sizə bir qəhrəman kimi baxmışam? Yox, balalarım! Mən sizə həmişə ölmüş oğlanlarım, başlarına bədbəxtlik gəlmiş kiçik uşaqlar kimi baxmışam. Sən isə Rixard, mənim üçün nə qədər qiymətli olduğunu yaxşı bilirsən. Sən yanımda ağzıtaçlı yatarkən, mən sənə tənəffüsünü bütün vücudumla duyur, bütün sevincimlə hiss edirdim. Bilirdim ki, sən mənimsən. Birdən harada isə, uzaqda səni öldürdülər. Məgər siz bunun nə qədər mənasız bir şey olduğunu dərk etmirsiniz? Sizin işlərinizin mənə heç bir dəxli yoxdur. Sizin küt və anlaşılmaz Afrikanız mənim nəyimə gərəkdir? Həlbuki mən bu Afrika üçün, özümə məxsus olan istəklili bir adamımı qurban verməli idim.

Ata. Əzizim, bu ki çoxdan olmuş əhvalatdır.

Ana. Yox, Rixard, mənim üçün yox, mənim üçün bu, indinin məsələsidir. Yaxud səni götürək, Andrey. Sən mənim üçün yenə həmin deyingən, həmişə tükləri qabarmış və öz yaşına görə çox ağıllı bir çocuqdu. Mən sənə bağlıydım, elimi sənə çiyinə qoyub dolanırdım... Yaxud, Yuri sən... sənə tumanın mənə az əziyyət verməmişdir. Həmişə sən ağaclara dırmaşardın. Yadındadır, hər axşam sənə bədənində olan siyrinti və yaralara yod sürürdüm. Sən isə deyirdin: "Anacan, ağrımır, boş şeydir, ağrımır". Yaxud səni götürək, Kornel!..

Kornel. Ana, bunlar nəyə gərəkdir! Bunlar hamısı xırda məsələlərdir...

Ana. Bunlar nəyə gərəkdir?! Siz hələ bunu qanmırsınız. Hər bir belə xırda məsələ mənim üçün sizin müharibələrdən və ekspedisiyalardan daha min qat əhəmiyyətlidir. Bilirsənmi nə üçün? Çünki siz mənim üçün, ananız üçün ancaq bu xırda cəhətləri qoyub gedibsiniz. Mən ancaq sizin bu xırda cəhətlərinizə xidmət etməli olmuşam. Onlar mənim üçün böyük bir aləm idi. Siz başınıza böyük şeylər doldurandan sonra mənim əlimdən sürüşüb getdiniz. Lakin siz vicdanınızın təmiz olmadığını bilmişsiniz kimi, heç vaxt gözümlə içinə baxmağa cəsarət etmirsiniz. "Sən bunu başa düşməzsən, anacan!"

Siz indi də kənara baxırsınız. Bəli, sizin hamınız! Bilirəm, sizin beyninizdə yenə nə isə özünü məxsus, nə isə böyük bir şey vardır.

Andrey. Sən, anacan, acıqlanma, bu dəfə söhbət çox ciddi bir məsələ haqqındadır.

Ana. Mən bu barədə heç bir şey eşitmək istəmirəm. Andrey, söhbət Toni barəsində isə mən heç bir şey eşitmək istəmirəm. Sizin öz düşüncələriniz var. Mənim öz düşüncələrim. Siz öz böyük məsələlərinizdən, öz şan-şöhrətinizdən, öz namusunuzdan, öz vətəninizdən... Daha bilmirəm nələrden...

Ata. Öz vəzifənizdən, əzizim.

Ana. Bəli, öz vəzifənizdən başqa bir şey bilmirsiniz... Mənim də şan-şöhrətim var idi. Bu, siz idiniz. Mənim də vəzifəm var idi. Bu, siz idiniz, siz, siz, siz. Anladınız, nə üçün ancaq mən, həmişə, bütün qədim, orta və yeni tarix boyunca, mən, bir ana, bir qadın olaraq sizin böyük işləriniz uğrunda qurban verməliyəm!

Qoca. Qızım, sən nə üçün onlara acıqlanırsan?

Ana. Düzdür, onlara acıqlanıram, ata. Mən bütün dünyaya acıqlanıram. Çünki dünya həmişə mənim uşaqlarımı böyük bir məqsəd, insanlığın xilasını və ya şan-şöhrət uğrunda, daha bilmirəm nələr uğrunda ölümə göndərir. Sənə fikrincə, ata, bu qurbanlar dünyanın azca da olsa yaxşılaşmasına yardım etdimi? Ümumiyyətlə, bu qurbanların bir şeyə xeyri oldumu?

Qoca. Olar, qızım, olar. İnsanlar üçün böyük keçmişin də əhəmiyyəti vardır.

Ata. Əzizim, mən bilirəm ki, bunlar sənə üçün çox ağırdır... Mən sənə baxanda...

Ana. Mənə baxma, Rixard! Uşaqlar, siz də mənə baxmayın! Mən acıqlananda sir-sifətdən dönürəm...

Ata. Gülüm, ümumiyyətlə, sənə xasiyyətin çox tündür. Axı lazım gəlsə... sən özün də ölümə gedərsən.

Ana. Ancaq sizin yolunuzda! Ancaq sizin yolunuzda, başqa heç bir kəsin yolunda yox. Öz ərimin, öz ailəmin, öz uşaqlarımın yolunda... Bir qadının başqası ilə nə işi ola bilər! Yox, yox, mən Tonini sizə vermərəm! (Pauza)

Andrey. Bilirsənmi, ata, anam qismən haqlıdır. Toni doğrudan da... bədənə zəifdir. Bu cür cılız və yaxşı inkişaf etməmiş bir gənc...

Yuri. Andrey, bu hər şeydən əvvəl psixoloji zəiflikdir. Bir tərəfdən yüksək ruh, o biri tərəfdən isə görünməmiş bir qorxaqlıq. Mən heç vaxt bu cür kişilik duyğularından məhrum olan çocuq görməmişəm...

Kornel. Bunun üçün o müqəssir deyil. Onun əsəbləri belədir. Toni talantlı uşaqdır. Ancaq son dərəcə əsəbidir. Ondən nə çıxə biləcəyini anlamaq çətindir.

Pyotr. Zavallı, zavallı, yazıq. Belə qalarsa, ondən heç bir şey çıxmaz.

Ana. Sizin bu cür danışmağa da haqqınız yoxdur! Siz ona böhtan atırsınız. Rixard, onlara inanma, onlar həmişə Toniyə alçaq nəzərlə baxmışlar Toni... çox təəssüratə qapılındır. İndi artıq onun başqa nöqsanı yoxdur. Sən onun nə qədər qüvvətli və sağlam olduğunu görsən, razı qalarsan. Bilmək istəsən... o özü könüllü olaraq müharibəyə getmək istəyir... Yanıma gəlib məndən təvəqqe etdi.. Yox, Toninin bu işdə heç bir qorxusu yoxdur. Onu mən buraxmadım və buraxmaram.

Ata. Nə üçün, əzizim?

Ana. Çünki mən yalnız, tək-tənha qalmaq istəmirəm. Bəlkə də bu, mənə sizin gözünüzdə bir xudpəsənd kimi göstərir... Ancaq mənim Tonidən başqa adamım qalmamışdır. Atacan... uşaqlar, mənə qulaq asın, sizdən rica edirəm, balamı əlimdən almayın. O gedərsə, mən artıq kimin üçün yaşamaq, mən kimin qayğısına qalmalıyam. Artıq həyatda mənim heç bir şeyim olmayacaq. Məgər mən özüm həyat verdiyim bir adamı öz ixtiyarımda saxlaya bilmərəm? Məgər min illər müddətində mən özüm üçün heç bir haqqı qazanmamışam. Sizdən, uşaqlar, sizdən rica edirəm, mənə, ağılım itirmiş və əzablara qatlanmış anaya rəhminiz gəlsin. Özünüz deyiniz ki, Toni getməməli, Toni evdə qalmalıdır. Dillənin! Bəs nə üçün susursunuz?! (Pauza)

Qoca. Nə qədər çətinlik çəkirsən! Qızım, bu qədər itirab əbəsdır. Bəlkə də heç Toninin getməsi lazım gəlməyəcək. Kim bilir, bəlkə də gecdir... Bəlkə biz artıq basılmışıq...

Ata (xəritənin üzərinə əyilir). Hələ yox, baba! Bu xətdə düşməni dəf etmək mümkündür. Yalnız bizim bütün qüvvələrimizi oraya toplamaq lazımdır...

Pyotr. Ata, mən xalqımıza inanıram, xalq silahlanmışdır... Adamlar hər küçəni müdafiə edəcəkdir. Görərsən, uşaqlar belə gedəcəkdir. Onlar atalarının silahını yerdən qaldırıb, güllə atacaqlar...

Kornel (atrafı gözəndən keçirərək). Ana, sən otaqdakı silahları nə edibsən?

Ana. Nə dedin, əzizim?

Kornel. Atamın silahlarını haraya qoyubsan?

Ana. Gizlətməmişəm. Toni görməsin.

Kornel. Təəssüf. Orada bir tüfəngi yağlamaq lazım gəlirdi.

Yuri (yazı stolunun siyirməsini dartır, ordən köhnə bir dəftər çıxarıb vərəqləyir). Heyif ki, bu konstruksiyanı sona qədər işləyib qurtara bilmədim. İndi lap yerinə düşərdi. (Əlində dəftər, kresloya oturur.)

Ata (xəritənin üzərinə əyilir). Bax uşaqlar, mən bu pozisiyanın müdafiəsini məmnuniyyətlə öz üzərimə götürərdim. Bəlkə gözəl dağ keçidi...

Kornel. Ana, söylə görüm, o tüfəngi haraya qoyubsan?

Ana. Heç vaxt rahat oturmazsınız. (Pahı taxtasından qayrılmış sandığı açır.) Burdadır, götürə bilərsən.

Kornel. Sağ ol. (Sandıqdakı tüfəngi götürüb gözəndən keçirir. Stolun siyirməsindən kilə və yağ götürüb, tüfəngi silməyə başlayır.)

Qoca. Qızım, görürsənmi, bütün ailə sənə başına yığışb...

Sakitlik.

Pyotr. Eşidirsinizmi?

Yuri. Nəyi?

Pyotr. Bu sakitliyi?

Andrey. Gərək ki, kim isə danışmaq istəyirdi.

Pyotr. Kim? (Adamları bir-bir gözəndən keçirir, axırda gözü radioya sataşır.) Bilirəm, kim danışmaq istəyir.

Ata (başını qaldırır). Nə olub? (Radioya tərəf dönür.)

Yuri (başını qaldırır). Nə olmuşdur? (Gərgin baxışlarla radionu seyr edir.)

Hamı radioya baxır. Pauza.

Ana. Siz əyər sözü doğruğunu bilmək istəsəniz... Artıq sizi müharibədən başqa heç bir şey maraqlandırmır. (Radionu qoşur.)

Radio ilə verilən kişi səsi. Avanaqard artıq çaya yaxınlaşır. Könüllü dəstələri körpünü partladıb, körpünün ətrafındakı

səngərləri son qətrə qanlarına qədər müdafiəyə hazırlaşsınlar. Hər nə cür olsa düşmənin irəliləməsinə yol verilməməlidir. Könüllülər öz vədlərini xalqa yetirməyi rica edirlər: “Biz son nəfərimizə qədər öləcəyik, ancaq geri çəkilməyəcəyik”.

Radio ilə verilən qadın səsi. Dinləyin, dinləyin, dinləyin! Bütün kişiləri silah altına çağırıq. Bütün kişiləri çağırıq. Artıq biz öz taleyimizi düşünmürük, atalarımızdan qalan doğma yurdumuzun və uşaqlarımızın taleyini düşünür və bunların yolunda çarpışıq. Bütün xalqı, ölürlərimizin xatirəsinə, gələcəyimizi qazanmaq xatirəsinə silahlanmağa çağırıq!

A n a. Yox, Toni getməyəcək. Mən onu sənə vermərəm.

Radio ilə verilən kişi səsi. Allo, allo, şimal ordusu komandanlığının verdiyi məlumata görə ordumuz döyüşə-döyüşə geriye çəkilir. Hər qarış torpaq üstündə, hər lək, hər koma uğrunda inadla vuruşma gedir. Kəndlilər öz evlərindən əl çəkmir və əllərində silah olaraq hər bir komanı müdafiə edirlər. Düşmən, bir kendi belə, yerlə yeksan olmamış əlinə keçirə bilmir. Qurbanların sayı hədsiz-hesabsızdır.

A n d r e y. Yazıq kəndlilər!

A t a. Çarə nədir? Yaxşı da edirlər. Hər halda düşmənin irəliləməsinə mane olmaq özü də böyük işdir.

Radio ilə verilən qadın səsi. Dinləyin, dinləyin! Biz bu dəqiqə “Korkona” gəmisindən radioteleqramı qəbul edirik. Bir dəqiqə bağışlayın... çətin oxunur: “Bizim “Korkona” gəmimiz”... Aman Allah! (*Səs kəsilir.*) Bağışlayın, oğlum ordadır! (*Bir neçə saniyə sükut.*) Dinləyin, dinləyin, dinləyin! “Bizim təlim gəmimiz “Korkona” dəniz məktəbinin aşağı sinif tələblərindən dörd yüz nəfəri içərisində olduğu halda, öz limanına çatmaq üçün birtəhər düşmən mühasirəsindən çıxmaq istərkən, düşmənin göndərdiyi torpedo ona dəymişdir. “Korkona” batmaq üzrədir. (*Dərin bir köks ötürməsi.*) Dəniz məktəbi tələbləri son salamlarını evlərinə yetirməyi rica edirlər. Onlar son nəfəslərində bizim himnimizin çalınmasını xahiş edirlər”... Mənim oğlum! Mənim balam!

A n a. Demək, sən də oğlun varmış! Sənin də balan var imiş!

Radio ilə verilən kişi səsi. Allo, allo! Müvəqqəti olaraq verilişi dayandıraram. Allo, allo, allo! “Korkona” təlim gəmisini çağırıq... Allo! Allo! Bizi dinləyin. “Korkona”dakı gənc denizçilər,

dinləyin! “Korkona” gəmisində olanlar, vətən sizə son salamını göndərir! (*Himn səsi eşidilir. Bütün ölürlər səssiz ayağa qalxaraq hərbi nizamda dayanırlar.*)

A n a. Dörd yüz oğlan, bu, olası işdirmi?.. Bu cür uşaqları öldürmək?

P y o t r. Ana, səssiz!..

Hamı azca da olsa tərpəşmədən axıra qədər dayanır. Himn bitir.

Radio ilə verilən kişi səsi. Allo, allo, allo! “Korkona” təlim gəmisi artıq cavab vermir.

Kornel tüfəngi divardan asır.

Radio ilə verilən qadın səsi. Dinləyin, dinləyin, dinləyin! Bütün kişiləri silah başına çağırıq. Bütün xalqı mübarizəyə çağırıq. Vətən öz oğullarını gözləyir. Silah başına! Silah başına!

A n a. Sən hələ də qışqırırsan? Bir oğlunu itirdin, bəs olmadımı? Sən axı anasan! İndi də oraya başqalarını göndərirsen?

Radio ilə verilən kişi səsi. Allo, allo! Qərb sektoru komandanlığı xəbər verir: “Bütün cəbhə boyu döyüş davam edir. Hər yerdə düşmənin bizdən çox güclü olan qüvvələrilə vuruşmağa məcbur oluruq. Hər iki tərəf görünməmiş bir şiddətlə vuruşur. Pilotlarımız düşmənin yeni diviziyaların gəldiyini xəbər verirlər...”

Qapı bərk döyülür.

Toninin səsi. Ana! Anacan!

A n a (*radionu dayandırır*). Sakit! (*Yenə də bərk qapı döyülür.*)

Toninin səsi. Anacan, burdasanı?

A n a. Nədir, gülüm. (*İşıqın söndürülməsinə işarə edir.*) Bu dəqiqə gəlirəm.

Tam qaranlıq. Pauza.

A n a (*qapını açır*). Toni, nə deyirsən?

T o n i. Sən burada, qaranlıqda nə üçün oturubsan?

A n a. Yandır.

Toni (*işığın düyməsini basır, çilçıraq yanır; otaqda heç kəs yoxdur, ancaq ştab xəritələri stolun üstünə sərilmiş halda qalib*). Ana, kiminlə danışdırdın?

Ana. Heç kiminlə, oğlum.

Toni. Mən səs eşitdim.

Ana. Danışan o idi... (*Radionun dəstəyini hərləyir.*)

Toni. Bəs bu xəritələri nə üçün buraya açıbsan?

Radio ilə verilən kişi səsi. Allo! Baş komandanlıq qərar-gahı xəbər verir ki, "Düşmən aeroplanları bu gün səhərki son hücumlarında Vilyamediya şəhərini başdan-başa dağıtmışlar. Əhali arasında ölənlərin sayı səkkiz yüz nəfərdən artıqdır. Ölənlərin çoxu qadınlar və uşaqlardır. Keçmişin qiymətli abidələri ilə dolu olan məşhur qədim şəhər bir xarabazara çevrilmişdir..."

Toni. Ana, eşidirsənmi?

Radio ilə verilən kişi səsi. Bombaların biri xəstəxanaya düşmüşdür. Altmış xəstə ölmüşdür. Şəhər alışıb yanır.

Toni. Ana, rica edirəm...

Radio ilə verilən qadın səsi. Dinləyin, dinləyin, dinləyin! Biz bütün dünyaya müraciət edirik! Dünyanın bütün insanları, dinləyin! Bu gün səhər düşmən aeroplanları Borqa kəndini bombardman etdi, düşmən pilotları kənd məktəbinin üzərinə bomba saldılar. Məktəbdən qaçıb canlarını qurtarmaq istəyən uşaqları aeroplardan vurub qırdılar. Səksən uşaq yaralanmışdır. On doqquz uşaq ölmüşdür. Otuz səkkiz uşağı məktəbə düşən bomba parça-parça etmişdir.

Ana. Sən nə deyirsən? Uşaqlar? Məgər uşaqları da qırarlarmı?

Toni (*xəritədə axtarır*). Hardadır... Bu kənd hardadır...

Ana (*yerində donmuş kimi hərəkətsiz dayanır*). Uşaqlar! Kiçik və yardımşız uşaqlar!..

Pauza. Dərin bir sakitlik.

Ana (*divardan tüfəngi götürür, ikiəlli, azəmatli bir hərəkətlə Toniyə tərəf uzadır*). Get!..

PƏRDƏ

MÜNDƏRİCAT

Ön söz 4

HEKAYƏLƏR

Professor Roussun eksperimenti (<i>tərc. Rəfail Nağıyev</i>)	9
Şair (<i>tərc. Rəfail Nağıyev</i>)	16
İtmiş məktub (<i>tərc. Rəfail Nağıyev</i>)	23
Dirijor Kalinanın sərgüzəşti (<i>tərc. Rəfail Nağıyev</i>)	29
Aktyor Bendanın yoxa çıxması (<i>tərc. Rəfail Nağıyev</i>)	34
Oğurlanmış qətl (<i>tərc. Rəfail Nağıyev</i>)	44
Qəsd (<i>tərc. Rəfail Nağıyev</i>)	49
Rekord (<i>tərc. Rəfail Nağıyev</i>)	54
İynə (<i>tərc. Rəfail Nağıyev</i>)	61
Mavi xrizantema (<i>tərc. Rəfail Nağıyev</i>)	65
Dövrün tənəzzülü haqqında (<i>tərc. Adıgözəl Qəmbərov</i>)	70
Prometeyin cəzalandırılması (<i>tərc. Adıgözəl Qəmbərov</i>)	75
Arximedın ölümü (<i>tərc. Adıgözəl Qəmbərov</i>)	79
Qeyri-adi yanğıntörədən haqqında hekayə (<i>tərc. Adıgözəl Qəmbərov</i>)	82
Məzhəkəli parçalar (<i>tərc. Rəfail Nağıyev</i>)	87

PYES

Ana (*tərc. Əvəz Sadiq*) 95

Buraxılışa məsul:	<i>Əziz Güləliyev</i>
Texniki redaktor:	<i>Rövşən Ağayev</i>
Tərtibatçı-rəssam:	<i>Nərgiz Əliyeva</i>
Kompyuter səhifələyicisi:	<i>Ələkbər Kərimov</i>
Korrektor:	<i>Pərinaz Səmədova</i>

Yığılmağa verilmişdir 07.11.2006. Çapa imzalanmışdır 30.11.2006.
Formatı 60x90 $\frac{1}{16}$. Fiziki çap vərəqi 10. Ofset çap üsulu.
Tirajı 25000. Sifariş 233.

Kitab "Şərq-Qərb" mətbəəsində çap olunmuşdur.
Bakı, Aşıq Ələsgər küçəsi, 17.